

KS. JAN STACHOWIAK

MOTYWY MARYJNE
NA MONETACH EUROPEJSKICH
OD IX DO XX WIEKU

LUBLIN 1981

SPIS TREŚCI*

Wykaz skrótów	[4]
Bibliografia załącznikowa	[5]
Wstęp	[6]
Rozdział I. O monecie w ogólności	[7]
§ 1. Podstawowe wiadomości o monetach	[7]
§ 2. Systemy monetarne	[11]
§ 3. Ważniejsze jednostki monetarne	[12]
Rozdział II. Zarys historii monet z motywami maryjnymi w aspekcie geograficznym	[17]
§ 1. Średniowiecze	[18]
a. Bizancjum	[18]
b. Kraje niemieckie	[19]
c. Francja	[20]
d. Tereny obecnej Szwajcarii	[20]
e. Księstwa włoskie	[20]
f. Węgry	[21]
g. Polska	[21]
§ 2. Okres nowożytny	[22]
a. Ziemie polskie	[22]
b. Węgry	[23]
c. Państwa i władztwa niemieckie	[26]
d. Niderlandy	[36]
e. Szwajcaria	[37]
f. Państwo Kościelne	[37]
g. Państwa i miasta włoskie	[38]
§ 3. Wiek XIX i XX	[41]
a. Monarchia Austriacko-Węgierska	[41]
b. Republika Austriacka	[42]
c. Węgry	[42]
d. Bawaria	[42]
e. Włochy i Watykan	[43]
f. Wolne Miasto Gdańsk	[43]
Rozdział III. Prezentacja własnego zbioru	[44]
§ 1. Uwagi wstępne	[44]
§ 2. Średniowiecze	[45]
a. Bizancjum	[45]
b. Węgry	[47]
c. Śląsk	[47]
§ 3. Epoka nowożytna	[47]

---

* Praca magisterska przygotowana w latach 1978—1979 pod kierunkiem ks. prof. dra h. Stanisława Librowskiego w Katedrze Nauk Podstawowych i Metodologii Instytutu Historii Kościoła KUL.

a. Austro-Węgry	[47]
b. Bawaria i księstwa niemieckie	[68]
c. Państwo Kościelne	[75]
d. Genua i Wenecja	[76]
§ 4. Czasy najnowsze	[76]
a. Austro-Węgry	[76]
b. Republika Austriacka	[78]
c. Państwo Węgierskie	[79]
d. Bawaria	[79]
e. Państwo Watykańskie	[80]
f. Wolne Miasto Gdańsk	[82]
Zakończenie (Wnioski i postulaty badawcze)	[82]
Tablice (Dokumentacja)	[85]

WYKAZ SKRÓTÓW

abp	— arcybiskup	rr	— numer
abstwo	— arcybiskupstwo	p.	— pozycja, punkt
adm.	— administracyjny	pap.	— papież
analog.	— analogiczny	P.J.	— Pan Jezus
archid.	— archidiecezja	pol.	— polski
artyst.	— artystyczny	poł.	— połowa (wieku)
ascet.	— ascetyczny	por.	— porównaj
austr.	— austriacki	po Chr.	— po Chrystusie
bibl.	— biblijny	prz. Chr.	— przed Chrystusem
bizant.	— bizantyński	prawośl.	— prawosławny
BMV	— Beata Maria Virgo	protest.	— protestancki
bp	— biskup	poz.	— pozycja
bstwo	— biskupstwo	pw.	— pod wezwaniem
ces.	— cesarz	rel.	— religijny
chronol.	— chronologiczny	r.	— rok
chrześc.	— chrześcijański	rzym.	— rzymski
diec.	— diecezjalny	sakr.	— sakralny
dł.	— długość	staroż.	— starożytny
dogm.	— dogmatyczny	śr.	— średnica
egz.	— egzemplarz	średniow.	— średniowieczny
flor.	— florencki	t.	— tom
fot.	— fotografia	tabl.	— tablica
franc.	— francuski	w.	— waga, wiek
got.	— gotycki	wat.	— watykański
g	— gram	węg.	— węgierski
gr.	— grosz	wł.	— włoski
łac.	— łaciński	wyd.	— wydał
l.	— lata	wyk.	— wykonany
m.	— moneta	zak.	— zakonny
M.B.	— Matka Boska	zob.	— zobacz
mm	— milimetr	zwł.	— zwłaszcza
NMP	— Najświętsza Maryja Panna		

BIBLIOGRAFIA ZAŁĄCZNIKOWA *

- Białkowski A.: *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975.
- Beyer K.: *Skorowidz*, Warszawa 1973.
- Davenport J.: *European crowns 1700—1800*, Calesburg 1971.
- Davenport J.: *German church and city talers 1600—1700*, Chicago 1975.
- Davenport J.: *German secular talers 1600—1700*, Frankfurt am Main 1976.
- Demey J.: *European crowns size coins and their multiples*, vol. 1: *Germany 1486—1599*, Amsterdam 1975.
- Encyklopedia Katolicka, t. 1—3, Lublin 1973—1979.
- Fengler H.: *Transpress Lexikon Numizmatik*, Berlin 1976.
- Freidberg R.: *Gold coins of the world*, New York 1976.
- Gumowski M.: *Monety polskie*, Warszawa 1924.
- Hirmer M.: *Römische Kaisermünzen*, Leipzig 1941.
- Hosch Ch.: *World coins*, Winsconsin 1976.
- Jabłoński T.: *Katalog monet polskich 1669—1763*, Warszawa 1969.
- Jabłoński T.: *Katalog monet polskich 1765—1864*, Warszawa 1965.
- Kalkowski T.: *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1974.
- Kamiński Cz.: *Katalog monet polskich 1764—1864*.
- Kamiński Cz.: *Ilustrowany katalog monet polskich 1916—1977*, wyd. 4, Warszawa 1977.
- Kiersnowski R.: *Pradzieje grosza*, Warszawa 1974.
- Kiersnowski R.: *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960.
- Kiersnowski R.: *Moneta*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 7, Warszawa 1966, s. 427—429.
- Kopicki E.: *Katalog podstawowych typów i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. 1—3, Warszawa 1974—1978.
- Kotlar M.: *Znaleziska monet z XIV—XVII w. na obszarze ukraińskiej SRR*, Wrocław 1975.
- Krause Ch.: *World coins*, Wisconsin 1976.
- Krzyżanowska A.: *Moneta grecka, okres helleński i hellenistyczny*, Warszawa 1972.
- Krzyżanowska A.: *Skarb denarów rzymskich z Drzewicza*, Wrocław 1976.
- Kubiak S.: *Monety pierwszych Jagiellonów*, Wrocław 1970.
- Kunisz A.: *Mennictwo Cesarstwa Rzymskiego*, Warszawa 1973.
- Kunisz A.: *Pieniądz Republiki Rzymskiej*, Warszawa 1973.
- Mańkowski H.: *Fałszywe monety polskie*, Warszawa 1973.
- Mękicki J.: *Mennictwo Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1977.
- Mikołajczyk A.: *Naczynia datowane skarbami monet*, Wrocław 1977.
- Opozda T.: *Mennica łobżenicka*, Wrocław 1975.
- Rauch H.: *Aktionshaus*, Wien 1974.
- Reinfeld F.: *Münzkatalog von der Antike*, Stuttgart 1966.
- Rentzmann W.: *Numismatisches Legenden Lexikon*, Berlin 1977.
- Reyman J.: *Mennica olkuska*, Wrocław 1975.
- Rosner R.: *„Austria” Münzkatalog 1792—1976*, Wien 1976.
- Sear D.: *Bizantine coins and their values*, London 1974.
- Sear D.: *Roman coins and their values*, London 1974.
- Seaby P.: *British coins*, London 1971.

* Wszystkie wymienione niżej pozycje bibliograficzne pochodzą z księgozbioru autora pracy.

- Suchodolski S.: *Mennictwo Polskie w XI i XII w.*, Wrocław 1973.
- Suhle A.: *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*, Berlin 1973.
- Szwagrzyk J.: *Pieniądz na ziemiach polskich od X—XX w.*, Wrocław 1973.
- Szymański J.: *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa 1972, wyd. 2, W. 1976.
- Tyszkiewicz J.: *Podręcznik numizmatyczny*, Warszawa 1973.
- Walewski S.: *Trojaki koronne Zygmunta III od 1588—1624*, Warszawa 1970.
- Zagórski I.: *Monety dawnej Polski*, Warszawa 1969.

W S T Ę P

Współcześni historycy nie ustają w wysiłkach zmierzających do coraz pełniejszego odtworzenia obrazu przeszłości. Szukają nowych źródeł, które mogłyby więcej powiedzieć o człowieku i jego działalności w minionych stuleciach. Zwracają baczniejszą niż dotąd uwagę na ślady kulturowej działalności człowieka, zwłaszcza te, które dotąd z różnych racji pomijano. Coraz częściej podobne postulaty kieruje się pod adresem historyków Kościoła, gdyż i na odcinku badań historyczno-kościelnych obserwujemy tendencje do precyzyjniejszego poznania już nie instytucji kościelnych, lecz ducha religijnego. Badania nad sferą religijnej aktywności wiernych, zwłaszcza w odniesieniu do przeszłości, natrafiają na wiele przeszkód; jedną z ważniejszych jest baza źródłowa. Tradycyjne źródła wyeksploatowano już dostatecznie i stąd poszukiwania nowych, dotąd niezauważanych. Na gruncie polskim pionierem i inicjatorem tego typu poszukiwań jest ks. prof. Stanisław Librowski, który odnośne dezyderaty zawarł w programowym artykule pt. *O poszerzenie bazy źródłowej w badaniach historyczno-kościelnych*¹. Możliwości poszerzenia bazy źródłowej widzi Ks. Profesor między innymi w dziedzinie tzw. muzealiów, i to „...nie znajdujących się w stanie określonego uporządkowania we właściwych muzeach, ale jeszcze rozproszonych u posiadaczy prywatnych, początkujących kolekcjonerów oraz pośród wyżej wymienionych spuścizn. Właśnie z powodu swego nieujawnienia i nieuporządkowania owe różnorodne okruszyny nie są dla nauki znane, a co za tym idzie — wykorzystane” (s. 7).

Spośród muzealiów omawianych przez Autora mnie zainteresowały uwagi dotyczące monet. Od lat bowiem jestem numizmatykiem, posiadającym bogatą kolekcję monet, a wśród nich bardzo wiele z motywami maryjnymi. Cytowany już artykuł zachęcił mnie do uporządkowania zbioru, opisanie i tym samym do udostępnienia szerszemu ogółowi. Tak więc naukowe postulaty i pragnienie, by na nie odpowiedzieć, stoją u genezy mej pracy i w pewnym sensie warunkują jej obecny kształt. Początkowo, uwzględniając zalecenia ks. Librowskiego, zamierzałem tylko zaprezentować mój uporządkowany zbiór. W trakcie pracy ogromnie zaciekawiała mnie problematyka monet maryjnych w szerszym ujęciu: kto, gdzie, kiedy i jakie interesujące mnie monety emitował; chcę bowiem ukazać mój zbiór w konfrontacji z możliwie kompletną produkcją menniczą o tematyce maryjnej. Tak zrodził się temat pracy: *Motywy maryjne na monetach europejskich od IX do XX wieku*. Wyjaśnienia wymagają terminy „monety z motywami maryjnymi” i używany zamiennie „monety maryjne”. Terminami powyższymi określam monety z wyobrażenia-

¹ Arch. Bibl. Muz., t. 35: 1977, s. 5—17.

mi postaci Najświętszej Maryi Panny, symbolami tradycyjnie w ikonografii chrześcijańskiej uznawanymi za maryjne, lub przedstawiającymi maryjne obiekty sakralne.

Górną granicą chronologiczną pracy jest wiek IX, kiedy to ukazały się pierwsze monety z motywami maryjnymi; dolną latą sześćdziesiąte naszego stulecia, to znaczy moment emisji ostatnich ze znanych monet maryjnych. Pod względem geograficznym praca obejmuje niemal wyłącznie kraje europejskie. Do omawianego zasobu wliczam także monety bizantyńskie, a to ze względu na stolicę państwa Konstantynopol, znajdującą się w Europie, nie zaś na rozległe obszary prowincjalne rozciągające się przeważnie w Azji Mniejszej.

Praca ma układ logiczny i dzieli się na trzy rozdziały. Pierwszy zawiera podstawowe wiadomości o monecie, drugi stanowi zarys historii monet z motywami maryjnymi, ujęty chronologicznie i geograficznie. Trzeci prezentuje w formie katalogu własny zbiór. Zakończenie ujęte jest w formie krótkiej analizy prezentowanej problematyki i jest wyciągnięciem wniosków oraz stawia pewne postulaty badawcze.

Podstawę opracowania poruszanych w pracy zagadnień stanowi zbiór własnych monet oraz literatura numizmatyczna odnotowana w bibliografii.

Uzupełnieniem pracy jest dokumentacja fotograficzna czterdziestu czterech najciekawszych i najbardziej charakterystycznych monet wyjętych z mego zbioru.

Poczuwam się do obowiązku złożenia szczerych wyrazów podziękowania ks. prof. Stanisławowi Librowskiemu za zachętę do głębszego zainteresowania się problematyką numizmatyki religijnej, a maryjnej w szczególności, oraz za wiele dowodów prawdziwej życzliwości.

Rozdział I

O MONECIE W OGÓLNOŚCI

§ 1. PODSTAWOWE WIADOMOŚCI O MONETACH

Julius Paulus, wybitny prawnik rzymski z przełomu II i III w. po Chr. napisał: „Początkowo nie było monety. Toteż nie nazywano jednych rzeczy towarem a drugich ceną, lecz każdy zależnie od swej potrzeby i okoliczności zamieniał rzeczy, które mu były zbędne na takie, które mogły mu być potrzebne, gdyż często się zdarza, że tego czego jeden ma nadmiar — brak drugiemu”¹.

Najstarsze zabytki i źródła pisane potwierdzają fakt, że żaden naród w początkowej fazie swego istnienia nie załatwiał transakcji handlowych przy pomocy pieniędzy. Nawet tak wielkie cywilizacje jak egipska, chaldejska, asyryjska czy kreteńska, których handel osiągnął wysoki stopień rozwoju, przeżyły tysiące lat nie używając monety jako podstawy handlu. Przez cały czas istnienia tych społeczności handel odbywał się wyłącznie na drodze wymiany różnych przedmiotów, w zależności od dwustronnej umowy². Z biegiem czasu, dla unormowania handlu na poszczególnych terenach, przyjęto i uznano pewne przedmioty za podstawę transakcji. Takim miernikiem wartości na terenach Mezopotamii były bryły szlachetnych metali, w okolicy

¹ A. Szemiothowa: *Numizmatyka starożytna*, Warszawa 1951, s. 8.

² A. Krzyżanowska: *Moneta grecka, okres helleński i hellenistyczny*, Warszawa 1972, s. 5.

Morza Czerwonego i Oceanu Indyjskiego — muszle ślimaków perłowców, w Grecji i Italii — bydło. I tak np. za czasów Homera duży trójnóg kosztował 12 wołów, piękną zbroję Achillesa oceniano na 100 wołów, gorsza zbroja kosztowała 9 wołów, za niewolnicę znającą rzemiosło płacono 4 woły³.

Z biegiem czasu, w celu usprawnienia transakcji, zaczęto dzielić metale a nawet je proszkować, a ze stopionego metalu odlewano czy wykuwano pręty, włócznie, tarcze, kotły itp. O ich wartości decydowała waga i ornament. Potem tworzone symetryczne bryłki i sztabki, za każdym razem dokładnie je przeważając. Dla uniknięcia ciągłego ważenia i oszustw, na tych metalowych produktach umieszczano znak gwarancyjny; tak oznakowane przedmioty metalowe były prototypami monet⁴.

Termin *moneta* pochodzi z języka łacińskiego; prawdopodobnie od słowa „*monere*” — „upominać, ostrzegać”. Według legendy podanej przez niektórych pisarzy starożytnych, Rzymianie w czasie wojen z Pyrrusem, władcą Epiru, nie mając pieniędzy na dalsze prowadzenie walki, zwrócili się do bogini Junony z prośbą o pomoc. Ta miała im odpowiedzieć, że pieniądze nie będą Rzymianom potrzebne, jeśli będą postępować sprawiedliwie. Ostatecznie zwycięstwo nad Pyrrusem odnieśli Rzymianie pod Maleventum w 275 r. przed Chr. Przypisując sukces wstawiennictwu Junony, nadano jej przydomek *Moneta* czyli Doradczyni. Jej świątynię na Kapitolu nazwano świątynią Junony Monety. Ponieważ w tej świątyni zaczęto wybijać metalowe krążki przeznaczone do obiegu i służące do nabywania towarów, nazwano je *monetami*. Odpowiedzialnym za kruszec i dokładne proporcje metalu był najwyższy kapłan świątyni Junony (*pontifex maximus*), który wyrabiane pieniądze zaopatrywał w specjalne znaki gwarantujące ich wartość⁵.

Historycy usiłują ustalić czas i miejsce wprowadzenia w życie pierwszych monet. U pisarzy starożytnych znajdujemy tylko wzmianki na ten temat, lecz mają one charakter legendarny i przypisują wynalezienie monet bożkom lub mitycznym bohaterom. Dziś dość powszechnie przyjmuje się pogląd, że pieniądzem w formie monet zaczęto się posługiwać w VII w. przed Chr., i to niezależnie od siebie, w Lidii, Jonii (Azja Mniejsza) oraz w Eginie (Grecja)⁶.

Do wyrobu monet używano rozmaitych kruszców. W Lidii i Jonii pierwsze monety wyrabiano z elektronu, naturalnego stopu złota i srebra, w stosunku 4 : 1. W Eginie pierwsze monety produkowano z wysokoprocentowego srebra (95%); w ciągu wieków metal ten stał się podstawowym kruszczem numizmatycznym. Złote monety wprowadził po raz pierwszy król lidyjski Krezus (561—545 przed Chr.), następnie Dariusz Wielki (550—486). Do bicia złotych monet przeznaczano zwykle metal wysokiej próby ok. 23 karatów⁷. Brąz (stop miedzi i cyny) najwcześniej używany był w Syrii, gdzie występował w formie naturalnej; później Grecy i Rzymianie wytwarzali brąz sztucznie, łącząc cynę z miedzią. Z tego metalu wyrabiano monety⁸. Mosiądz (stop miedzi i cynku), znany starożytnym Grekom w IV w. przed Chr., stał się już w tym czasie metalem numizmatycznym. Produkcja mosiądzu ustała w pierwszych wiekach naszej ery. Na szeroką skalę wszedł on do

³ A. Szemiothowa, *Numizmatyka starożytna*, s. 6.

⁴ *Moneta*, w: *Mała encyklopedia kultury świata antycznego*, t. 2, Warszawa 1962, s. 72.

⁵ *Moneta*, w: *Mała encyklopedia kultury antycznej*, Warszawa 1966, s. 574.

⁶ A. Krzyżanowska: *Moneta grecka*, s. 7.

⁷ Tamże, s. 12.

⁸ Tamże, s. 13.

produkcji dopiero w XVIII w.⁹ Nikiel, znany starożytnym, do produkcji monet użyli tylko raz królowie Baktirii Eutydemus II i Agatokles¹⁰. Żelazo rzadko stosowane do wyrobu monet. Jedynie peloponeskie miasta Tagea, Herea i Agros w IV w. przed Chr. używały żelaznych pieniędzy¹¹. Platynowe pieniądze znane były w Rosji od 1 poł. XIX stulecia. Od VI w. przed Chr. produkowano w państwach greckich monety platerowane, zw. „nummi suberati”; ich miedziany rdzeń był pokryty cienką warstwą srebra¹². W ostatnich wiekach, oprócz wymienionych metali, wprowadzono do mennictwa ołów, aluminium i różnorodne stopy metali, zapewniające monetom większą trwałość.

Monety wykonane z jednego metalu nazywamy monometalicznymi, z dwu lub kilku metali — biometalicznymi¹³.

Technologia bicia monet doskonalila się bardzo wolno. W Lidii i Jonii produkowano monety w ten sposób, że jeden lub kilka stempli czworograniastych (zw. puncami) wbijano w owalnie odlaną kulę, którą umieszczano na gładkim lub płytko grawerowanym kowadle. Rysunek osiągnięty na monecie był zawsze płytki. W Eginie stosowano inną technikę. Tu gruby srebrny placek kształtu kulistego wciskano między dwa stemple. Górny, o przekroju kwadratowym, był uzbrojony w trójkątne występy, które ułatwiały wbijanie nałożonej kulki metali w głęboko wycięty rysunek na stemplu dolnym. Przez równoczesne naciskanie obu stemplami otrzymywano monetę o rysunku dwustronnym; jeden płaskorzeźbiony, drugi wklęsły — zw. „quadratum incusum”¹⁴.

Technikę bicia monet udoskonalono za ces. Marka Aureliusza (161—180). Stempel górny tworzył rodzaj miseczki nakrywającej stempel dolny. Był to jakby prototyp współczesnej maszyny menniczej. W ten sposób wybito po raz pierwszy złotą monetę z podobizną Faustyny Młodszej¹⁵.

Oprócz bicia monet, już od czasów starożytnych była w użyciu metoda odlewu monet. Stosowano ją zawsze przy produkcji monet dużych, np. oibijskich, italskich („aes grave”). Monety odlewano w zespolonych formach, po kilkanaście sztuk. Foremki wykonane z gliny miały kształt skrzyneczek i składały się z dwu części. W górnej były dwa otwory. Jednym wlewano roztopiony metal, a drugim wychodziło powietrze wypychane przez metal z formy¹⁶. Stosowano w pewnych wypadkach metodą pośrednią. I tak np. monety Ptolemeuszów wybijano z brązu stemplami, po uprzednim przygotowaniu prefabrykatów pochodzących z odlewu. Tak wybite monety można odróżnić po tym, że mają ukośny brzeg i jedną stronę o mniejszej średnicy. Aby unieźmożliwić obcinanie monet, zwłaszcza złotych i srebrnych, ząbkowano monety specjalnym stemplem na obwodzie czyli na obrzeżu; tak znaczone monety zwano „nummi serrati”. Niekiedy na obwodzie monet wybijano wklęsłe lub wypukłe napisy.

Dalsze udoskonalenie techniki menniczej nastąpiło dopiero w XV i XVI stuleciu w mennicach hiszpańskich. Wprowadzono tu urządzenia mechaniczne

⁹ Jw. s. 15.

¹⁰ Jw. s. 16.

¹¹ Z. Tabasz: *Techniki produkcji monet*, Wrocław 1975, s. 259.

¹² *Kultura materialna starożytnej Grecji*, t. 1, Wrocław 1975, s. 71; Z. Tabasz: *Techniki produkcji monet*, s. 269.

¹³ J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1972, s. 289.

¹⁴ A. Krzyżanowska: *Moneta grecka*, s. 7.

¹⁵ Z. Tabasz: *Techniki produkcji monet*, s. 269.

¹⁶ A. Krzyżanowska: *Moneta grecka*, s. 16.

działające na zasadzie dźwigni. Ciężar kafar spadał na srebrną lub złotą płytkę, umieszczoną między stemplami mennicznymi, wybijając równocześnie rewer i awers monety.

W 1570 r. Hans Sztyppler, mincerz w Mitawie i Wilnie, przy finansowej pomocy Jana Gebeliusza, zbudował maszynę śrubową, która była pierwszą prasą menniczą, poruszaną siłą pociagową. Monety produkowano szybciej i lepiej, gdyż odbijano je tłokami naciskanymi gwintowanym blokiem metalowym. Od XVI i XVII w. stosowano w mennicach europejskich maszyny walcowe. Na dwu stronach walca rytownicy wykonywali negatywy, zwykle sześciu awersów i rewersów. Kładąc srebrną blachę pod walce i kręcąc nimi, odbijano równocześnie sześć monet. Taka produkcja była szybsza i tańsza, a same monety wyraźniejsze, chociaż nieco wygięte. Taką techniką wybito wszystkie maryjne krajcary ces. Leopolda I. Technikę menniczą udoskonalono w następnych stuleciach. Obecnie wybija się monety bardzo doskonałe pod względem technicznym. Do najlepszych zalicza się tzw. „lustrzanki”¹⁷.

Wizerunki i napisy stanowią ważny element każdej monety; właściwie one kawałkowi metalu nadają charakter monety. Znane są od najdawniejszych czasów. Na najstarszych monetach umieszczano symbole handlowe, np. byk, ryba, kłos zboża, róże oraz kultowe bóstw lokalnych (często świątyń, w których znajdowały się mennice). Rewers na tego typu monetach miał kształt głębokiego kwadratu lub wklęsłego prostokąta. W miarę doskonalenia się sztuki menniczej awers i rewers ozdabiano godłami istot pozostających w ideowej ze sobą zgodzie; np. na jednej stronie widnieje obraz bóstwa, a na drugiej zwierzę lub ptak będący symbolem bóstwa. Z czasem pojawiają się też symbole państw, miast lub władców¹⁸. Tradycji tej były wierne warsztaty mennicze państw greckich, Egiptu, Fenicji i Rzymu¹⁹.

Rzymska symbolika mennicza, z racji bliskości kulturowej z tradycją chrześcijańską, zasługuje na nieco bliższe omówienie. Pierwszą cechą monet rzymskich jest ich symbolika, ściśle związana z kultem państwowym i częsta obecność elementów religijnych. Skutkiem hellenizacji religii rzymskiej, począwszy od poł. III w. przed Chr., cały panteon grecki dostał się do Rzymu i mieszał się z głównymi bogami rzymskimi. Dlatego w Rzymie powstały dwa rodzaje bogów: rodzimi i nowi, oprócz szeregu bóstw abstrakcyjnych, jak Virtus, Fides, Pietas²⁰. Ten proces synkretyzacji religii rzymskiej znajduje wyraźne odbicie na emitowanych wówczas monetach. I tak np. Jowisza przedstawiano jako Zeusa z gromem i włócznią w ręce; bogini Minerwa przedstawiona jest jak Atena z posążkiem w ręku i włócznią. Kupcy rzymscy czcili Merkurego, przedstawianego podobnie jak grecki Hermes. Z okazji jego święta zwykle wybijano monety z podobizną boga. Można w tym zwyczaju dostrzec początki praktyki wybijania monet okolicznościowych²¹. We wczesnym okresie republikańskim (po 269 r. przed Chr.) postać bóstwa utrwalona na monecie decydowała o jej wartości nominalnej, np. na asie była postać Janusa, na semisie głowa Saturna. W okresie cesarstwa na rewersach umieszczano zwykle postać bóstwa lub personifikacje cnót moralnych, z odpowiednim napisem, np. Aeternitas z ptakiem feniks, Fortuna ze sterem

¹⁷ Z. Tabasz: *Techniki produkcji monet*, s. 269 n.

¹⁸ A. Krzyżanowska: *Moneta grecka*, s. 10.

¹⁹ Tamże, s. 10.

²⁰ *Religia*, w: *Mała encyklopedia kultury antycznej*, s. 739.

²¹ A. Kunisz: *Pieniądz Republiki Rzymskiej*, Warszawa 1973, s. 12.

okrętowym, Pax z gałązką oliwną oraz rogiem obfitości i kaduceuszem, Victoria ze skrzydełkami, nieraz z mieczem (Nike)²².

Portret panującego na monetach wprowadził Juliusz Cezar²³.

Zasygnalizowane wyżej elementy, łącznie z portretem władcy, weszły zasadniczo do techniki ozdabiania awersów i rewersów monet wszystkich państw związanych z kulturą rzymską. Niektórzy władcy, dla podkreślenia związków ze światem transcendentnym, umieszczali na monetach wizerunki świętych, a wśród nich najczęściej Matkę Najświętszą.

Najstarsze monety były beznapisowe. Już jednak w czasach Aleksandra Wielkiego umieszczano napisy wyjaśniające treść symboli. Zawsze też wybijano słowo *Basileos* w greckiej transkrypcji z dodaniem imienia władcy²⁴. Na denarach rzymskich (od 155 r. przed Chr.), obok wizerunku Romy, umieszczano nazwisko konsula lub trybuna ludowego, sprawującego aktualnie urząd. Na monetach cesarstwa (od Oktawiana do Konstantyna Wielkiego) umieszczano napisy otokowe w prawo lub lewo (dla Wschodu), np. IMP — Imperator, CAES — Caesar, TR.P. — Tribunicia Potestas, P.P. — Pater Patriae, S.C. — Senatus Consultum, COS — Consul (często z cyfrą rzymską, np. II — oznaczającą kolejność kadencji konsula)²⁵.

Język napisów niemal aż do XIX w. był łaciński, i to we wszystkich krajach zachodniej Europy. Wyjątek stanowią denary Bolesława Chrobrego, które miały napisy cyrylickie. W XII w. pojawiły się monety z napisami hebrajskimi.

Legendy były zwykle otokowe, czyli umieszczane na skraju awersu lub rewersu monety, oraz połowe z napisem poziomym.

Data została po raz pierwszy umieszczona na półgroszu głogowskim, arabskimi cyframi (rok 1506).

Na treść legendy składają się zwykle: imię władcy lub wydawcy monety, jego tytuły (do XIV w. zwykle w mianowniku, później z reguły w dopełniaczu), data emisji, nazwa monety, opis wyobrażenia umieszczonego na stemplu, imię świętego²⁶. Niekiedy umieszczano też symbole mennicy i monogramy lub nazwisko mincerza.

§ 2. SYSTEMY MONETARNE

System monetarny, zwany też systemem pieniężnym, jest to układ szeregu jednostek pieniężnych o różnej wartości, legalnie używanych i pozostających do siebie w określonym stosunku, wyrażającym się zazwyczaj w liczbach prostych. System ten na ogół składa się z szeregu liczb łatwo podzielonych przez 3, 4 i 12, później duodecimalnych, zaś od XVIII w. dziesiętnych²⁷.

Najważniejsze systemy monetarne zostaną skrótowo przedstawione.

Babilończycy posługiwali się systemem sześćdziesiątnym, którego mnożna 12 posiadała przewagę nad systemem dziesiętnym naszych czasów; prawdopodobnie stąd tradycja liczenia u nas na kopy, tuziny, minuty, se-

²² D. Sear: *Roman Coins and Their Values*, London 1974, s. 10–22.

²³ Tamże, s. 74.

²⁴ A. Krzyżanowska: *Moneta grecka*, s. 11.

²⁵ D. Sear: *Roman Coins*, s. 49.

²⁶ J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii*, s. 304.

²⁷ Tamże, s. 304.

kundy sięga zamierzchłych czasów. Jednostkami monetarnymi u Babilończyków były: talent, mina, szekiel²⁸.

W Grecji odpowiednikiem szekiela babilońskiego był stater. Odróżniano stater złoty i stater srebrny. Stater złoty równał się 20 statenom srebrnym. Drachma grecka, wywodząca się od terminu „drachme”, co znaczy garść, była ekwiwalentem sześciu prętów („obeloi”), które w czasach handlu zamienego służyły za przedmiot wymiany. Wartość drachmy równała się sześciu obolom²⁹.

System monetarny etrusko-sycylijski miał jako podstawową jednostkę litrę: złotą wagi 0,116 g lub 0,058 g dla monet złotych; srebrną wagi 1,164 g lub 0,87 dla monet srebrnych i miedzianą wagi od 48,60 do 13,60 g dla monet miedzianych. W okresie od V do III w. przed Chr. był w Etrurii w obiegu również as rzymski. As wprowadzony od połowy IV w. przed Chr. stanowił podstawę rzymskiego systemu monetarnego dla monet miedzianych. Dla srebrnych podstawą był denar, który pojawił się w r. 280 przed Chr.; dla złotych zaś aureus, pierwszy raz wybity w r. 87 przed Chr. przez Sullę, a od Konstantyna Wielkiego solidus. As dzielił się na 2 semisy, 3 triensy, 4 kwadranse, 12 uncji; 6 uncji stanowiło sextans, 10 asów decussis, 4 asy sestertius, 3 asy tripondius, 2 asy dupondius. Denar odpowiadał 10 asom, aureus zaś 25 denarom³⁰.

Po różnorodnych systemach wagowo-pięniężnych, znanych ze starożytności, we wczesnym średniowieczu zapanował w Europie system karoliński, który funt dzielił na 240 denarów. System ten znalazł zastosowanie również w Polsce. Stopa karolińska w drugiej połowie XI w. została zaadoptowana do nowego systemu grzywny (zw. także systemem markowym), dzielonej również na 240 denarów. W ciągu XII—XIII w. stopa ta kolejno była podwyższana o liczbę 60 lub jej wielokrotność. Stąd w Polsce z grzywny bito 48 groszy, ale 864 denary (48×18). System grzywny został w ciągu XVIII i pierwszej poł. XIX w. zastąpiony systemem dziesiętnym, adoptowanym do zmodyfikowanych systemów narodowych. Jedynie Anglia zachowała system grzywny (funta) do 15 lutego 1971 r.

System dziesiętny po raz pierwszy zastosował w swej reformie rosyjski car Piotr Wielki. W Polsce zamierzano wprowadzić podobny system już w r. 1632, ale plany te spotkały się ze sprzeciwem sejmu³¹.

§ 3. WAŻNIEJSZE JEDNOSTKI MONETARNE

Jednostki monetarne w historii numizmatyki miały różnorodne nazwy. W pracy mej ograniczę się jedynie do omówienia tych jednostek, na których umieszczano znaki i wizerunki maryjne. Dla jasności przedstawiam je w kolejności alfabetycznej.

Baiocco — była to srebrna moneta wybijana w Państwie Kościelnym począwszy od XV w. W 1725 r. rozpoczęto produkcję miedzianych baiocco. Wizerunek Matki Bożej na baiocco po raz pierwszy umieszczono w r. 1797, za papieża Piusa VI (1774—1799)³².

²⁸ Mała encyklopedia kultury świata antycznego, t. 2, s. 73.

²⁹ A. Krzyżanowska: *Moneta grecka*, s. 9.

³⁰ Mała encyklopedia kultury świata antycznego, t. 2, s. 73.

³¹ J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii*, s. 292.

³² H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, Berlin 1976, s. 31.

Brakteat. Nazwa ta wywodzi się od słów łac. „nummi bracteati”, co oznacza monety blaszane. Była to moneta jednostronnie bita (posiadająca tylko jeden stempel), w związku z czym na jednej jej stronie rysunek był wklęsły, a na drugiej wypukły. Brakteaty rozpoczęto wybijać ok. 1140 r. na terenie Turynii, Harcu; w Polsce natomiast za panowania Mieszka Starego. Brakteaty zwykle były beznapisowe. Wybijano je ze względów prestiżowych, bowiem praca mincerza w tym wypadku była łatwiejsza (jeden stempel), a sama moneta bardziej efektywna i większa w porównaniu z denarem³³.

Denar. Moneta znana już w starożytności (denarius — dziesięć razy większy od asa). Od czasów reformy monetarnej Karola Wielkiego przyjęła się na ogromnych obszarach wskrzeszonego Cesarstwa Rzymskiego. W średniowiecznej Europie później przyjęły denar wszystkie kraje na oznaczenie małych srebrnych monet. Denar miał wagę ok. 1,53 g; niekiedy denar był nawet jednostką ciężaru. 12 denarów składało się na szeląg, a 240 denarów na wagę grzywny³⁴. Pierwsze wyraźne podobizny maryjne zostały utrwalone na denarach wybitych w połowie XI w. w miastach niemieckich: Hildeheim, Spira, Strasburg³⁵. Najwięcej jednak denarów z wizerunkiem Matki Bożej wybito na Węgrzech, począwszy od czasów Macieja Korwina (1458—1490).

Doppelschilling. Była to srebrna moneta o wadze 3,34 g, wybijana od r. 1461 w Lubece, Luneburgu, Hamburgu, Hanowerze. Często na tego rodzaju monetach umieszczano postać Madonny. Z jednej marki srebra wybijano 70 doppelschilling. Na jeden złoty gulden składało się 12 takich szylingów³⁶.

Doppia. Terminem tym określano dukaty kursujące na terenach niektórych księstw włoskich. Złote doppia wybił po raz pierwszy książę Galeazzo Maria Sforza (1468—1475). Miały one wagę 6,9 g.

Dukat. W r. 1284 doża wenecki Giovanni Dandolo wybił na swoim terenie pierwsze złote monety, na których umieścił napis: „Sit Tibi Christe datus, qvem Tu regis iste ducatus”. Od tego ostatniego słowa napisu otokowego (legendy) monety te otrzymały nazwę dukaty. Nazwą tą potocznie określa się każdą monetę złotą. Przez wiele wieków dukat zachował swą wartość 3,5 g przy próbie 23,5 karat złota³⁷. Na większą skalę dukaty wybijał na Węgrzech król Karol I Andegaweński (1310—1342), ale pierwszy dukat z podobizną Matki Bożej ukazał się tam dopiero w czasach Macieja Korwina (1458—1490).

Floren. Jedni numizmatycy twierdzą, że nazwa floren wywodzi się od słowa łac. flos, co oznacza kwiat, gdyż z reguły na złotych monetach o tej nazwie umieszcza się kwiat lilii. Inni natomiast są zdania, że nazwa pochodzi od Florencji, gdzie w r. 1252 wybito po raz pierwszy taką monetę. Warto zaznaczyć, że floreny były równoważnościowe z dukatami, bo miały tę samą wagę i identyczną próbę złota.

Fenig. Niemiecka nazwa na denar, używana w krajach germańskich począwszy od VIII w.; obecnie zdawkowa moneta — od XVIII w. wybijana

³³ M. Gumowski, *Monety polskie*, Warszawa 1924.

³⁴ Tamże, s. 10.

³⁵ A. Suhle: *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*, Berlin 1973, s.

³⁶ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 71.

³⁷ M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 12.

z miedzi³⁸. Na niektórych fenigach umieszczano także wizerunek maryjny.

Grosz — termin ten wywodzi się od słowa łac. grossus, na oznaczenie grubego. Używano nazwy „nummus grossus” — gruby pieniądz, lub „denarius grossus” — gruby denar. W 1202 r. w Wenecji, a w poł. XIII w. w Tours we Francji rozpoczęto na większą skalę produkcję groszy. Analogiczny gatunek monety pojawił się ok. r. 1300 w Czechach, w 1329 na Węgrzech, ok 1337 r. w Polsce³⁹. Grosze praskie były w obiegu na polskich ziemiach na równi z naszymi monetami i wywarły wielki wpływ na polskie stosunki ekonomiczne w XIV i XV w. Początkowo grosz miał wartość 1/24 część talara, a od 1570 r. 1/36 część talara. Waga grosza wynosiła ok. 3,68 g⁴⁰. W pierwszej fazie do produkcji tych monet stosowano srebro o próbie ok. 930. W późniejszym okresie stale i systematycznie zmniejszono wagę oraz obniżano próbę srebra tej monety. Od XVIII w. wybijano grosze z miedzi. Termin grosz przetrwał do dziś w Polsce i w Austrii.

Halerz. Nazwa tej bardzo popularnej jednostki monetarnej w średniowieczu wywodzi się od miejscowości Hall (dziś Halle) w Wirtembergii, gdzie począwszy od XIII w. wybijano drobne monety — najpierw srebrne, a później miedziane. Miały one wartość 1/2 feniga⁴¹. Halerz, mający związek z niemiecką monetą denarową, przez Czechy dotarł w XIV w. na Śląsk. Waga jego wynosiła wówczas ok. 0,25 g, a stosunek do grosza kształtował się jak 1: 12, a później 1: 16. Halerze utrzymały się w obiegu do połowy XVI w.⁴².

Klepacze — tak pospolicie były nazywane monety produkowane pokątnie przez fałszerzy. Odnaczały się zwykle niezgrabnym rysunkiem i bardzo niską próbą srebra⁴³. Bardzo często wybijano także fałszywe monety z wizerunkiem Matki Bożej.

Krajcar (węg. grajcar) była to moneta z wyobrażeniem krzyża na awersie, emitowana od XIII w. najpierw w Tyrolu, a od XV w. w Austrii, Szwajcarii, w Niemczech — na południu kraju oraz w Polsce na Śląsku; do XVIII w. moneta srebrna, później wybijana z miedzi⁴⁴. Początkowo na tej monecie umieszczano wyłącznie wizerunek krzyża, a później także inne motywy, m.in. podobiznę Matki Najśw. Najwięcej krajcarów z wizerunkiem Madonny wypuszczono do obiegu na Węgrzech w czasie panowania ces. Leopolda I (1658—1705). Wielokrotności krajcarów były jednymi z głównych monet obiegowych środkowej Europy. W Polsce odpowiednikiem piętnastokrajcarówki była od r. 1608 moneta srebrna zw. ortem (zasadniczo miała ona wartość szesnastu groszy polskich).

Kreuzer — srebrna moneta z wizerunkiem krzyża, a później także z podobizną Madonny. Moneta o tej nazwie pierwszy raz została wybita w r. 1271 w Tyrolu. Po r. 1458 stała się monetą równoznaczną z krajcarem. 1 kreuzer zwykle równał się 4 fenigom. Na 1 gulden składały się 60 kreuzerów⁴⁵.

Lira. Nazwa ta pochodzi od słowa łac. libra, co oznacza wagę. Ponieważ miedź ważono na funty, na terenie niektórych księstw włoskich, a szczególnie

³⁸ Encyklopedia Powszechna PWN, t. 1, Warszawa 1973, s. 753.

³⁹ M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 16.

⁴⁰ J. Szumański: *Nauki pomocnicze historii*, wyd. 2, Warszawa 1976, s. 301.

⁴¹ M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 16.

⁴² J. Szumański: *Nauki pomocnicze historii*, wyd. 2, s. 300.

⁴³ M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 16.

⁴⁴ Encyklopedia Powszechna PWN, t. 2, s. 589.

⁴⁵ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 135.

na terenie Wenecji, nawet srebrne monety zaczęto nazywać lirami (już w czasach Karola Wielkiego). Od czasu doży Mikołaja Tron'a (1471—1473) wybijano srebrne i złote liry z postacią św. Marka na awersie i z podobizną Chrystusa na rewersie. Ważyły one po 6,18 g. Od r. 1859 lira posiadała wagę 5 g i równała się stu centymom przy próbie srebra 900. Obecnie na terenach Włoch i Watykanu kursują jedno-, dwu-, pięcio- i dziesięciolirowe monety wykonane z aluminium, dwudziestolirowe z brązu, pięćdziesięcio- i stulirowe ze stali oraz pięciusetlirowe ze srebra. Podobizna Matki Najśw. była utrwalona do tychczas na dziesięciolirowych monetach za pap. Piusa XI, wybitych w latach 1930—1937, na tych samych jednostkach monetarnych Piusa XII, wydanych w latach 1939—1941, oraz na jednolirowych monetach tych papieży wyprodukowanych w latach 1929—1936, 1942—1946 ⁴⁶.

Malkontentengulden. Podczas powstania Węgrów przeciwko panowaniu Habsburgów pod przewodnictwem Franciszka Rakocznego wybito w latach 1704, 1705 i 1706 miedziane monety o wartości nominalnej 20, 10 i 1 poltury, które z braku środków płatniczych miały zastąpić pełnowartościowe dukaty i guldeny. Nazywano je pospolicie guldenami malkontentów. Na awersach tych monet uwidoczniła została węgierska tarcza (puklerz), a na rewersie Matka Boska z Dzieciątkiem na ręku i z napisem otokowym: PATRONA HUNGARIAE. Poltura miała w tym czasie wartość 1,5 kreuzera. Zasadniczo i faktycznie malkontentengulden wartości dwudziestu poltur równał się 0,5 guldena, względnie trzydziestu krajcarom ⁴⁷.

Mariendukaten — tak nazywano złote dukaty 3,5-gramowe z utrwaloną na nich podobizną Matki Bożej. Pierwsze takie monety wybijał na Węgrzech Maciej Korwin (1458—1490). Przedstawiono na nich Maryję podającą Jezusowi owoc (bez korony na głowie) ⁴⁸.

Mariengeld — takim terminem określano w średniowieczu i w czasach nowożytnych monety wybitne z podobizną Madonny, niezależnie od kruszcza z jakiego były wykonane, na których Maryja jest nazwana imieniem lub przedstawiona obrazowo (głowa, popiersie, półpostać, cała postać) sama lub z Dzieciątkiem. Najstarszymi monetami tego typu były monety bizantyńskie, wybijane po wielkim sporze o obrazy w VIII w. (obrazobórstwo), a po raz pierwszy wydane w czasach panowania ces. Leona VI (886—912). Na Węgrzech przedstawiano Matkę Bożą prawie na wszystkich monetach tam kursujących, począwszy od Macieja Korwina aż do rewolucji w 1848 r. Na terenach niemieckich najwięcej monet maryjnych było w Bawarii (do r. 1871) z legendą: PATRONA BAVARIAE. Na terenach Włoch liczni papieże po wystąpieniu Marcina Lutra nakazywali produkować monety z podobizną Matki Bożej, w celu podkreślenia kultu maryjnego negowanego przez protestantów ⁴⁹.

Mariengroschen. W dolnej Saksonii w XVI w. wybito specjalne monety Mariengroschen, na których przedstawiono stojącą postać Matki Jezusa. Po raz pierwszy taką monetę o wadze 2,88 g wydano w Goslar w 1503 r., potem w Hildesheim w 1528. Od połowy XVI w. próbowano grosze maryjne zastąpić książęcymi groszami saksońskimi, najpierw o wartości 1/21 a potem 1/24 części talara. Grosze maryjne wybijano jednak nadal z tym, że w póź-

⁴⁶ Ch. Krause: *World coins*, Wisconsin 1976, s. 1313.

⁴⁷ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 210.

⁴⁸ Tamże, s. 212.

⁴⁹ Tamże, s. 213.

niejszym okresie miały one wartość 1/36 talara. W dolnej Saksonii Mariengroschen stały się monetami zdawkowymi⁵⁰.

Madonntaler (lub *Mariantaler*). Były to monety — talary, wybijane w niektórych mennicach krajowych książęcych czy biskupich, w okresie wojen religijnych na terenie Niemiec. Przedstawiano na nich w różnych formach postać Matki Najśw. Pierwszy raz maryjny talar wybito w Bawarii w r. 1618, za czasów księcia Maksymiliana I (1597—1651). Przedstawiono na nim Madonnę z Dzieciątkiem na ręku, a obok umieszczono napis otokowy: *CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS*⁵¹.

Madonnina — tym terminem określano różne monety włoskie z wizerunkiem Matki Bożej z Dzieciątkiem. Pierwsze madonniny (najwcześniejsze) pochodzą z Genui. Wybite zostały w poł. XVII w. W r. 1797 w Rzymie wypuszczono w obieg madonniny miedziane o wartości nominalnej 5 baiocco, przy wadze 33 g⁵².

Obol — nazwa ta została zaczerpnięta z terminologii bizantyńskiej na oznaczenie małych monet. Obol był drugim obok denara gatunkiem monety europejskiej. W Polsce, jak się zdaje, nie był w ogóle produkowany. Jedynie w XV i XVI w. nazwy obola i denara utożsamiały się i były równoznacznie używane, choć w innych częściach Europy denar równał się dwom obolom. Obol był nie tylko jednostką monetarną, ale także jednostką wagową, służącą do mierzenia złota, równą 1/480 grzywny⁵³.

Poltura — tak nazywano miedziane węgierskie monety z wizerunkiem Madonny. Najwięcej wybito ich w czasie rewolucji za Franciszka Rakoczego w latach 1704—1706 (20, 10 i 1 poltury) oraz za rządów ces. Marii Teresy (1740—1780).

Pengo. Taką nazwę miały węgierskie monety ukazujące się w l. 1925—1946. Dwadzieścia i dziesięć pengo wybijano ze złota. Dziesięciopengowe monety miały wagę 2,63 g. Ze srebra natomiast wydawano monety pięcio-, dwu- i jednopengowe. Miały one próbę kruscową 640. Na monetach dwupengowych wybijanych w l. 1929—1938 przedstawiano postać Madonny⁵⁴.

Schilling (polska nazwa szeląg). Termin ten wywodzi się od słowa łac. *solidus*, co oznacza — trwały, niezniszczalny. W czasach Konstantyna Wielkiego *solidus* był złotą monetą o wadze 1/72 funta rzymskiego⁵⁵. W średniowiecznej Europie *schilling* był ciężarem wagi o wartości 1/20 grzywny i składało się na niego 12 denarów lub 12 fenigów⁵⁶. Od 1432 r. szelągi wybijano jako odrębne, srebrne jednostki monetarne w mennicach miejskich w Luneburgu, Lubece, Hamburgu i Wismarze o wadze ok. 2,5 g. Na niektórych monetach o tej nazwie umieszczano motyw maryjny. W Polsce, począwszy od XVI w., zaczęto wybijać szelągi z miedzi, nazywając je *boratynkami* (od nazwiska Borattiniego, projektanta reformy monetarnej). *Schilling*'i do dnia dzisiejszego są podstawowymi jednostkami monetarnymi w Austrii i Anglii. W Austrii w l. 1934—1938 wypuszczono w obieg złote monety *stusching*'owe, a od 1934—1936 srebrne *pięcioschilling*'owe, na których przedstawiono jest Matka Najśw. z napisem: *MAGNA MATER AUSTRIAE*. W r. 1957

⁵⁰ Tamże, s. 213.

⁵¹ Jw. s. 209.

⁵² Jw. s. 209.

⁵³ M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 17.

⁵⁴ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 25.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 31.

ukazała się srebrna moneta o wartości 25 schilling'ów z wizerunkiem kościoła maryjnego — MARIA ZELL⁵⁷.

Salut d'or. Złote monety francuskie o wadze 3,85 g i próbie złota prawie 24 karatowego. Ukazały się w czasach Karola VI (1380—1422). Przedstawiona na nich Najświętsza Maryja Panna podtrzymuje razem z archaniołem Gabrielem herb z liliami⁵⁸.

Scudo — o takiej nazwie wybił talary doża wenecki Leonardo Donato (1606—1612) w wadze 31,83 g. W r. 1665 scudo miało wartość 9 lirów lub 12 soldi⁵⁹. W Państwie Kościelnym wydano także monety o nazwie scudo i na niektórych z nich umieszczano motywy maryjne.

Soldo — tym terminem, począwszy od XII w., określano schilling'i kursujące na terenach Italii. W Watykanie od 1866 r. lira miała wartość 20 soldi. Od r. 1869 wypuszczono tutaj 1/2, 1, 2 i 4 soldi z miedzi oraz 5 i 10 soldi ze srebra⁶⁰.

Talar. W czeskiej miejscowości Joachimowie, która po niemiecku nazywała się Joachimsthal, gdzie znajdowała się słynna kopalnia srebra, wybito w r. 1518 dużą srebrną monetę. Wartość nominalna tej monety miała być równa dukatowi. Początkowo nadano tej monecie nazwę „pieniądz joachimstalski”, po niem. „Joachimsthaler”, co z biegiem czasu skrócono na „Thaler”. W języku polskim szybko przyjęła się nazwa „talar”. Pierwsze polskie talary wybite zostały po r. 1528. Talar gdański miał wówczas wagę 27,68 g i średnicę 41,0 mm⁶¹. Talary były produkowane prawie w każdym kraju europejskim aż do XIX w. włącznie. Najwięcej talarów z podobizną Matki Bożej wypuszczono do obiegu na Węgrzech i w Bawarii⁶².

Rozdział II

ZARYS HISTORII MONET Z MOTYWAMI MARYJNYMI W ASPEKCIE GEOGRAFICZNYM

Po podaniu w pierwszym rozdziale najważniejszych i podstawowych wiadomości o monetach, pragnę w niniejszym naszkicować historię monet maryjnych. Zagadnienie przedstawię w aspekcie geograficzno-politycznym, monety według krajów emitowania. Jasność podziału doznaje niekiedy zaciemnienia z powodu skomplikowanej sytuacji prawno-politycznej niektórych terytoriów. Zjawisko to jest szczególnie charakterystyczne dla ziem Rzeszy Niemieckiej czy państw włoskich. W tych wypadkach zastosowałem dodatkowe kryterium podziału, różnicując monety według mennic, które je wyprodukowały.

W literaturze brak jest jakichkolwiek opracowań, czy katalogów monet o tematyce maryjnej. Toteż dla napisania niniejszego rozdziału przewertowałem bardzo dużą ilość katalogów, rejestrujących chronologicznie lub tematycznie monety różnych państw czy regionów. Zbierałem też informacje

⁵⁷ Tamże, s. 31.

⁵⁸ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 342.

⁵⁹ R. Friedberg: *Gold coins of the World*, New York 1976, s. 97, 98.

⁶⁰ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 352.

⁶¹ Tamże, s. 363.

⁶² M. Gumowski: *Monety polskie*, s. 31.

w muzeach, posiadających działy numizmatyczne, a także pytałem i informowałem się u znanych polskich numizmatyków.

Z katalogów najbardziej przydatne okazały się pozycje wydane przez J. Davenporta (*European crowns 1700—1800*, Calesburg 1971; *German church and city talars 1600—1700*, Calesburg 1975), dalej katalog monet A. Suhla (*Deutsche Münzund Goldgeschte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*, Berlin 1973) oraz katalogi R. Friedberga (*Gold Coins of the World*, New York 1976) i Ch. Hoscha (*World Coins*, Wisconsin 1976).

Rozdział dzieli się na trzy paragrafy, zgodnie z okresami chronologicznymi historii: średniowiecze, czasy nowożytne, wiek XIX i XX.

§ 1. ŚREDNIOWIECZE

a. BIZANCJUM

Pierwszą monetą z utrwaloną na niej podobizną Matki Bożej była bizantyjska, wybita w mennicy w Konstantynopolu za panowania cesarza Leona VI (886—912). Moneta została wykonana ze złota, o wadze 4,4 g, średnicy 18,5 mm i nosiła nazwę „solidus”. Wizerunek przedstawia popiersie Matki Najśw. z rękami rozłożonymi — gest orans. Na głowie Maryja ma welon, a nad głową, żeby nie było wątpliwości o jaką postać chodzi, znajduje się półkolity, otokowy napis MARIA z krzyżykiem na początku i na końcu. Obok rąk z lewej strony znajdują się greckie litery MP, a z prawej 04. Warto jeszcze zaznaczyć, że wizerunek Matki Bożej w stylu ikonowym przedstawiony jest na awersie tej monety, a na rewersie znajduje się popiersie cesarza Leona z diademem na głowie i jabłkiem cesarskim w prawej ręce⁶³. W fakcie tym uwidacznia się szacunek dla Matki Najśw., bowiem dotychczas zawsze na awersie uwieńczona była postać cesarza.

Następną monetę z Madonną wypuszczono w obieg za panowania cesarza Nicefora II Fokasa (963—969). Był to także pieniądz złoty o wadze 4,4 g (prawie 24 karatowy), ale o zmienionej już nazwie „stamenon nomisma”. Matka Boża przedstawiona jest na rewersie, stoi z prawej strony cesarza i trzyma w ręku razem z cesarzem dwuramienny krzyż. Madonna, podobnie jak na monecie poprzedniej, ma na głowie bogato pofałdowany welon. Na otoku tej monety w formie półkolistej umieszczony jest napis + OETOC bHO, NiCHF, SESP. Na awersie przedstawiony jest Chrystus⁶⁴.

Trzecia z kolei, o innej formie, moneta maryjna została wyprodukowana w Konstantynopolu za cesarza Jana I Tzimisceńskiego (969—976). Na rewersie tej złotej monety o nazwie „stamenon nomisma” znajduje się Matka Boża w aureoli, trzymająca prawą rękę na głowie cesarza. Z chmur wynurza się ręka Boża świadcząca o tym, że Bóg akceptuje błogosławieństwo udzielane cesarzowi przez swoją Matkę. Napis otokowy brzmi: OEOTOC BOHO IW SESP⁶⁵.

Za panowania cesarza Bazylego II (976—1025) wypuszczono w obieg srebrną monetę o nazwie „miliaresion” — waga 4,0 g, śr. 37 mm, na której przedstawiono Matkę Bożą trzymającą w rękach medalion z wizerunkiem małego

⁶³ D. Sear: *Byzantine coins and their values*, London 1974, s. 285.

⁶⁴ Tamże, s. 297.

⁶⁵ Tamże, s. 298.

Chrystusa. W otoku uwidoczniiony jest napis: OCE bO, TOIS bASILS, a obok prawego ramienia litery MP i przy lewym ramieniu litery OV⁶⁶.

Matkę Najśw., trzymającą na ręku Dzieciątko Jezus, po raz pierwszy przedstawiono na monecie „miliaresion”, wybitej w Konstantynopolu za cesarza Romana II Argyrusa (1028—1034); Matka Boża przedstawiona jest w postawie stojącej (na dotychczasowych monetach — tylko popiersie Madonny), w długiej pofałdowanej szacie, z Dzieciątkiem na lewej ręce, bez napisu⁶⁷. Odtąd prawie wszyscy cesarze bizantyjscy aż do upadku Konstantynopola w 1453 r. wypuszczali do obiegu monety z wizerunkiem Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej lub prawej ręce, wracając niejednokrotnie do form dawniejszych i przedstawiając Maryję także w geście „orans” lub trzymającą krzyż razem z cesarzem, albo błogosławiącą władcy.

Zwiastunami monet maryjnych w Europie były monety z symbolami — przez chrześcijańską tradycję uważanymi za maryjne, jak: gwiazda, róża, lilia, utrwalonymi na pieniądzach Pepina Małego (751—768) i Karola Wielkiego (768—814). Wybijały go mennice w Reims, Verdun, Lyonie, Poitiers, Strasburgu i Kolonii⁶⁸.

b. KRAJE NIEMIECKIE

Pierwsze monety z wizerunkiem Najśw. Maryi Panny pojawiły się na ziemiach niemieckich w Szwabii. Książę Burchard II, krewny ces. Ottona I i Jadwigi Bawarskiej, nakazał w 962 r. umieszczać na fenigach strasburskich z jednej strony napis „MAGNUS”, w odniesieniu do siebie, a z drugiej „SANCTA MARIA”, jednak bez podobizny Matki Bożej⁶⁹.

Następne, dopiero za rządów ces. Ottona III (983—1002), były produkowane w mennicach Hildesheimu, Spiry i Strasburga⁷⁰. Za ces. Henryka III (1039—1056) wybijano w Spirze monetę z postacią Matki Bożej i napisem SCA (Sancta)⁷¹. Biskup Dietrich z Verdun (1046—1089) polecił wybijać piękne, srebrne fenigi, przedstawiające głowę Maryi, zwróconą w prawo, w pięknym profilu; wokół głowy napis SCA (Sancta) MARIA, poprzedzony krzyżem. Na rewersie znajduje się krzyż i otokowy napis: + DIEDERICUS EP(iscopus)⁷². Lata panowania ces. Henryka V (1106—1125) charakteryzują się w dziedzinie produkcji menniczej zastojem. Wśród niewielu wydanych wówczas monet na uwagę zasługuje srebrny fenig, tłoczony w Akwizgranie, z wizerunkiem (na rewersie) słynnego klasztoru maryjnego założonego w tym mieście przez Karola Wielkiego⁷³.

W późniejszych latach, znane dziś monety maryjne pochodzą również z mennicy akwizgrańskiej, a wybijano je na polecenie księcia Reinalda von Jülich (1402—1423). Złota moneta ma na awersie obraz Matki Bożej w postawie stojącej, w pofałdowanej szacie z Dzieciątkiem na lewej ręce, z otokową legendą: AVE GRA(cia) PL(ena); na rewersie jest wizerunek władcy

⁶⁶ Jw. s. 302.

⁶⁷ Jw. s. 15, 305.

⁶⁸ A. Suhle: *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen*, s. 29, 44.

⁶⁹ Tamże, s. 53.

⁷⁰ Tamże, s. 55.

⁷¹ Tamże, s. 64—66.

⁷² Jw. s. 72.

⁷³ Jw. s. 76.

z berłem w prawej ręce i klasztorem maryjnym w lewej⁷⁴. Miejska mennica w Hamburgu wypuściła w 1468 r. srebrną monetę (doppelschilling o wadze 3,33 g) z podobizną Maryi w koronie na głowie i Dzieciątkiem na lewej ręce oraz napisem otokowym (awers) CONSERVA NOS D(omi)NA; na rewersie jest uwidoczniiony herb Hamburga, na tle krzyża zestawionego z lili i napis: MONE(ta) NOVA HAMB(urgensis) (cum) VIRG(ine)⁷⁵.

Oprócz Bizancjum i Niemiec monety o motywach maryjnych wybijano na terenach Francji, Szwajcarii, Włoch i na obszarach obecnie należących do Polski.

c. FRANCJA

We Francji na złotych monetach zw. salutami (waga 3,85), wybitych za królów Karola VI (1380—1422) i Karola VII (1422—61), przedstawiono stojącą postać Matki Bożej, podtrzymującą razem z archaniołem Gabrielem duży herb z liliami. Podobny motyw, choć nieco zmieniony, bo ukazujący Maryję samodzielnie trzymającą ten sam herb (anioł trzyma herb z lwem) ukazano na monetach wybitych dla terenów francuskich przez Henryka VI Angielskiego w latach 1422—1461 i od 1470—1472⁷⁶.

d. TERENY OBECNEJ SZWAJCARII

Na terenach Szwajcarii, w mennicy miejskiej Bazylei, w latach 1419—1493 produkowano złote monety; na ich awersach uwidoczniiono stojącą postać Matki Najśw., bez berła, trzymającą na lewej ręce Dzieciątko Jezus tulące się do Matki⁷⁷. W tej samej mennicy wybito dwugramową srebrną monetę z wizerunkiem Madonny trzymającej małego Jezusa na lewym ręku, z napisem otokowym: AVE MARIA GRACIA P(lena)⁷⁸. W muzeum w Bresci we Włoszech znajduje się złota moneta zw. zecchino, wybita w szwajcarskim margrabstwie Mesocco w czasach rządów margrabiego Gian Giacomo (1487—1518), na której rewersie znajduje się podobizna Matki Bożej. Moneta ta zaliczana jest do unikatów⁷⁹.

e. KSIĘSTWA WŁOSKIE

W Mantui za markiza Franciszka II Gonzagi (1484—1519) wydano 1/2 dukatową monetę z podobizną Matki Bożej z Dzieciątkiem na awersie⁸⁰.

W Neapolu za Karola I (1266—1278) wybito złote monety zw. salutami, przedstawiające na awersie scenę Zwiastowania. Matka Boża stoi z prawej strony z rękami złożonymi. Między nią a aniołem stoi dzban z lilią⁸¹. Podobny motyw maryjny został umieszczony na monetach wydanych przez Karola II (1285—1309).

Zjednoczone unią miasta Parma i Piazenza wypuściły w l. 1448—

⁷⁴ Tamże, s. 180.

⁷⁵ Tamże, s. 182.

⁷⁶ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 335.

⁷⁷ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 370.

⁷⁸ A. Suhle: *Deutsche Münz- und Geldgeschichte*, s. 188.

⁷⁹ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 379.

⁸⁰ Tamże, s. 275, poz. 522.

⁸¹ Tamże, s. 285, p. 808—809.

1449 dukaty, na których ukazano Matkę Najśw. w chwili, gdy błogosławi prawą ręką Swego Syna⁸².

W republice Piza, w latach 1313—1494, wybijano złote monety zw. zecchino, z Madonną trzymającą Dzieciątka Jezus na prawym ręku; Dzieciątka wspiera się na kolanach Matki. Maryja na głowie ma koronę zestawioną z pionowych kresek i bardzo prostą aureolę⁸³.

W mieście Rifredi w r. 1363 także wydano zecchino z podobizną Maryi⁸⁴.

f. WĘGRY

Na Węgrzech monety maryjne wydał dopiero król Maciej Korwin (1458—1490).

g. POLSKA

Na ziemiach polskich w XIII i XIV w. wybijano liczne denary, brakteaty i halerze ze stylizowaną literą M i z kwiatem lilii, co można odnieść do postaci Matki Bożej. Na brakteatach księcia poznańskiego i kaliskiego Odoną przedstawiona jest budowla sakralna. W dolnej jej części znajdują się trzy postaci, a w górnej dwie w aureoli. Są to prawdopodobnie głowy Jezusa i Maryi⁸⁵. Na brakteatach księcia wrocławskiego Bolesława Wysokiego (1177—1201), obok głowy niewieściej umieszczone są napisy: IUSTICIA, CARITAS, FIDES — co może mieć związek z osobą Maryi, zwłaszcza że na jednej z tych monet głowa otoczona jest aureolą⁸⁶. W sposób bardzo wyraźny scena Zwiastowania jest przedstawiona na jednym z brakteatów Leszka Białego (1202—1227). Na awersie tej monety Maryja znajduje się po lewej stronie, a z prawej widoczny jest anioł Gabriel z rozłożonymi skrzydłami. Mincerz przedstawił tę scenę jakoby z lotu ptaka⁸⁷. W Głogowie w latach 1341—1449 wykuwano halerze z popiersiem ukoronowanej Madonny z Dzieciątkiem na lewym ręku. Mały Jezus zwrócony jest twarzą do Matki. Matka tuli Syna do swego łona. Chrystus prawą rączką dotyka ust Maryi⁸⁸.

Książę legnicko-brzeski Ludwik II (1374—1436) w Brzegu w latach 1399—1436 wybijał także halerze z podobizną Matki Najśw. na rewersach tych monet. Charakterystyczną cechą owych srebrnych pieniędzy było to, że Maryję przedstawiano z kaplicą.

Księżna Elżbieta, wdowa po Ludwiku II (1436—1449) nakazała wybić srebrne halerze w mennicy w Lubiniu z wizerunkiem Madonny. Na awersie przedstawiony jest orzeł dolnośląski, a na rewersie popiersie Matki Chrystusowej z Synem na lewym ręku. Na głowie Maryja ma bardzo szeroką koronę, a wokoło głowy prostą aureolę. Twarz Dzieciątka jest bardzo niewyraźna; na głowie ma aureolę, a prawą ręką dotyka chustki Matki⁸⁹.

⁸² Jw. s. 285, p. 810.

⁸³ Jw. s. 289, p. 885.

⁸⁴ Tamże, s. 291, p. 965.

⁸⁵ Tamże, s. 293, p. 294.

⁸⁶ E. Kopiciki: *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ztem z Polską związanym*, t. 1, Warszawa 1974, s. 61.

⁸⁷ Tamże, s. 72.

⁸⁸ Tamże, s. 96.

⁸⁹ J. Szwagrzyk: *Pieniądz na ziemiach polskich od X—XX w.*, Wrocław 1973, s. 66, p. 260, 267.

W mennicy w Trzebiatowie na Pomorzu Zachodnim, z polecenia księcia szczecińskiego Joachima (1435—1451), wybijano małe monety zw. witami o wadze 0,55 i średn. ok. 55 mm, na których umieszczano napis MADONNA lub samą podobiznę Madonny bez podpisu⁹⁰.

Krzyżacy w swym państwie emitowali monety z wizerunkiem NMP, patronki zakonu. I tak po bitwie grunwaldzkiej, za wielkiego mistrza Henryka von Plauen (1410—1413) w Gdańsku, wydano piękne dukaty z obrazem Matki Bożej na rewersie. Znane są dwie odmiany formy wizerunku tej monety. Na jednej z nich ukazana jest górna część postaci Matki Bożej z Dzieciątkiem na prawej ręce. Na głowie Maryja ma ozdobną koronę. Jezus lewą ręką dotyka dłoni Matki, a prawą wyciąga szeroko przed siebie. Naokoło postaci Maryi i Jezusa biegnie napis: MARIA MATER DOMINI. Druga forma przedstawia całą stojącą postać Matki Najśw. z Dzieciątkiem Jezus, trzymanym na lewej ręce; w przeciwieństwie do poprzedniej Maryja i Jezus mają tutaj aureole dookoła głów i korony na skroniach. Maryja obydwoma rękami obejmuje Syna i tuli go. Od postaci Matki Najśw. i Jezusa biegną liczne promienie⁹¹.

Oceniając krótko motywy maryjne na monetach europejskich okresu średniowiecza wypada stwierdzić, że bardzo pięknie i artystycznie oddano wizerunek Matki Bożej na monetach bizantyńskich w pierwszym okresie ich wybijania to znaczy w IX, X i XI w. W późniejszym czasie na tym samym terenie rysunek jest mniej staranny i dokładny w odtwarzaniu postaci Matki Bożej.

W krajach ściśle europejskich daje się zauważyć odwrotny proces. Pierwsze monety maryjne wybijano w swej formie bardzo proste, a wykonanie ich było mniej artystyczne. Z biegiem czasu, mimo że postać Matki Bożej była przedstawiana prosto, surowo i ascetycznie to jednak jakość linii i rysunku staje się coraz piękniejsza — aż do wspaniałych artystycznie wizerunków Maryi uwidocznionych na monetach Bazylei, Hamburga i krzyżackich Henryka von Plauen.

§ 2. OKRES NOWOŻYTNY

Przegląd monet z motywami maryjnymi rozpocznę od ziem polskich nie wchodzących w skład Królestwa Polskiego, a więc od Pomorza, Śląska i Państwa Krzyżackiego. W polskich mennicach królewskich monet maryjnych nie wybijano. Następnie zaprezentuję monety węgierskie, niemieckie, niderlandzkie, szwajcarskie, włoskie łącznie z monetami Państwa Kościelnego.

a. ZIEMIE POLSKIE

Na Pomorzu Zachodnim książę Bogusław X (1499—1523) wybijał w Szczecinie floreny (reńskie) ze złota 18-karatowego. Na rewersie tych monet uwidoczniiono Madonnę z Dzieciątkiem i berłem, otoczoną wieńcem promieni⁹².

Na Śląsku w Kłodzku hrabia Ulryk z Hardeku (1501—1534) również wybijał floreny (reńskie) o wadze 3,25 g i średn. 22 mm, z datą 1512 i bez

⁹⁰ Tamże, s. 73, p. 381.

⁹¹ Tamże, s. 74, p. 384.

⁹² Tamże, s. 77, p. 424.

daty. Na awersie była przedstawiona Matka Boża w koronie na głowie i z Dzieciątkiem na ręku, z berłem, otoczona wieńcem promieni⁹³.

W Księstwie Wrocławskim w latach 1524 i 1525 wypuszczono do obiegu denary o wadze ok. 0,40 g i średnicy 15 mm; na rewersach mają wyryte inicjały L R (Ludovicus Rex) obok tarczy z Madonną⁹⁴.

Mennica miejska w Głogowie wybiła w 1622 r. srebrną monetę o wartości nominalnej 24 kraccjarów. Na rewersie przedstawia tarczę herbową, w której umieszczono popiersie Madonny⁹⁵.

Krzyżacy za czasów wielkiego mistrza Fryderyka Saskiego (1498—1510) wybijali w Królewcu srebrne grosze (szerokie) o wadze 3,62 g i o średnicy 15 mm, na których umieszczono obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem na prawej ręce. Na głowie Maryi znajduje się rozłożysta korona, a na głowie Jezusa mała korona zaokrąglona. Ani Matka, ani Syn nie mają aureoli. Faliste promienie rozchodzą się od Ich postaci. U stóp Matki Najśw. znajduje się rozłożysty półksiężyc a naokoło biegnie otokowy napis: CONSERVA NOS DOMINA⁹⁶.

Wielki mistrz krzyżacki Albrecht von Hohenzollern (1511—1525) nakazał w r. 1520 wydawać ćwierćtalary równe 8 groszom. Były to monety srebrne o wadze 5,89 g i o średnicy 30—31 mm, na których awersie ukazano Matkę Bożą z Dzieciątkiem na prawej ręce. W lewej zaś Maryja trzyma berło królewskie. Na głowie ma koronę. Od korony wzwyż unosi się w formie elipsy aureola. Postać Matki i Syna otaczają faliste promienie. Na łonie Matki Bożej umieszczono herb zakonu, a u Jej stóp półksiężyc. Maryja i Jezus patrzą na wprost⁹⁷. W tymże roku wydano również półtalary, równe szesnastu groszom, o średnicy 34 mm i wadze 12,41 g; na awersie uwidocznił Madonnę siedzącą na chmurach z promieni i na księżycu. Na prawym ręku Maryja trzyma Jezusa, który (prawą ręką) obejmuje Matkę. W lewej ręce Maryja ma wysokie berło (długie). Na głowie Maryi spoczywa korona. Od połowy głowy (wzwyż) rozciąga się okrągła aureola, a nad nią znajduje się tarcza herbowa z orłem. Poniżej półksiężyca u stóp Maryi widoczna jest tarcza z krzyżem (herb zakonu)⁹⁸.

Nie wiadomo w którym ręku, ale na pewno jeszcze przed sekularyzacją zakonu (1525 r.), dopuszczono do obiegu srebrne talary o wadze 24,82 g i średnicy 40 mm oraz złote dukaty o wadze 2,80 g i średn. 23 mm. Na talarze Maryja trzyma Jezusa na lewym ręku, na dukacie natomiast na prawym. Na jednej i drugiej monecie Madonna przedstawiona jest bez berła w ręku. Na talarach Maryja prawą swą ręką podtrzymuje nóżkę Dzieciątka, na dukatach lewą ręką podtrzymuje prawą dłoń Chrystusa. Promienie rozchodzące się od postaci Matki i Syna na talarze są faliste, a na dukacie proste. Na talarze Maryja twarz ma zwróconą w prawo, na dukacie zaś nieco w lewo. Dzieciątko zupełnie odwrotnie — na talarze w lewo, na dukacie w prawo. Pan Jezus na obydwu monetach nie posiada ani korony, ani aureoli. Maryja na talarze ma aureolę zestawioną z kresczek poziomymi biegnących od połowy głowy i naokoło korony, na dukacie zaś aureolę tworzy jedna okrągła kreska

⁹³ E. Kopiciki: *Katalog podstawowych typów monet i banknotów*, t. 1, s. 79.

⁹⁴ J. Szwagrzyk: *Pieniądz na ziemiach polskich od X—XX w.*, s. 77, p. 425.

⁹⁵ Tamże, s. 71, p. 349.

⁹⁶ Tamże, s. 68, p. 306.

⁹⁷ Tamże, s. 198, p. 2133.

⁹⁸ E. Kopiciki: *Katalog podstawowych typów monet i banknotów*, t. 1, s. 170.

otaczająca bardziej ozdobną i rozłożystą koronę. Na jednej i drugiej monecie znajduje się otokowy napis: ADIUV A O VIRGO RES TUA AGITUR⁹⁹.

b. WĘGRY

Władcy Węgier, poczynając od Macieja Korwina, kontynuowali tradycje umieszczania portretu Madonny z napisem PATRONA HUNGARIAE na wszystkich niemal monetach przeznaczonych do obiegu na terenach węgierskich.

W czasach rządów Władysława II (1490—1516) do r. 1510 wybijano dukaty z Madonną w postawie siedzącej, z Dzieciątkiem na prawej ręce, bez berła. Po r. 1510 nadano monetom maryjnym inną formę. Na dukatach ukazywano Matkę Bożą w postawie stojącej, w otoczce spłaszczonego i wydłużonego księżycy, na końcu którego znajdują się dwie rozety. Maryja na prawej ręce ma Dzieciątko, a w lewym ręku trzyma jabłko królewskie¹⁰⁰.

Za Ludwika II (1516—1526) bito dukaty, na których przedstawiano Matkę Najśw. zarówno w postawie siedzącej, jak i stojącej¹⁰¹.

W czasie rządów Jana Zapolyi (1526—1540) ukazywały się monety, na rewersach których uwidoczniła została Madonna w postawie stojącej. Wyjątkowo w r. 1539 wybito za tego władcy złote monety z postacią siedzącej Madonny, ale w odróżnieniu od poprzednich monet motyw maryjny został na niej utrwalony na awersie¹⁰².

Cesarze Ferdynand I (1521—1564), Maksymilian II (1564—1576) i Rudolf II (1576—1612) wypuszczali w obieg monety, na których została przedstawiona pełna postać stojącej Madonny z Dzieciątkiem Jezus na prawym ręku i z jabłkiem królewskim w lewym. Szata Maryi jest bardziej pofałdowana i ozdobiona¹⁰³.

Za Macieja II (1612—1619) uwidacznia się zmiana formy motywu maryjnego. Maryja, w porównaniu z monetami poprzednich władców, trzyma Dzieciątko nie na prawej, ale na lewej ręce. W prawej natomiast dłoni dzierży berło, a nie jak dotychczas jabłko królewskie. Dookoła siedzącej Matki Bożej i Dzieciątka pojawiają się promienie¹⁰⁴. Ta forma motywu maryjnego, stale udoskonalana, przetrwa aż do 1848 r.

Na monetach Ferdynanda II (1619—1637) i Ferdynanda III (1637—1657) Madonna szaty swoje ma bardzo ubogacone różnymi wzorami i ozdobami, a wokół głowy, po raz pierwszy, pojawia się aureola¹⁰⁵.

Za panowania ces. Leopolda I (1658—1705) nastąpiło duże zróżnicowanie formy wizerunku maryjnego na jednostkach monetarnych. Na dukatach Matka Boża przedstawiona jest na rewersie, w postawie siedzącej, trzymając Jezusa na lewym ramieniu, w prawej zaś ręce ma berło królewskie. Mocno pofałdowane promienie rozchodzą się od postaci Jezusa i Maryi¹⁰⁶. Na talarach i półtalarach, wybijanych w mennicach Kremnitz i Nagy Banya, Madonna umiejscowiona jest nie na środku monety, ale na jej otoku, między

⁹⁹ Tamże, s. 171, 172.

¹⁰⁰ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 235.

¹⁰¹ Tamże, s. 235.

¹⁰² Tamże, s. 235, p. 22.

¹⁰³ Jw. s. 235.

¹⁰⁴ Jw. s. 235.

¹⁰⁵ Tamże, s. 235.

¹⁰⁶ Tamże, s. 236.

wyrazami napisu po słowie LEOPOLDUS¹⁰⁷. Na monetach 15-krajcarowych wizerunek NMP był zwykle podobny do portretu maryjnego przedstawionego na dukatach; jedynie napis był bardziej zróżnicowany i brzmiał albo PATRONA HUNGARIAE lub S(ancta) IMMACULATA V(irgi)NEA MAT(er) DEI PAT(rona) HU(ngariae). Na sześciu i trzech krajcarach napis otokowy zwykle jest skrócony, ze względu na mniejszą powierzchnię tych monet. Na małych denarach naokoło postaci Maryi widoczny jest bardziej skrócony napis: PATR(ona) HUN(gariae), a data emisji monety umieszczona jest nie na otoku monety, ale pod stopą Madonny. Znane są nieliczne monety tego władcy, na których Maryja trzyma Dzieciątka nie na lewym ręku, lecz na prawym.

W latach 1704—1707, w związku z rewolucją Malkontentów, z polecenia Franciszka Rakocznego (1703—1711) wydawano dukaty, 20, 10 i 1 poltury, na których przedstawiono zmodyfikowany portret Matki Bożej. Na dukatach (guldenach) obok Madonny biegnie napis otokowy: REGINA PATRONA HUNGARIAE¹⁰⁸. Na miedzianych 20 (XX) polturach uwidoczniło się pomniejszoną w proporcji do całej monety postać Maryi z Jezusem na prawej ręce i z berłem w lewej dłoni. Poniżej sylwetki Madonny znajduje się dużymi cyframi wybity nominal monety, a powyżej półkolisty napis PRO LIBERTATE (zob. m. nr 88).

Monety wydawane przez ces. Józefa I (1705—1711) i Karola VI (1711—1740) odznaczają się tym, że Madonna z Dzieciątkiem na lewej ręce przedstawiona jest w owalu, od którego rozchodzą się faliste promienie. Napis otokowy jest także nieco odmieniony i brzmi: PATRONA REGNI HUNGARIAE, obok daty emisji monety¹⁰⁹.

Maria Teresa (1740—1780) do r. 1765 wydawała monety maryjne dla terenów węgierskich o nieco innej formie niż po tej dacie. Na dukatach zmiana formy mniej się uwidacznia. Dotyczy jedynie promieni otaczających Maryję i Jezusa¹¹⁰. Na talarach i półtalarach zmiany te są bardziej widoczne. Na wcześniejszych talarach Matka Boża przedstawiona jest w pozycji stojącej, z prostą koroną na głowie. Patrzy wprost na oglądających monetę. Dzieciątko, trzymane na lewym ręku Matki, w lewej dłoni ma jabłko królewskie. Postacie Matki i Syna otaczają liczne kreskowe promienie. Na późniejszych talarach Madonna przedstawiona jest dla odmiany w pozycji siedzącej na tronie z chmur, z twarzą zwróconą nieco w lewo, trzymając na lewej ręce Dzieciątka i opierając Je na swoim kolanie. Pan Jezus prawą ręką podtrzymuje jabłko królewskie, a lewą rękę unosi do góry. Korona na głowie NMP jest bardziej ozdobiona. Dzieciątko Jezus nie ma korony, lecz podobnie jak Jego Matka aureolę. W napisie otokowym uwidacznia się modyfikacja: S(ancta) MARIA MATER DEI PATRONA HUNG(ariae). Data emisji monety także włączona jest w napis otokowy¹¹¹. Wyżej wymienione i opisane formy wizerunku maryjnego powtarzały się na krajcarach i polturach.

W czasach panowania Józefa II (1780—1790) na wszystkich monetach, przeznaczonych do obiegu na terenach węgierskich i wybijanych w Kremnitz,

¹⁰⁷ J. Davenport: *European crowns 1700—1800*, Calesburg 1971, s. 11.

¹⁰⁸ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 236.

¹⁰⁹ Tamże, s. 236.

¹¹⁰ Tamże, s. 236.

¹¹¹ J. Davenport: *European crowns 1700—1800*, s. 51—54, p. 1125—1133.

przedstawiano Matkę Bożą z Dzieciątkiem w takiej formie, jak za rządów Marii Teresy po r. 1765¹¹².

W czasach nowożytnych na terenach Monarchii Austro-Węgierskiej wybijano monety z wizerunkiem madonny nie tylko w mennicach państwowych, ale także w książęcych Siedmiogrodu (Transylwania) i Schlick oraz w biskupich w Salzburgu i Ołomuńcu.

Monety maryjne w samodzielnym Księstwie Siedmiogrodu były wybijane za Jana Zygmunta (1559—1571), Stefana Batorego (1571—1575), Krzysztofa Batorego (1576—1581), Zygmunta Batorego (1581—1602), Stefana Bocskai (1604—1606), Zygmunta Rakoczego (1607—1608), Gabriela Batorego (1608—1613), Gabriela Bethlen (1613—1629), Jerzego Rakoczego I (1630—1643) i Jerzego Rakoczego II (1648—1660). Prawie na wszystkich monetach tych książąt podobizna Matki Bożej przedstawiona była na awersie w postawie siedzącej, z Dzieciątkiem Jezus na prawym ręku. Jedynie za Gabriela Bethlen wypuszczono w obieg monety z wizerunkiem Madonny z Dzieciątkiem na lewej ręce¹¹³.

c. PAŃSTWA I WŁADZTWA NIEMIECKIE

W mennicy arcybiskupiej w Salzburgu wybito po raz pierwszy talary z podobizną NMP za arcybiskupa Parisa von Lodrona (1619—1654). Na rewersie przedstawiony był św. Rudpert, patron archidiecezji salzburskiej, a na rewersie półpostać Maryi z Dzieciątkiem Jezus na lewej ręce i z berłem w prawej (bardzo długie). Na głowie Maryja ma wysoką koronę i aureolę. Wizerunek Madonny został umieszczony ponad herbem miasta. Napis otokowy odnosi się wprost do Maryi: SVB TVVM PRAESIDIUM CONFUG(imus)¹¹⁴. Talary o podobnym wzorze maryjnym wydawane były w tej samej mennicy za arcybiskupów: Gwidobalda von Thun Hohensteina (1654—1668)¹¹⁵, Maxa Gandolpha von Künburga (1668—1687)¹¹⁶, Jana Ernesta von Thun Hohensteina (1687—1709)¹¹⁷, Franciszka Antoniego von Harrach (1709—1727)¹¹⁸. W r. 1712 nastąpiła zmiana formy rewersu. Herb powiększono, a podobiznę maryjną zmniejszono. Maryja trzyma berło blisko swego ramienia opierając je prawie o aureolę. Skasowano napis otokowy SUB TVVM PRAESIDIUM CONFUGIMUS. Z takim wizerunkiem ukazywały się talary za arcybiskupa Leopolda Antoniego Eleteriusza von Firmian (1727—1744)¹¹⁹. W czasie rządów w Salzburgu arcbpa Jakuba Ernesta von Lichtenstein (1745—1757) pojawiły się talary z powiększoną podobizną NMP. Całą powierzchnię rewersu wypełnia Maryja siedząca na tronie z chmur, trzymająca Dzieciątko Jezus na kolanach. Madonna ma berło w prawej ręce, a Jezus posiada krzyż w lewej rączce. Dookoła głów Matki i Syna biegnie promienista aureola¹²⁰. Arcybpa Andrzej von Dietrichstein (1747—1753) wydał talary, na rewersie których wyryty jest piękny obraz stojącej Maryi z Je-

¹¹² Tamże, s. 66, p. 1160—1169.

¹¹³ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 238—250.

¹¹⁴ H. Rauch: *Auktionshaus*, Wien November 1974, s. 46.

¹¹⁵ Tamże, s. 47.

¹¹⁶ Tamże, s. 47.

¹¹⁷ Tamże, s. 48.

¹¹⁸ Jw. s. 49.

¹¹⁹ Jw. s. 50.

¹²⁰ Tamże, s. 50.

zusem na lewej ręce i z berłem w prawej. Szaty Maryi są pofadlowane. U stóp Madonny znajduje się księżyc. Maryja ma na głowie bogato ozdobioną koronę, a obok głowy aureolę kreskową (kreski nierówne). Dzieciątko w lewej ręce, uniesione nieco do góry, trzyma jabłko królewskie. Od Maryi i Jezusa rozchodzi się owal promienisty¹²¹. Z polecenia arcbpa Zygmunta III von Schrattenbach (1753—1771) wydano w r. 1758 talar, na którym NMP przedstawiona jest w obramowanym obrazie. Maryja pochyla się i wyciąga ręce do Dzieciątka Jezus spoczywającego na pieluszkach. Naokoło ukoronowanej głowy Maryi znajduje się aureola zestawiona z 12 gwiazd. W latach 1760—1763 ukazywały się w Salzburgu dukaty i talary, mające na rewersach postać św. Rudberta, obejmującego prawą ręką figurę Matki Najświętszej; Maryja trzyma Jezusa na prawej ręce, a w lewej dzierży berło¹²².

Mennica biskupia w Ołomuńcu za pontyfikatu abpa Franciszka von Dietrichsteina (1599—1636) wybiła w 1626 i 1628 r. dukaty z wizerunkiem NMP; na awersach przedstawiona jest siedząca Matka Najśw., tuląca twarz do twarzy Dzieciątka. Nad głową Maryi jest aureola w formie elipsy. Postacie Matki i Syna otacza napis kolisty: SUB UMBRA ALARUM TUARUM¹²³.

Mennica książęca w Schlick za Henryka IV (1612—1650) wybiła w latach 1627—1649 dukaty, na których ukazano popiersie św. Anny z Matką Bożą z lewej strony i z Panem Jezusem z prawej¹²⁴. W czasach Franciszka Ernesta (1652—1675) wyprodukowano w l. 1661—1662 monety, mające na awersie postać św. Anny i Maryi bez Jezusa¹²⁵. Książę Franciszek Henryk (1740—1766) wypuścił w obieg w r. 1759 dukat wyłącznie z podobizną Madonny, znajdującej się obok herbu¹²⁶.

Spośród księstw niemieckich najwięcej monet maryjnych wybito w Bawarii. Książę Albert IV (1465—1508) wydał złote guldeny; na ich awersie przedstawił siebie klęczącego przed Madonną, trzymającą Dzieciątka na lewym ręku. Znane są dwie odmiany tej monety: na jednej książę klęczy przed stojącą Maryją, na drugiej przed siedzącą na tronie. Napis otokowy na jednej i drugiej monecie brzmi: MARIA ORA PRO ME¹²⁷. Książę Wilhelm (1508—1550) wybił w latach 1508—1510 monety podobne do emitowanych przez poprzednika z tym, że przedstawił siebie w pozycji klęczącej, a Matkę Bożą w postawie siedzącej¹²⁸. Za panowania tego władcy ukazywały się w latach 1525 i 1532 złote guldeny z samą Madonną na awersie, i to w formie stojącej lub siedzącej¹²⁹.

Bardzo dużo różnorodnych monet z motywami maryjnymi pojawiło się na terenach Bawarii za panowania księcia Maksymiliana I (1598—1651). W r. 1618 wybito dwudukat, a w 1625, 1632 i 1640 r. dukaty. Na ich awersach Matka Najśw. stoi i trzyma Dzieciątka Jezus na lewej ręce, a berło w prawej. Na głowie Maryi jest korona otoczona aureolą, a u Jej stóp księżyc. Od postaci Matki i Dzieciątka rozchodzą się promienie, a napis otokowy

¹²¹ Tamże, s. 50.

¹²² Tamże, s. 50.

¹²³ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 62, p. 52.

¹²⁴ Tamże, s. 63, p. 85—87.

¹²⁵ Tamże, s. 63, p. 88.

¹²⁶ Tamże, s. 63, p. 90.

¹²⁷ Jw. s. 126, p. 288—289.

¹²⁸ Jw. s. 126, p. 290.

¹²⁹ Jw. s. 126, p. 291—292.

brzmi: VITA DULCEDO ET SPES NOSTRA¹³⁰. W latach 1638—1646 były wybijane dukaty, na których przedstawiono klęczącego na podnóżku elektora przed siedzącą Madonną. Dzieciątko Jezus jest na lewej ręce Matki i wyciąga lewą rękę do księcia. Na głowie Maryi znajduje się korona, a u Jej stóp wąski księżyc. Napis otokowy przedstawia się następująco: O MARIA ORA PRO ME¹³¹. W 1610, 1640 i 1645 r. pojawiły się dukaty, na których ukazana jest panorama Monachium, a nad nią na chmurach znajduje się wizerunek Matki Najśw. z Dzieciątkiem na prawej i z berłem w lewej ręce¹³². Od r. 1619 ukazywały się talary, które otrzymały nazwę Madonenthaler. Były to monety srebrne, na których przedstawiono siedzącą na chmurach Madonnę. Maryja trzyma Jezusa na prawym ramieniu, a lewą ręką obejmuje Jego stopę. Dzieciątko prawą ręką wyciąga w kierunku patrzących na monetę. Na głowie Maryi jest korona z trzema wypustkami. Aureola otacza głowę Matki i Syna. Cała postać Madonny znajduje się w owalu, od którego rozchodzą się promienie. Napis otokowy także odnosi się do Maryi: CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS¹³³. Odtąd srebrne talary na wzór wyżej przedstawionego, wypuszczali w obieg aż do 1781 r. prawie wszyscy książęta bawarscy z tym, że w późniejszym okresie Maryja trzyma Dzieciątko na lewej ręce, a napis otokowy brzmi: PATRONA BAVARIAE.

Ferdynand Maria (1651—1679) wybijał monety z wizerunkiem Matki Bożej, umieszczonym ponad panoramą Monachium, oraz inne z Madonną ponad dużym herbem (Maryja ma Dziecko na lewej ręce, a berło w prawej)¹³⁴.

Maksymilian Emanuel (1679—1726) wydawał w 1685, 1687 i 1697 r. dukaty, na których Matka Najśw. przedstawiona jest nietypowo, bo bez Dzieciątka Jezus. W prawej ręce Maryja trzyma berło, a lewą odchyła płaszcz i osłania nim herb książęcy. Od r. 1799 znowu ukazywały się złote monety, na których Matka Boża z Dzieciątkiem na lewej ręce przedstawiana była ponad herbem książęcym. Dookoła Madonny i herbu był napis otokowy: CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS¹³⁵.

Karol Albert (1726—1744) wprowadził jeszcze bardziej zróżnicowany motyw maryjny do monet wybijanych w czasie swego panowania. W l. 1721—1737 ukazywały się złote monety zw. karolinami, na których widoczna jest siedząca Matka Boża i trzymająca na prawym kolanie Jezusa. W prawej ręce Maryja ma berło, a lewą podtrzymuje herb księcia. Jezus na kolanach ma jabłko królewskie, a prawą rączką dotyka szat Matki. Aureola otacza głowy Syna i Matki. Korona spoczywa tylko na głowie Maryi. Napis otokowy jest identyczny z napisami poprzednich monet: CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS¹³⁶. Na dukatach z 1737 i 1739 r. przedstawiono siedzącą Matkę Bożą z Dzieciątkiem na prawym ręku, ale bez berła, w aureoli, z koroną na głowie. Cała postać Madonny znajduje się w owalu. Napis otokowy także maryjny: CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS¹³⁷.

Maksymilian III Józef (1745—1777) wydał złote monety w 1747 i 1751 r., ale za to co roku wypuszczał do obiegu talary (Madonnanthaler) z wizerun-

¹³⁰ Tamże, s. 126, p. 301—303.

¹³¹ Tamże, s. 126, p. 299—300.

¹³² Tamże, s. 126, p. 304—308.

¹³³ H. Fengler: *Transpress Lexikon Numismatik*, s. 209.

¹³⁴ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 126, p. 309—310.

¹³⁵ Tamże, s. 127, p. 321—329.

¹³⁶ Tamże, s. 127, p. 333—338.

¹³⁷ Tamże, s. 127, p. 343—344.

kiem Matki Bożej i Dzieciątka Jezus. Na wszystkich talarach znajduje się napis: PATRONA BAVARIAE, a na niektórych brak księżycy pod stopami Madonny.

Książę bawarski Karol Teodor (1777—1799) nie wydawał żadnych złotych monet z motywami maryjnymi. Na srebrnych zaś talarach nakazał umieszczać podobiznę siedzącej na tronie z chmur Madonny, trzymającej na lewym kolanie Dzieciątka i berło w prawej. Bardzo ciekawie i oryginalnie przedstawiają się dwudziestokrajcarówki tego władcy. Umieszczono na nich postać Matki Bożej na postumencie. Na przedniej części postumentu wyrzyta jest cyfra 20 świadcząca o nominale monety. Od postumentu ku górze w kierunku Madonny unosi się z prawej strony gałązka palmowa, a z lewej gałązka laurowa. Data emisji monety umieszczona jest obok postumentu, na którym stoi Madonna w koronie na głowie, z Dzieciątkiem na lewym ręku i z berłem w prawej dłoni. Półotokowy napis znajduje się w górnej części monety i brzmi: PATRONA BAVARIAE.

Na terenach niemieckich w omawianym okresie monety z motywami maryjnymi wybijano w niektórych mennicach miejskich i biskupich. Omówię je w porządku alfabetycznym miejscowości.

W Augsburgu biskup Henryk V von Knörringen (1598—1646) wybił w nowej mennicy w r. 1622 talar przedstawiający na awersie półpostać NMP nad herbem. Maryja piastuje Dziecię Jezus na prawym ręku, podtrzymując Je lewą ręką. Na głowie Madonna ma koronę — bardzo wysoką, ale nie posiada w ręku berła. Jezus ma ręce szeroko rozłożone. Aureola u NMP jest w formie kółka, a u Dziecięcia kreskowa. Półpostać Maryi i herb znajdują się w owalu, od którego rozchodzą się płomienne promienie. Napis otokowy przedzielany jest krzyżykami: † SUB † TUUM † PRAESIDIUM † CONFUGI-MUS †¹³⁸. Biskup Jan Krzysztof von Freiberg (1665—1690) wydał w 1681 r. talar, który w rewersie ukazuje siedzącą w chmurach na księżycu postać Madonny z Dzieciątkiem Jezus na lewej ręce i z berłem w prawej. Na głowach zarówno Jezusa, jak i Maryi znajdują się korony; nie ma natomiast aureoli ani u Dziecka ani u NMP. Tylko górną część postaci Madonny otaczają promienie. Są one na zmianę raz faliste, drugi raz proste. Jezus w lewej ręczce trzyma jabłko, prawą wyciąga przed siebie. Napis otokowy w środkowej części rozdzielony jest krzyżykiem: PULCHRA UT LUNA † ELECTA UT SOL¹³⁹.

Biskup Bambergu Franciszek (1633—1642) w r. 1635, 1637, 1638 i 1640 nakazał wybijać złote dukaty, których awersy zobrazowały siedzącą Madonnę z Dzieciątkiem Jezus na kolanaach, a zasadniczo na prawym kolanie. Prawą Swą ręką Maryja podtrzymuje Syna, a w lewej trzyma tak długie berło, iż może ono nawet sugerować pastorał. Naokoło ukoronowanej Madonny widoczny jest napis otokowy: CLIPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS. W czasach bpa Marquarda Sebastiana Schenka von Stauffenberg (1683—1693) wyprodukowano w Bambergu talary, na których ukazano stojącą na chmurach i księżycu Madonnę z Dzieciątkiem na lewym ramieniu i z berłem w prawej ręce. Nagie Dziecię tuli się do piersi Matki. Szaty Maryi są rozwiewane przez wiatr, co świadczy o dużej ekspresji obrazu. Ani Maryja, ani Jezus nie mają koron na głowie. Aureola z kresiek otacza tylko

¹³⁸ J. Davenport, German church and city Talers. Chicago 1975, s. 11, p. 5008.

¹³⁹ Tamże, s. 11, p. 5009.

głowę Matki Najśw., z której spływają faliste włosy na ramiona. Napis otokowy CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS oddzielony jest od wizerunku maryjnego za pomocą otoczki, zestawionej z kresek¹⁴⁰.

W mennicy miejskiej w Brunszwiku wybito w r. 1551 talar, na którego rewersie widoczna jest stojąca postać Madonny z Dzieciątkiem na lewej ręce i z berłem w prawej. Jezus tuli się do [Matki. Maryja ma na głowie szeroką koronę, a dookoła głowy nietypową aureolę zestawioną z dwóch kółeczek. Napis otokowy brzmi: MARIA MATER DEI 1551¹⁴¹.

W mennicy biskupiej w Bremie za arcybpa Krzysztofa von Braunschweig (1511—1558) wypuszczono do obiegu monetę tzw. guldiner, przedstawiającą na awersie św. Piotra, a na rewersie Matkę Najśw. z Dzieciątkiem na prawej ręce i z berłem w lewej dłoni. U stóp stojącej postaci Madonny znajduje się księżyc, a pod nim herb arcybiskupi. Cechą charakterystyczną tego wizerunku maryjnego są długie i faliste włosy Madonny, spływające na Jej ramiona i grube promienie rozchodzące się od Jej postaci, na końcu których znajdują się małe kółeczka. Także napis otokowy jest nietypowy: HOC MARE VITE TULIT 1522¹⁴².

Biskup Jan Konrad von Gemmingen z Eichstädt wydał w latach 1595—1612 monety z oryginalnym napisem otokowym, odnoszącym się wprost do Chrystusa i pośrednio do Matki Najśw.: GLORIA TIBI DOMINE — QUI NAT(us) ES DE VIRGINE. Wizerunek przedstawia Madonnę w owalu, od którego rozchodzą się promienie. Maryja na lewym ramieniu trzyma Dziecię Jezus; berło, co prawda, ma w prawej dłoni, ale całą prawą rękę przeniosła na lewą stronę i dotyka nią razem z berłem Jezusa. Pod stopami stojącej Madonny znajduje się księżyc. Maryja ma na głowie koronę z czterema wypustkami. Aureola na głowie Matki jest prosta, z kółeczka, a na głowie Jezusa zestawiona z kreseczek¹⁴³.

W mennicy zakonnej w Essen, za rządów ksieni Anny Salomei von Salm Reifferscheid (1646—1688), wydano w r. 1672 dukaty, na których przedstawiono stojącą na kuli ziemskiej z księżycem Najśw. Maryję Pannę, mającą w prawej ręce lilie. Jest to niezwykle oryginalna moneta, i to nie tylko ze względu na rzadkość, ale przede wszystkim z racji ukazania Maryi bez Dzieciątka. Brak również korony, a aureola zestawiona jest z kresek. Ciekawy jest także napis otokowy: MACULA NON EST IN TE¹⁴⁴. W 1672 r. ukazały się w tejże mennicy również talary przedstawiające Madonnę z Dzieciątkiem na lewej ręce i z berłem w prawej; Maryja stoi w majestatycznej postawie z koroną na głowie i z podwójną aureolą dookoła głowy, jedną mniejszą z kresek, drugą większą zestawioną z 17 gwiazd. Napis otokowy brzmi: SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS¹⁴⁵. Ksieni Franciszka Krystyna (1717—1776) wydała w 1754 r. dukaty, z wizerunkiem Maryi bez Dzieciątka Jezus i z napisem: MACULA NON EST IN TE¹⁴⁶.

W mennicy miejskiej w Goslar wybijano w latach 1542, 1543, 1544, 1545, 1546 i 1555 talary, ze stojącą postacią Madonny z Dzieciątkiem na le-

¹⁴⁰ Tamże, s. 29, p. 5063.

¹⁴¹ J. Demey: *European crowns size coins and their multiples*, vol. 1: Germany 1486—1589, Amsterdam 1975, s. 65, p. 215.

¹⁴² Tamże, s. 69, p. 233.

¹⁴³ J. Davenport: *German church and city talers 1600—1700*, Chicago 1975, s. 76, p. 5228.

¹⁴⁴ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 147, p. 964.

¹⁴⁵ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 94, p. 5277.

¹⁴⁶ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 147, p. 965.

wej ręce i z berłem w prawej. Dzieciątko tuli się do swej Matki. Maryja ma księżyc pod stopami, na głowie koronę i aureolę. Napis otokowy: MARIA MATE(r) DOMINI¹⁴⁷. Ta sama mennica w 1581 i 1596 r. wydała talary, na których dla odmiany umieszczono półpostać Madonny z Jezusem na lewej ręce, z berłem w prawej. Nad koroną Matki Bożej widoczna jest mitra, niżej w lewo orzeł. Promienie rozchodzące się od postaci Madonny są rzadkie, ale za to bardzo pofalowane. Napis otokowy nie ma związku z Maryją¹⁴⁸. W roku 1610, 1611, 1622, 1623, 1628, 1629, 1637, 1638, 1642, 1650 i 1659 wydano w Goslar talary maryjne, ale już o nieco zmienionej formie: półpostać Madonny umieszczona jest ponad herbem z orłem. Korona na głowie Matki Bożej jest bardzo wysoka z prostą aureolą. Napis otokowy nie dotyczy Matki Najśw.¹⁴⁹.

W mennicy miejskiej w Hamburgu wybijano w XVI i XVII w. wiele różnych monet o interesującej nas tematyce, i to ze złota i srebra. Najczęściej przedstawiano scenę Zwiastowania i postać Madonny z Dzieciątkiem na lewej lub prawej stronie. Maryja przeważnie ukazana jest bez aureoli. Napisy maryjne na monetach z Hamburga są bardzo piękne w swojej treści i wielce zróżnicowane. W r. 1547 ukazał się talar, na którym Madonna została umieszczona ponad szyldem — rozetą, a dokoła monety rozmieszczono napis otokowy: STATE ET VIDETE — MAGNALIA (Domi)NI¹⁵⁰. W r. 1553 wydano talar, na którym widnieją trzy wieże, a na rewersie ukazano Matkę Bożą stojącą na herbie (rozeta) z Dzieciątkiem na prawej ręce, z berłem w lewej, bez aureoli. Dziecię Jezus prawą ręką obejmuje Matkę. Napis wyjęty z Ewangelii jest odpowiedzią Maryi na słowa archaniola: FIAT MIHI SE(cundum) VERB(un) TUU(m)¹⁵¹. W tym samym roku wybito podwójny i poczwórny talar o tym samym typie formy maryjnej. W latach od 1553 do 1566 wypuszczono talary, które zamieszczają obraz Madonny ponad herbem, jak spogląda na prawo w kierunku nieco oddalonego od Siebie Dzieciątka Jezus, wyciągającego ku Niej rączki. Maryja na tych monetach nie ma berła ani aureoli, posiada natomiast koronę na głowie. Napis otokowy jest identyczny jak na poprzednich monetach: FIAT MIHI SECUNDUM VERBUM TUUM¹⁵². W latach 1582—1593 i od 1599 do 1605 produkowano dwutalary o wartości 54 groszy, na których jednak nie wybijano daty. Na awersach tych monet widoczny jest dwugłowy orzeł z koroną między szczytami i napis otokowy: VERBUM DOMINI — MANET IN AETERNUM. Na rewersie ukazana została stojąca Madonna z Jezusem na lewej ręce, podtrzymywanym prawą. Na dwutalarach z lat 1599—1605 Maryja w prawej ręce ma berło. Korona na głowie Matki Bożej jest spłaszczona; od niej rozchodzą się liczne kreski, tworząc nietypową aureolę. Dzieciątko jest bez szat, a szaty Matki są bogato zdobione i bardzo pofalowane. Półksiężyc sięga od stóp do kolan Maryi. Matka Najśw. patrzy nieco w lewo i w dół, Dziecię zaś odwrotnie — w prawo i w górę. Cała postać Matki i Syna znajduje się w owalu, od którego rozchodzą się promienie prawie łączące się z napisem otokowym: SI DEUS PRO NOBIS — QUIS CONTRA NOS¹⁵³. Od r. 1606 do 1619 wybijano dwutalary

¹⁴⁷ J. Demey: *European crowns size coins and their multiples*, s. 89, p. 897.

¹⁴⁸ Tamże, s. 86—87, p. 298—300.

¹⁴⁹ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 110—112, p. 5322—29.

¹⁵⁰ J. Demey: *European crown size coins and their multiples*, s. 90, p. 311.

¹⁵¹ Tamże, s. 90, p. 312.

¹⁵² Tamże, s. 90, p. 313—315.

i półtoratalary. Na ich rewersach przedstawiono stojącą na księżycu postać Madonny z Dzieckiem na lewej ręce i z berłem w prawej. Dziecię w lewej ręce trzyma jabłko królewskie; Maryja ma na głowie koronę i aureolę, Dziecko ma tylko aureolę. Środkowa część postaci Maryi znajduje się w owalu, z którego wychodzą krótkie a szerokie i faliste promienie. Napis otokowy na rewersie brzmi: VERBUM DOMINI — MANET IN AETERNUM¹⁵⁴. Złote dukaty z motywami maryjnymi i z napisem otokowym: AVE PLENA GRACIA wybijano w Hamburgu w latach 1649—1705¹⁵⁵.

W miejskiej mennicy Hannoveru wybijano prawdopodobnie tylko srebrne monety z motywami maryjnymi. Jedna z tych monet będzie przedstawiona w części dokumentacyjnej niniejszej pracy.

W mieście Hildesheim od r. 1528 do 1772 wybijano niektóre monety z motywami maryjnymi. W r. 1532 ukazał się talar mający na awersie herb i napis: DA PACEM D(omi)NE CIVITATI HILDESE, a na rewersie stojącą postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewej ręce, z berłem i koroną. Korona Madonny jest nietypowa, bo bardzo wysoka i wzmocniona dwoma ozdobnymi prętami. U stóp Maryi widoczny jest księżyc, a od Jej postaci rozchodzą się faliste promienie. Rewers tej monety jest urozmaicony ciekawym napisem otokowym: MARIA MATER GRACIAE¹⁵⁶.

Wśród numizmatyków znany jest talar, wybity w Hildesheim, na którym nie umieszczono daty, zawierający na rewersie wizerunek Madonny w formie swej podobny do opisanego wyżej na talarze z r. 1532. Inny jest jednak napis otokowy: MARIA MATER DOMINI¹⁵⁷. W latach 1573 i 1593 ukazały się talary, na których utrwalono półpostać Matki Najśw. z Dzieciątkiem na lewym ramieniu, z berłem w prawej dłoni. Aureole posiadają zarówno Matka, jak i Syn, ale koronę na głowie ma tylko Maryja. Napis otokowy nie dotyczy Maryi¹⁵⁸. W r. 1624 wybito w Hildesheim złoty gulden. Na jego awersie widoczna jest postać Madonny, a na rewersie herb miasta¹⁵⁹.

W Kolonii tamtejsza mennica wybiła w 1600 i 1612 r. 6-dukaty i 4-dukaty z hołdem Trzech Króli przed Jezusem, Maryją i Józefem¹⁶⁰. W tym samym mieście w mennicy biskupiej arcybiskupów Ferdynanda (1612—1650), Józefa Klemensa (1688—1723) i Klemensa Augusta (1723—1761) wybijano złote monety przedstawiające Magów oddających pokłon Jezusowi, siedzącemu na kolanach Matki Najśw. Na niektórych z nich Maryja ma w lewym ręku berło; obok Niej znajduje się herb arcybiskupi. Napis otokowy odnosi się także do Maryi i brzmi: IN TUO PRAESIDIO¹⁶¹. W czasie wakansu na stolicy arcybiskupiej w r. 1688 ukazał się talar ze sceną hołdu Trzech Króli w nieco odmiennym formie. Siedząca Maryja z lewej strony monety podaje Jezusa jednemu z magów. Dzieciątko wyciąga rączki ku temu klęczącemu bez korony królowi. Dwaj pozostali magowie stoją w koronach na głowach, zwróceni także ku Jezusowi i Maryi. Zasadniczo widoczne są tylko półpostacie wymienionych osób, z wyjątkiem Jezusa, który jest ukazany

¹⁵⁴ Tamże, s. 92, p. 322.

¹⁵⁵ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 350, p. 5997.

¹⁵⁶ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, p. 151—152.

¹⁵⁷ J. Demey: *European crown site coins and their multiples*, s. 114, p. 396.

¹⁵⁸ Tamże, s. 114, p. 397.

¹⁵⁹ Tamże, s. 115, p. 398—399.

¹⁶⁰ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 157, p. 1297.

¹⁶¹ Tamże, s. 142, p. 807—808.

¹⁶² Tamże, s. 143.

w całości. Napis otokowy wymienia imiona Trzech Króli: BALTHASAR CASPAR MELCHIOR ¹⁶².

W księstwie Hatzfeld za książąt Hermana (1631—1677) i Melchiora (1631—1658) wydano dukaty ukazujące półpostać Madonny umieszczonej w owalu, z którego rozchodzą się promienie. Maryja patrzy wprost, ale swą postać zwraca na prawo ku Jezusowi tulącemu się do Niej. Matka nie ma berła, ani korony na głowie; głowę zdobi chustka opadająca na ramiona ¹⁶³.

W Mergentheim w północnej Wirtembergii, dokąd przeniesiono siedzibę Zakonu Krzyżackiego po sekularyzacji w r. 1525, wydawano nadal monety z motywami maryjnymi w stylu krzyżackim. Wielki mistrz Walter von Kronberg (1526—1543) wybił w 1531 r. złoty gulden z podobizną Matki Bożej na rewersie ¹⁶⁴.

Henryk von Bobenhausen (1572—1590) nakazał w 1575 r. wybić dukat z wizerunkiem Madonny na rewersie, a od l. 1575—1590 talary, na których przedstawiono stojącą i patrzącą na wprost postać Matki Najśw., z Dzieciątkiem na lewej ręce, z berłem w prawej, bez księżycy pod stopami ¹⁶⁵. W r. 1590 ukazał się tu podwójny talar w tym samym typie. Za rządów ww. wielkiego mistrza wydano talar bez daty ze stojącą w owalu Madonną, nieco odchylającą się do tyłu i spoglądającą w prawo. Dziecko (na lewej ręce) odchyła główkę w lewo. Na głowie Maryi znajduje się wysoka korona. Brak aureoli. Brakuje również księżycy pod stopami Maryi. Od owalu rozchodzą się krótkie promienie ¹⁶⁶.

Mistrz Jan Eustach von Westernach (1625—1627) wybił w r. 1625 talar ze stojącą w owalu Maryją, z Dzieckiem na lewym ręku, z berłem w prawej, skierowanym ku głowie, na której spoczywa korona w aureoli. Od owalu także rozchodzą się promienie ¹⁶⁷. Za wielkich mistrzów Jana Kaspra I von Stadion (1627—1641) i Jana Kaspra II von Ampringen (1664—1684) wydawane były dukaty z motywami maryjnymi z tym, że za pierwszego na awersach, a za drugiego na rewersach. Pierwszy nie umieszczał daty na dukatach, drugi w r. 1666 i 1673 zaznaczył na nich. Jan Kasper II w 1666 i 1668 r. wypuścił do obiegu talary z podobizną Matki Bożej na rewersach. Forma tego wizerunku zasadniczo jest podobna do wizerunku maryjnego przedstawionego na monetach Jana Eustacha. Różnica polega na tym, że berło Maryi na monetach Jana Kaspra II jest o wiele dłuższe, bo sięgające nawet ponad głowę Madonny i zakończone jest dość dużym krzyżykiem. Na rewersach dwutalarów i talarów wybitych w r. 1673 przedstawiono półpostać Maryi; pod nią znajduje się duży herb zakonu. Jezus leży na kolanach i ramieniu Matki; Ona zaś w lewej ręce ma jabłko królewskie, w prawej długie berło. Brak aureoli tak u Matki, jak i u Syna. Maryja ma na głowie koronę, nie ma jej natomiast Jezus. Napis podwójnie otokowy nie dotyczy Madonny ¹⁶⁸.

W księstwie Oettingen za Karola Wolfganga (1522—1549) wybijano w latach 1522, 1529, 1534, 1540 i 1541 złote guldeny z obrazem pokłonu Trzech Króli ¹⁶⁹.

¹⁶² J. Davenport: *German church and city talers*, s. 51, p. 5152—5153.

¹⁶³ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 154, p. 1179.

¹⁶⁴ Tamże, s. 210, p. 3032.

¹⁶⁵ J. Demey: *European crown site coins and their multiples*, s. 299, p. 1085.

¹⁶⁶ Tamże, s. 299, p. 1088.

¹⁶⁷ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 286, p. 5857.

¹⁶⁸ Tamże, s. 287, p. 5860—5861.

¹⁶⁹ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 174, p. 1794.

W mennicy biskupiej w Paderborn bp Herman Werner Wolf-Metternich (1683—1704) wybijał w latach 1685, 1687 i 1693 srebrne talary. Ukazywały one Matkę Bożą w oryginalnej postaci: Maryja trzyma wianuszek (chyba aureolę) nad głową św. Antoniego Padewskiego. Święty natomiast piasuje w swych rękach Dzieciątka Jezus. Napis otokowy nie ma związku z Madonną¹⁷⁰. Bp Klemens August (1719—1761) nakazał wydać w r. 1726 złotą monetę z awerssem przedstawiającym Madonnę z Jezusem na lewej ręce, z berłem w prawej. U kolan Maryi umieszczono herb hiskupi. Napis otokowy brzmi: SVB TVVM PRAESIDIUM; na jego końcu jest data emisji¹⁷¹.

Za elektora Palatynatu Filipa (1476—1508) wybijano w l. 1500, 1502 i 1505 złote monety z umieszczoną na awersach, stojącą na księżycu Madonną i Jezusem na jej prawym ramieniu, z berłem w lewej ręce oraz z koroną na głowie. Od postaci Maryi i Jezusa rozchodzą się faliste promienie¹⁷². Za wspólnych rządów elektorów Ottona Henryka i Filipa (1505—1556) wybito w r. 1516 bardzo ciekawy w swej formie dukat; na awersie ukazano NMP niby klęczącą na kolanach, niby siedzącą na podkurczonych swych nogach, trzymającą Jezusa na prawym ramieniu. Cała skurczona postać Matki skierowana jest na prawo ku Synowi. Głowa Maryi (bez korony) owinięta jest welonem zachodzącym dość mocno nawet na twarz. Aureola Madonny zestawiona jest z kresiek złączonych kółeczkiem¹⁷³.

W Palatynacie — Mosbach w r. 1496 książę Otton II (1461—1499) wydał złotą monetę z podobizną Matki Najśw. w postawie stojącej, z Jezusem na prawej ręce, z długim herbem w lewej, w koronie na głowie, bez aureoli¹⁷⁴.

Mennica biskupia w Münster za bpa Ferdynanda Bawarskiego (1612—1650), wydała w r. 1638 dwutalar, a w 1638 i 1647 talar ze sceną adoracji Magów. Maryja siedzi obok Jezusa złożonego w żłobku. Napis otokowy na monecie w języku niemieckim, o kształtach gotyckich, brzmi: AND DAS WORT — IST FLEISCH WORDEN¹⁷⁵. Za tego samego biskupa wypuszczono do obiegu talar bez daty, ale z okazji zawarcia pokoju westwalskiego (1648 r.). Na awersie monety przedstawiono scenę adoracji Magów z Maryją, jako centralną postacią w środku monety i napisem gotyckim: AND DAS WORT IST FLEISCH WORDEN. JOH(annes). Na uwagę zasługuje również rewers monety zawierający scenę Obrzezania Chrystusa. Maryja pokazana jest w chwili podawania Dzieciątka Jezus kapłanowi. Napis otokowy rewersu brzmi: SEIN NAM WARD BENENNET JESUS. LUC(as)¹⁷⁶. Mennica münsterska miała produkować monety maryjne także za rządów bpa Krzysztofa Bernarda (1650—1678); na ich temat brak dokładnych wiadomości¹⁷⁷.

W mennicy biskupiej w Trewirze za arcybpa Lothara von Matternich (1599—1623) wydano w latach 1615 i 1616 dwutalary oraz talary zw. klipa, czyli próbną monetą o kształcie kwadratu, na których przedstawiono Madonnę stojącą na księżycu, z Dzieckiem na lewym ręku, z berłem w prawej, z promieniami falistymi naokoło obu postaci i napisem otokowym: DONVUM DEI

¹⁷⁰ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 237, p. 5710.

¹⁷¹ R. Frieberg: *Gold coins of the world*, s. 175, p. 1825.

¹⁷² Tamże, s. 176, p. 1844.

¹⁷³ Tamże, s. 176, p. 1850.

¹⁷⁴ Tamże, s. 179, p. 1910.

¹⁷⁵ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 202, p. 5594—5595.

¹⁷⁶ Tamże, s. 802, p. 5596.

¹⁷⁷ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 170, p. 1692—1693.

EX FODINIS VILMARIENS.¹⁷⁸. Arcyb. Filip Krzysztof (1623—1652) wypuścił w obieg w r. 1632 pewną ilość złotych monet z motywami maryjnymi¹⁷⁹. Abp Karol Kaspar von der Leyen (1652—1676) wybił w r. 1657 dwutalary i talary z wizerunkiem stojącej na księżycu Madonny, mającej Dziecię na lewym ramieniu i berło w prawym ręku. Korona na głowie Matki i Jezusa jest identyczna i w formie prosta. W napisie otokowym umieszczono słowa, po raz pierwszy datą pisaną cyframi łacińskimi: DONVUM DEI EX FODINIS VILMARIENSIBVS ANNO MDCLVII¹⁸⁰.

Mennice opactw Werden i Helmstaedt wybiły w 1698 r. bardzo interesujący ze względu na formę talar. Na rewersie ukazano postać Maryi Niepokalanej stojącej na księżycu i na kuli ziemskiej, depczącą głowę węża, z rękami złożonymi do modlitwy. Aureola Niepokalanej zestawiona jest z 12 gwiazd. Napis otokowy monety brzmi: VIRGO IMMACVLATA IUGITER SIS PATRONA¹⁸¹.

W mennicy biskupiej w Würzburgu za bpa Franciszka von Hatzeffelda (1631—1642) wybijano w latach 1637, 1638, 1640 i 1641 talary z Madonną oraz Dzieciątkiem na lewym ręku, bez berła, w małym owalu, od którego rozchodzą się promienie. Naokoło owalu widoczne są chmury. Niżej postaci Maryi znajduje się dwugłowy orzeł z koroną między szczytami. Napis otokowy: CVSTODES — INVICTI — PATRIAE¹⁸². Bp Jan Filip I von Schönborn (1642—1673) wydawał datowane talary w latach 1643—1649, 1652, 1659 oraz bez daty. Wyryto na nich postać stojącej na księżycu Matki Najśw. z Dzieckiem na lewym ramieniu, tulącym się do Matki, z berłem w prawej ręce, trzymanym wzdłuż ciała. Aureola prosta zarówno u Matki, jak i u Syna. Korona znajduje się tylko na głowie Maryi. Na każdym z tych talarów umieszczono identyczny napis otokowy: CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS¹⁸³. Bp Jan Hartmann von Rosenbach (1673—1675) nakazał wybijać talary bez daty. Na rewersach oddano postać Madonny i napis otokowy jak na monetach poprzedniego biskupa¹⁸⁴. Jego następca Piotr Filip von Dernbach (1675—1683) także wybijał talary bez daty (wyjątek stanowi moneta z 1680 r.). Rewersy i napisy były identyczne z poprzednimi. Wizerunek Madonny natomiast przedstawiono w sposób bardziej zróżnicowany, z większą ekspresją, co uwidacznia się m.in. w falistości i powiewności szat, w ubogaconej formie korony. Aureola zestawiona jest z kółka, elipsy i gwiazd¹⁸⁵.

W omawianej mennicy złote monety wybijali tylko biskupi Juliusz Echter (1573—1617) i Jan Filip II (1699—1719). Pierwszy z nich wydawał monety zawierające na rewersach ciekawy wizerunek maryjny. W dolnej części ukazany jest orzeł dwugłowy z berłem i pastorałem, a nad nim postać Madonny z Dzieckiem na lewej ręce i z jabłkiem królewskim w prawej. Od postaci Niewiasty rozchodzą się zygzakowate promienie. Patrząc na tę monetę odnosi się wrażenie, jakoby Maryja znajdowała się na dużej gwiazdzie. Napis otokowy zawarty jest jakby na zwoju księgi: INVICTI PATRIAE CVSTODES¹⁸⁶.

¹⁷⁸ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 291, p. 5878—5880.

¹⁷⁹ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 212, p. 3119.

¹⁸⁰ J. Davenport: *German church and city talers*, s. 295, p. 5893—5894.

¹⁸¹ Tamże, s. 308, p. 5931.

¹⁸² Tamże, s. 324, p. 5976.

¹⁸³ Jw. s. 324, p. 5978—5981.

¹⁸⁴ Tamże, s. 325, 326, p. 5983—5984.

¹⁸⁵ Tamże, s. 326—327, p. 5985—5988.

¹⁸⁶ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 216, p. 3266—3268.

Drugi biskup — Jan Filip z wymienionych wydawał dukaty z podobizną siedzącej na tronie z chmur Madonny, u której stóp znajduje się księżyc, a niżej niego herb biskupi podtrzymywany przez dwóch aniołów. Maryja piastuje małego Jezusa na kolanach, trzymając równocześnie berło w lewej ręce. Wokoło głowy, na której spoczywa korona, uwidacznia się aurerola z gwiazd. Napis otokowy jest następujący: SUSCIPE ET PROTEGE¹⁸⁷. Za bpa Adama Fryderyka (1755—1779) w Würzburgu wybito w latach 1773—1779 dukaty z motywami maryjnymi¹⁸⁸; ich obrazu, niestety, nie znam.

Oprócz już wymienionych monety maryjne wybijały mennice miejskie w Akwizgranie w latach 1637—1657¹⁸⁹ i we Fryburgu w 1622 r.¹⁹⁰; wcześniej wydawały je mennice miasta **Lubeki** (w 1497 r.)¹⁹¹, **Wormacji** (1510) oraz mennice biskupie w **Ratyzbonie** za pontyfikatu bpa Jana III (1507—1538)¹⁹² i w **Spirze** za bpa Filipa Krzysztofa (1609—1652) w 1612 r.¹⁹³ W **Strasburgu** w latach 1600 i 1632 wyprodukowano złote monety, które miały na awersach postać Maryi siedzącej na tronie (z chmur), z Dzieciątkiem na kolanach i rękami rozłożonymi w geście mszalnym (orantki)¹⁹⁴.

d. NIDERLANDY

W księstwie **Reckheim**, za panowania Wilhelma z **Vlodorp** (1556—1565), ukazywały się dukaty, na rewersach których jest portret NMP siedzącej na księżycu, z Dzieciątkiem na prawej ręce, opierającym się nóżkami o kolana Matki. Na głowie Maryi znajduje się duża, ozdobna korona. Szata Matki Najśw. jest mocno pofałdowana¹⁹⁵.

W mennicy zakonnej w **Thoren**, gdy ksienią była Małgorzata IV **Brederode** (1531—1579) wybito dukaty z wizerunkiem Matki Bożej tak na awersie, jak i na rewersie¹⁹⁶.

W mennicy książęcej w **Orange**, za Wilhelma Henryka (1650—1702), emitowano tak zwane „*zecchino*” (złote), z uwidoczną Madonną na rewersach¹⁹⁷.

Monety maryjne wybijano także w baronii **Batenburg**, w księstwie **Heerenberg**, w baronii **Vianen** i innych księstwach.

W mennicy baronii **Batenburg** baron **Wilhelm** (1556—1573) wydawał złote monety, na których Matkę Najśw. przedstawiono w postawie siedzącej z Dzieckiem na prawej ręce, bez berła, bez aureoli, w szerokiej koronie na głowie. U stóp Madonny znajduje się cieniutki, ale za to mocno wydłużony księżyc. Jezus tuli się do Swej Matki¹⁹⁸. Podobny motyw utrwalony jest na dukatach barona **Hermana Thierry** (1573—1612) wybitych w r. 1579¹⁹⁹.

¹⁸⁷ Tamże, s. 218, p. 3305—3306.

¹⁸⁸ Tamże, s. 219, p. 3347.

¹⁸⁹ Tamże, s. 120, p. 143.

¹⁹⁰ Jw. s. 149, p. 1037.

¹⁹¹ Jw. s. 162, p. 1348a.

¹⁹² Jw. s. 214, p. 3181.

¹⁹³ Tamże, s. 190, p. 2348.

¹⁹⁴ Tamże, s. 208, p. 2963.

¹⁹⁵ Tamże, s. 59, p. 231—232.

¹⁹⁶ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 59, p. 239—240.

¹⁹⁷ Tamże, s. 115, p. 532.

¹⁹⁸ Tamże, s. 117, p. 565—566, 570.

¹⁹⁹ Tamże, s. 323, p. 152—153.

W baronii Vianen za rządów Henryka (1556—1562) na dukatach uwidoczniona została Maryja z Jezusem na kolanach, w koronie na głowie, bez berła. Dziecko ma aureolę. Matka i Syn patrzą wprost przed siebie. Księżyc swoim zasięgiem obejmuje aż połowę postaci Madonny ²⁰⁰.

Dukaty z wizerunkiem Maryi na rewersie wybijano jeszcze w następujących lokalnych mennicach holenderskich: w księstwie Heerenberg — za Wilhelma IV (1546—1586) ²⁰¹ i Fryderyka (1577—1580) ²⁰², w księstwie Gelderland w r. 1591 oraz w miastach Overijssel (1579), Utrecht (1591) i Zwolle (w r. 1600) ²⁰³.

e. SZWAJCARIA

W Bazylei — na monetach wydawanych w latach od 1502 do 1539 przedstawiono Najśw. MP w postawie stojącej, z Dzieciątkiem na lewej ręce, zwróconym do swej Matki, z koroną na głowie i aureolą dookoła głowy. W l. 1680—1700 wybijano monety przedstawiające hołd Trzech Króli; Maryja siedzi z Dzieckiem na kolanach wpatrzona w tych, którzy oddają cześć Jej Synowi. Nad głową Matki w pewnym oddaleniu znajduje się aureola. Jezus wyciąga ręce do Magów. Napis otokowy wyjaśnia sens wizerunku: LVX GENTIVM ²⁰⁴.

W biskupiej mennicy w Chur, za bpa Jana Antoniego (1756—1777) wyprodukowano w r. 1767 dukaty, które bardzo ekspresyjnie ukazują postać stojącej Madonny. Welon Maryi jest rozwiany, korona i aureola są mocno ubogacone. Matka na lewej ręce piastuje Syna trzymając równocześnie w prawej ozdobne berło. Naokoło monety napis: SVB TVVM PRAESIDIUM ²⁰⁵.

W mennicy zakonnej w Einsiedeln, za opata Beatusa (1780—1808), wydano w r. 1783 dukaty z podobizną Matki Bożej z Einsiedeln ²⁰⁶.

W mennicach kantonu Schwyz — w latach 1621, 1653 i 1674 wybito dukaty, na których umieszczono bardzo szczupłą postać Maryi z Dzieciątkiem na lewej ręce i z berłem w prawej. Ciekawie i oryginalnie prezentuje się napis otokowy: ANTE MARIA OMNIA AVXILI ²⁰⁷.

f. PAŃSTWO KOŚCIELNE

W Państwie Kościelnym monety maryjne zaczęto wybijać dopiero po wystąpieniu Lutra (r. 1517). Jako pierwszy pap. Leon X (1513—1521) nakazał w mennicy parmeńskiej wybić dukaty, które na awersach miały postać św. Jana i św. Hilarego; na rewersie natomiast wizerunek Chrystusa i Maryi. Mennica ta biła monety z podobnymi motywami również za papieży: Hadriana VI (1522—1523) i Klemensa VII (1523—1534) ²⁰⁸.

Papież Sykstus V (1585—1590) zlecił w 1586 r. wybić w Ankonie złote monety (4 scudo) z rewersami, przedstawiającymi Maryję bez Jezusa ²⁰⁹.

²⁰⁰ Jw. s. 323, p. 160.

²⁰¹ Jw. s. 328, p. 320.

²⁰² Jw. s. 325, p. 226.

²⁰³ Tamże, s. 325, p. 231.

²⁰⁴ Tamże, s. 321, p. 84—87.

²⁰⁵ Tamże, s. 372, p. 83—88.

²⁰⁶ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 376, p. 192.

²⁰⁷ Tamże, s. 376, p. 202.

²⁰⁸ Tamże, s. 381, p. 317—318.

²⁰⁹ Tamże, s. 410, p. 409—411.

W mennicy rzymskiej począwszy od pap. Grzegorza XIII (1572—1585) produkowano w większości monety przedstawiające postać Maryi bez Dzieciątka²¹⁰. W 1622 r. pap. Grzegorz XV (1621—1623) wybił złote 1, 2 i 4 scudo, na rewersie których przedstawiono postać stojącą NMP bez korony, z rękami złożonymi na piersiach, z aureolą utworzoną z kilku gwiazd. Maryja patrzy wprost, lecz głowę przechyla nieco w prawo. Od jej postaci rozchodzą się krótkie, mocno pofałdowane promienie. Napis otokowy: SVB TVVM PRAESIDIUM²¹¹. Podobne w treści i formie monety ukazywały się za papieży: Urbana VIII (1623—1644), w latach 1627—1643²¹², Innocentego X (1644—1655) w 1645 i 1652 r.²¹³. Klemens IX (1667—1669) wydał złote monety 1, 2, i 4 scudo, przedstawiające tylko postać Maryi (podobnie jak na poprzednich monetach); zmianie uległ tylko otokowy napis, który brzmiał: CANDOR LVCIS AETERNE²¹⁴.

Za pap. Innocentego XI (1676—1689) ukazały się w Rzymie w 1676 i 1677 r. złote scuda z ciekawym motywem. Jest na nich przedstawiona Maryja na lewej fasady kościoła, w postawie stojącej, z Dzieciątkiem na lewym ręku, w otoczeniu licznych świętych oddających jej hołd. Na głowie ma welon opadający na ramiona. Monetę zdobi napis otokowy: SVB TVVM PRAESIDIUM²¹⁵. Wyraźnie maryjne motywy są na monetach pap. Klemensa XI (1700—1724)²¹⁶. Pozostali papieże omawianego okresu: Klemens VIII (1592—1605), Benedykt XIII (1724—1730), Klemens XII (1730—1740), Benedykt XIV (1740—1758), Klemens XIII (1758—1769), Klemens XIV (1769—1774) i Pius VI (1774—1799) wybijali monety przedstawiające postać niewiasty z kościołem w lewej ręce i kluczami w prawej oraz napisem: FIAT PAX IN VIRTUTE TVA i AUXILIVM DE SANCTO²¹⁷. Interpretacja opisanego przedstawienia nie jest łatwa. W grę wchodzi tu personifikacja Kościoła, ale nie można wykluczyć interpretacji maryjnej. Być może jest to pierwowzór obrazu Maryi jako Matki Kościoła.

g. PAŃSTWA I MIASTA WŁOSKIE

W państwach włoskich monety z motywami maryjnymi wybijano bardzo rzadko. Dlatego postaram się odnotować wszystkie znane mi z literatury i autopsji monety. Podaje republiki względnie mennice w porządku alfabetycznym.

W Księstwie Castiglione delle Stiviere, za rządów Ferdynanda Gonzagi (1616—1678), wydawano monety z podobizną Madonny²¹⁸.

W Correggio — podobne, złote monety wybijano na rewersach monet książąt Gilberta, Fabricio i Camillo w latach 1569—1605²¹⁹.

Częstsze są natomiast motywy maryjne na pieniądzach produkowanych we Florencji. I tak za księcia Franciszka I (1574—1587), w l. 1580 i 1582

²¹⁰ Jw. s. 414, p. 314.

²¹¹ Jw. s. 401, p. 81.

²¹² Jw. s. 402, p. 109, 111—112.

²¹³ Tamże, s. 402, p. 116—117, 121—122.

²¹⁴ Tamże, s. 402, p. 131, s. 403, p. 139—141.

²¹⁵ Tamże, s. 403—404, p. 153—153a, 160—161.

²¹⁶ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 405, p. 153.

²¹⁷ Tamże, s. 401, 406, 407.

²¹⁸ Tamże, s. 265, p. 205.

²¹⁹ Tamże, s. 265—266, p. 214—215, 219—219a, 223.

wydano złote monety (*doppia*), mające na rewersie scenę Zwiastowania. Maryja klęczy z prawej strony; anioł zstępujący po chemurach z kul, znajduje się z lewej strony. Duch Św. w postaci gołębiczy, w aureoli z kresiek, unosi się nad Maryją. Dokoła monety biegnie napis: *ECCE ANCILLA DOMINI* ²²⁰. Tak samo scena Zwiastowania zostanie utrwalona na monetach księcia Ferdynanda I (1587—1608) z lat 1587—1593 ²²¹.

W *Genui* wybijano złote monety (*doppia*) w latach 1638—1748, na których przedstawiono Matkę Najśw. w gondoli, z Dzieciątkiem na lewej ręce i z napisem otokowym *ET REGE EOS* ²²². Tu też w l. 1758—1797 pojawiły się monety, na których ukazano Madonnę z Dzieciątkiem na lewym ramieniu, z berłem w prawej dłoni. Głowę Maryi otacza aureola z gwiazd. Napis otokowy jest identyczny z poprzednim ²²³.

W Księstwie *Loano* umieszczano motywy maryjne na dukatach wydawanych w czasach rządów Jana Andrzeja II (1622—1640) ²²⁴ a w Księstwie *Macagno* za Giacomo III Mandelli (1618—1645) ²²⁵.

W *Mantui* księżęta Franciszek II Gonzaga (1489—1519) i Fryderyk II Gonzaga (1519—1540) wydali monety (półdukaty) z podobizną siedzącej Madonny na awersie ²²⁶. Za księcia Ferdynanda Gonzagi (1612—1626) ukazały się w 1613 i 1614 r. złote *doppia* i *scudo*, na których postać Matki Najśw. figuruje wśród gałązek drzew wynurzających się z dołu monety. Maryja trzyma Dziecko na lewym ręku. Nie ma berła w ręku ani korony na głowie. Jedynie z głowy na ramiona opada welon ²²⁷. Tenże władca wypuścił do obiegu inne złote monety zw. *zecchino*, na których oddano półpostać NMP na tle owalu, od niego zaś rozchodzą się promienie. Maryja ma Dziecię na lewej ręce i przytrzymuje Je prawą dłonią. Głowę Madony otacza aureola. Brak korony i berła. Na obrzeżach monety znajduje się napis: *TV GLORIA JERUSALEM* ²²⁸. Również za Karola II Gonzagi (1637—1665) wydawano monety o motywach maryjnych ²²⁹.

W Księstwie *Messerano* wybijał interesujące nas monety Anonimowy (1492—1521) ²³⁰ i Franciszek Filbert Ferrero (1584—1629); motywem jest tu scena Zwiastowania NMP (na rewersach) ²³¹.

W *Modenie*, za rządów Franciszka I D'Este (1629—1658), w latach 1631, 1632 i 1634 ukazywały się złote *scudo*, na których przedstawiono ciekawy motyw maryjny. Dzieciątko Jezus znajduje się nieco dalej od Swjej Matki i biegnie ku Niej. Napis otokowy brzmi: *AVERTISTI IRAM INDI-GNO* ²³².

Zjednoczone unią miasta *Parma* i *Piazenza* za rządów książąt Aleksandra Farnese (1586—1591), Ranuccio Farnese I (1592—1622), Odoardo Farnese (1622—1646), Ranuccio Farnese II (1646—1694) wydawały monety

²²⁰ Jw. s. 268, p. 290.

²²¹ Jw. s. 268—269, p. 293—295, 307.

²²² Jw. s. 272, p. 423—434.

²²³ Tamże. s. 272, p. 440—447.

²²⁴ Tamże. s. 273, p. 472.

²²⁵ Tamże. s. 274, p. 504.

²²⁶ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 275, p. 523—529.

²²⁷ Tamże. s. 277, p. 565.

²²⁸ Tamże. s. 277, p. 566.

²²⁹ Tamże. s. 277—278, p. 574—577, 589.

²³⁰ Jw. s. 278, p. 607.

²³¹ Jw. s. 279, p. 219—220.

²³² Jw. s. 284, p. 777—779.

z motywami maryjnymi z tym, że za Odoardo wybijano najbardziej ciekawe, przedstawiające Maryję z Jezusem leżącym na Jej kolanach. Na głowie Maryi znajduje się welon, nad nim aureola, a jeszcze wyżej korona, od której rozchodzą się opadając wstęgi²³³.

Znane są monety (złote doppia) z wizerunkiem Madonny wybite w 1651 r. (2 doppia) i 1644 (1 doppia) w Piombino, za księcia Mikołaja Ludovisi (1634—1665)²³⁴.

W Pizie wybijano w latach 1492—1509 monety (złote zecchino), na których przedstawiano klęczącą Maryję z Jezusem na lewym ramieniu²³⁵. Interesujące nas monety (złote doppia) z motywami maryjnymi wydawali książęta: Ferdynand I (1587—1609) w r. 1595, Ferdynand II (1621—1670) w latach 1641—1655 i Cosimo (1670—1723). Godne uwagi ze względu na formę są monety Ferdynanda II, na których NMP przedstawiona jest na klęczkach z rozłożonymi rękami, z aureolą na głowie. Napis otokowy brzmi: ASPICE PISAS SVP(er) OMNES SPECIO²³⁶.

W Księstwie Sabbioneta Wespazjan Gonzaga (1562—1565) wybijał monety z Madonną na rewersie²³⁷, a Ludwik Carafa i Izabela Gonzaga (1591—1637) na awersie dukatów²³⁸.

Na Sardynii, za rządów Karola Emanuela I (1580—1630) wypuszczono do obiegu w 1601 i 1602 r. monety (dukaty), na których uwidoczniona jest NMP bez korony, z welonem na głowie i z aureolą, siedząca i trzymająca Jezusa na lewej ręce. Jezus opiera się o kolana Matki. Obok znajduje się napis PAX²³⁹. Książę Franciszek Hiacynt (1637—1638) wybił ciekawą monetę (złote scudo), przedstawiającą półpostać Maryi z kwiatami w prawej i lewej ręce. Maryja spogląda jak zwykle nie wprost, lecz nieco na lewo. Napis otokowy brzmi: DEDUCET NOS MIRABILITER DEXTERA TVA²⁴⁰. Z podobizną Madonny wydano także monety za Karola Emanuela II (1638—1675) oraz Karola Emanuela III (1730—1773)²⁴¹.

Za czasów republiki w Sienie wydano złote monety: w r. 1549 — 1 scudo, w 1550 — 3 doppie oraz bez daty — 2 dukaty. Na awersach monet przedstawiono panoramę miasta, nad którą Maryja rozpościera płaszcz opieki. Do przedstawionej alegorii nawiązuje napis otokowy: SENA VETVS CIVITAS VIRGINIS²⁴². Za rządów księcia Henryka II (1547—1559) wybito w r. 1557 złotą monetę, zw. ecu, z Madonną na awersie²⁴³.

W Księstwie Tassarolo wybito w r. 1614 dukat z Madonną na awersie²⁴⁴.

W Marchii Tresa na markiz Wilhelm II (1613—1651) wydał w r. 1620 dukat z podobizną Maryi na rewersie²⁴⁵.

²³³ Tamże, s. 280, p. 909—912.

²³⁴ Tamże, s. 291, p. 957—958.

²³⁵ Tamże, s. 291, p. 966.

²³⁶ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 291, p. 968—972.

²³⁷ Tamże, s. 293, p. 999.

²³⁸ Tamże, s. 293, p. 1001.

²³⁹ Tamże, s. 295, p. 1056.

²⁴⁰ Jw. s. 296, p. 1066—1067.

²⁴¹ Jw. s. 296—297, p. 1074, 111—114.

²⁴² Tamże, s. 298, p. 1159, 1162.

²⁴³ Tamże, s. 298, p. 1166.

²⁴⁴ Tamże, s. 299, p. 1179.

²⁴⁵ Jw. s. 299, p. 1190.

W Księstwie Urbino za Guidobalda II (1538—1574) pojawiły się dukaty bez daty ze sceną Zwiastowania NMP na awersach.

W Wenecji tylko na niektórych monetach miedzianych spotyka się postać Madonny; nigdy natomiast nie ma ich na monetach złotych²⁴⁶.

Oceniając ogólnie motywy maryjne na monetach epoki nowożytnej trzeba stwierdzić, że w przeciwieństwie do okresu średniowiecza w tym czasie wybito ogromną ilość monet, i to w różnych krajach z wizerunkiem maryjnym. Uwidoczniło się większe bogactwo form samego wizerunku, jak i zróżnicowanie treści napisu dotyczącego osoby Matki Najśw. Daje się zauważyć, że z biegiem postępu technicznego, zastosowanego do produkcji monet, zaznacza się lepsza jakość rysunku i linii monetarnych. Ponieważ motywy maryjne, szczególnie na monetach księstw włoskich, z biegiem czasu nabierały coraz większego artyzmu, przypuszczać należy, iż do projektu monet i wykonania stempli mennicznych angażowano najwybitniejszych artystów żyjących w danym okresie historycznym.

§ 3. WIEK XIX I XX

Od wieku XIX monety z motywami maryjnymi wybijano tylko w Monarchii Austro-Węgierskiej, a od r. 1918 osobno w Austrii i na Węgrzech, w Bawarii i na terenach państw włoskich, w Państwie Watykańskim oraz w Wolnym Mieście Gdańsku.

a. MONARCHIA AUSTRIACKO-WĘGIERSKA

Cesarze Monarchii Austro-Węgierskiej Leopold II (1790—1792), Franciszek II (1792—1835) i Ferdynand I (1835—1848) wybijali dla ziem węgierskich dukaty, talary, półtalary, 20- i 10-krajcary z wizerunkiem Madonny. Maryja na tych monetach była przedstawiona w pozycji siedzącej (na chmurach), z Dzieciątkiem Jezus na kolanach, z szeroką i ozdobną koroną na głowie, dookoła której biegnie okrągła aureola, z berłem w prawej ręce. Dziecię prawą rączką przytrzymuje jabłko królewskie, lewą rękę unosi do góry. Zza postaci Matki i Syna rozchodzą się nierówne promienie. Księżyc znajduje się pod stopami Matki. Napis otokowy dotyczy osoby Matki Najśw.: S(ancta) MARIA MATER DEI PATRONA HVNG(ariae). Data emisji jest umieszczona na końcu napisu otokowego. Dukaty i talary wymienionych cesarzy ukazywały się co roku, natomiast 20- i 10-krajcary wybijano tylko w latach 1832—1848. W czasie rewolucji w r. 1848 wydano monety z wizerunkiem Madonny na wzór poprzednich, ale z węgierskim napisem otokowym: SZ MARIA IST ANNKA MAGY OR VEDOJE²⁴⁷.

Za Franciszka Józefa (1848—1916) wybito tylko raz monetę maryjną w r. 1896, z okazji 1000-lecia istnienia Państwa Węgierskiego. Była to moneta dziewięciodukatowa, na której przedstawiono nad herbem półpostać Matki Najśw. z Jezusem na prawej ręce, z berłem w lewej dłoni. Maryja patrzy nieco na lewo, Dzieciątko zaś w prawo. Tylko Maryja ma na głowie koronę i aureolę; z lewej i prawej strony Madonny znajdują się głowy aniołów. Napis otokowy nie dotyczy Madonny²⁴⁸.

²⁴⁶ Jw. s. 300, p. 1202.

²⁴⁷ R. Rosner: „Austria” Münzkatalog 1792—1976, Wien 1976, s. 22—36.

²⁴⁸ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 237, p. 96.

Po rozpadnięciu się Monarchii Austro-Węgierskiej w 1918 r. samodzielne państwa Austria i Węgry wydawały odrębne monety z motywami maryjnymi dla swoich terenów.

b. REPUBLIKA AUSTRIACKA

W Austrii ukazywały się w latach 1934—1936 srebrne 5-schilingi, a w 1935—1938 złote 100-schilingi. Na awersach monet przedstawiono ukoronowaną Maryję z Dzieckiem na prawej ręce, w długiej i rozłożystej u dołu szacie (forma piramidy). Dokoła głowy Matki i Syna biegnie jedna duża, kreskowa aureola. Napis otokowy wyjaśnia znaczenie wizerunku: MAGNA MATER AUSTRIAE²⁴⁹. W r. 1957 ukazała się srebrna moneta o wartości 25 schillingów, przedstawiająca sanktuarium MARIAZELL, z okazji 1000 rocznicy jego istnienia²⁵⁰.

c. WĘGRY

Na Węgrzech w latach 1929—39 emitowano srebrne monety 2-penigowe o próbie 640. Na ich awersie ukazano Maryję w bardzo ubogaconej szacie; wydłużone berło trzyma Ona wzdłuż ciała; napis otokowy jest w języku węgierskim: MAGYAR ORSZAG VEDAS SZONYAS²⁵¹.

d. BAWARIA

W Bawarii książę Maksymilian II (1848—1864) wydał w 1855 r. interesującą srebrną monetę, zw. „zwei gulden”, o próbie srebra 900, w nakładzie miliona sztuk. Jej rewers przedstawia figurę Matki Najśw. umieszczoną na kolumnie. Maryja stojąc na księżycu, trzyma na lewym ramieniu Jezusa, a prawą ręką unosi berło ku górze. Na głowie Maryi spoczywa korona. Jezus w lewym ręku trzyma jabłko królewskie, a prawą ma nieco uniesioną, jakby przygotowaną do udzielenia błogosławieństwa. Na monecie widoczne są dwa napisy: jeden — połowy w języku łacińskim; drugi — otokowy, podwójnie zestawiony, w języku niemieckim. Napis połowy brzmi: PATRONA BAVARIAE, zaś otokowy: ZUR ERINNRUNG AN DIE WIEDERHERSTELLUNG DER MARIENSÄULE IN MÜNCHEN 1855²⁵².

Ostatnie ze znanych dziś bawarskich monet maryjnych ukazały się za króla Ludwika II (1864—1886). Były to srebrne talary, zw. vereinsthaler, bez daty lub z datą (1866, 1867, 1868, 1869, 1870 i 1871). Jest na nich przedstawiona piękna postać ukoronowanej Matki Najśw., siedzącej na tronie z chmur, z Dzieckiem na prawym kolanie, z berłem w lewym ręku. Prawą ręką Maryja przytrzymuje gołe ciało Jezusa. Matka patrzy w lewo, Syn na wprost, mając prawą rączkę uniesioną do błogosławieństwa. Lewą rączką przytrzymuje On duże jabłko królewskie, spoczywające na kolanach. Napis otokowy brzmi: PATRONA BAVARIAE. Data emisji monety wybita jest małymi literami pod księżycem, znajdującym się u stóp Maryi²⁵³.

²⁴⁹ Ch. Krause: *World coins*, s. 64, 68, p. 79, 85.

²⁵⁰ R. Rosner: „*Austria*” *Münzkatalog*, s. 64, p. 42.

²⁵¹ Ch. Krause: *World coins*, s. 633, p. 43.

²⁵² Tamże, s. 426, p. 233.

²⁵³ Tamże, s. 426, p. 258.

e. WŁOCHY I WATYKAN

We Włoszech miasto Genua wybiła liry z Madonną mającą Jezusa na lewym ramieniu, berło w prawej, nad głową aureolę zestawioną z gwiazd. Napis brzmi: ET REGE EOS²⁵⁴. W Republice Cisalpejskiej wyprodukowano w 1797 r. monety z półpostacią Najśw. Maryi Panny, bez korony i aureoli, z welonem na głowie i Dzieciątkiem na lewym ramieniu. Maryja prawą ręką podtrzymuje rękę Jezusa. Matka patrzy nieco na lewo, a Jezus na wprost. Napis jest następujący: PRAESIDIUM ET DECUS²⁵⁵.

W Państwie Watykańskim monety z motywami maryjnymi emitowano za papieży Piusa XI (1922—1939), Piusa XII (1939—1958) i Pawła VI (1963—1978). W latach 1929—1937 i 1939—1941 wybijano 10-ciolirówkę, na której utrwalono postać NMP siedzącej na zwykłym tronie, z Jezusem stojącym na jej prawym kolanie. Maryja w lewym ręku trzyma lilię, na głowie ma koronę i aureolę. Syn natomiast wyciąga rękę przed siebie, lekko w prawo. Na postumencie tronu uwidoczniiony jest napis: REGINA PACIS²⁵⁶.

W l. 1929—1937 i 1937—1941 ukazały się nikłowe, a od 1940 r. stalowe monety jednolirowe, przedstawiające Niepokalaną, stojącą na kuli ziemskiej i deptającą głowę węża; Maryja ma ręce złożone na sercu, a księżyc pod stopami i dużą aureolę na głowie²⁵⁷.

Za papieża Pawła VI wydano monety z symbolami maryjnymi w 1969 r. (były to 5-ciolirówka oraz 50-ciolirówka). Monety te zostały szczegółowo omówione w następnym rozdziale.

f. WOLNE MIASTO GDAŃSK

Tu w 1923, 1927 i 1932 r. wybito srebrne monety o wartości pięciu guldenów²⁵⁸. Mają one na rewersach panoramę Gdańska z kościołem mariackim na pierwszym planie.

Oceniając monety maryjne wydane w XIX i XX w. zauważamy najpierw mniejszą ich ilość niż w okresie poprzednim. Emitowały je tradycyjnie te same ośrodki i mennice. W średniowieczu i w XVI—XVIII wieku postać Najśw. Maryi Panny przedstawiano z Dzieciątkiem Jezus. W ostatnich dwu stuleciach forma motywu maryjnego staje się bardziej zróżnicowana. Maryja przedstawiana jest zarówno z Dzieciątkiem na ręku, jak i bez Niego, w postawie siedzącej na tronie z chmur, oraz na zwykłym tronie, w postawie stojącej na kuli ziemskiej, czy na kolumnie. Wizerunek Maryi zwykle wyrażony jest z dużym artyzmem i prawie zawsze stanowi reprodukcję dzieła sztuki. Charakterystycznym jest też i to, że na monetach pojawiają się przedstawienia maryjnych budowli sakralnych.

Reasumując cały drugi rozdział wypada stwierdzić, że przyjęty skąd inąd podział na średniowiecze, epokę nowożytną i czasy najnowsze ma uzasadnienie i weryfikuje się odnośnie treści i formy wizerunku maryjnego na monetach. W średniowieczu widzimy na monetach prostotę i surowość wyrazu maryjnego przy subtelności i szczupłości linii figur. Z monet tego okresu

²⁵⁴ R. Friedberg: *Gold coins of the world*, s. 272, p. 444—447.

²⁵⁵ Tamże, s. 265, p. 211.

²⁵⁶ F. Reinfeld: *Münzkatalog von der Antike*, Stuttgart 1966, s. 265—266, p. 314.

²⁵⁷ Tamże, s. 265—266, p. 5, 17.

²⁵⁸ Cz. Kamiński: *Ilustrowany katalog monet polskich 1916—1977*, wyd. 4, Warszawa 1977, s. 69.

można wyprowadzić wniosek, że mincerze mieli kłopoty techniczne i w związku z tym nieporadnie przedstawiali portret Madonny. W czasach nowożytnych, przy przedstawieniu postaci Matki Najświętszej na monetach, daje się zauważyć wielkie bogactwo renesansowych form sztuki, m.in. przez wprowadzenie odpowiedniego tła dekoracyjnego do postaci, jak gałązki, gwiazdki i inne ornamenty. Osiągnięcia techniczne w mennictwie dwu ostatnich stuleci zdecydowały o tym, że monety z motywami maryjnymi stały się doskonałe tak od strony treści, czytelności i ich przejrzystości, jak i od strony różnorodności formy.

Rozdział III

PREZENTACJA WŁASNEGO ZBIORU

§ 1. UWAGI WSTĘPNE

Od trzynastu lat z ogromnym zapałem zbieram monety i medale. Kolekcjonowałem je według pewnych wątków tematycznych, czerpiąc wzory z dziedziny filatelistyki, którą również od najmłodszych lat uprawiam. I tak mam zbiory monet antycznych, polskich, religijnych. Pod inspirującym wpływem ks. prof. S. Librowskiego postanowiłem ze wspomnianego zbioru wyodrębnić jeden tematycznie wątek: monety maryjne. Znalazłem ich w moim zbiorze ponad 500 sztuk. Stałem wobec pytania, jak dalej je usystematyzować? Wzorów nie miałem żadnych. Pewną pomoc stanowiła rozprawa siostry Marii Laurencji Jędrzejczak pt. *Medaliki Matki Boskiej Częstochowskiej* („Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 36: 1978, s. 267—348). Była to pomoc instruktywna, ale niemożliwa do naśladowania. Jak rozwiązać dylemat? Miałem do wyboru: układ według typów przedstawień postaci Maryi (jak to zrobiła siostra Jędrzejczak), lub układ chronologiczno-polityczny, preferowany przez znane mi katalogi numizmatyczne.

Uznałem drugi z wyliczonych za bardziej odpowiedni dla monet. Moneta bowiem z racji funkcji pełnionych w społeczeństwie związana jest z określonym państwem lub tworem politycznym; wybijanie monety należy do ważniejszych atrybutów władzy terytorialnej. Funkcjonowanie monety, jej nominalna wartość związana jest ściśle z określonym odcinkiem czasowym (często ograniczonym do lat panowania władcy, który polecił ją wybić). Wymienione względy zadecydowały o układzie, w jakim prezentuję własny zbiór. Ułożyłem go według zasady geograficzno-politycznej. Zachowałem przy tym klasyczny podział, zaczerpnięty z chronologii dziejów powszechnych, na okresy: średniowiecze, czasy nowożytne i najnowsze (wiek XIX i XX).

Najpierw jednak wyłączyłem duplikaty, postanawiając zaprezentować tylko różne monety, lub odmiany egzemplarzy z tej samej serii. Tak wytypowałem do skatalogowania 218 monet, które osobiście opisałem.

Zasadniczą jednostką w opisie jest moneta samodzielnie wydana, lub jej mutacja, numerowana w ciągu całego rozdziału cyframi arabskimi. Za kolejną cyfrą umieszczam nazwę monety (urabianą zwykle od nominału), wydawcę z rokiem emisji, gdy ta jest wiadoma; jeżeli jest nie znana, podawałem lata panowania władcy, który polecił ją wybić.

Następnie charakteryzuję poszczególne monety uwzględniając cztery elementy jej opisu: a) ogólny, 2) awers, 3) rewers, 4) uwagi.

W opisie ogólnym wymieniam wszystko, co odnosi się do obiektu jako całości, a więc w pierwszym rzędzie materiał z jakiego została moneta wykonana. Przy metalach szlachetnych: złocie i srebrze podaję jakość kruszcu (próbę), następnie w gramach wagę, w milimetrach średnicę, mierzoną w najbardziej oddalonych od siebie punktach monety. Miejsce wybicia monety (mennice), w wyjątkowych wypadkach wysokość nakładu lub projektanta monety.

Awers zawiera opis głównej strony monety, zwanej stroną prawą. Podano tu wszystkie istotne szczegóły pozwalające odróżnić jedną monetę od drugiej. Jeżeli na tej stronie znajduje się motyw maryjny (zwykle tylko na najstarszych monetach), opisany jest on bardzo drobiazgowo wraz z legendą (napisem).

Rewers jest trzecim punktem opisu; przy jego sporządzaniu postępowałem podobnie, jak przy opisach awersu. Napisy, podawane zwykle w formie skróconej, starałem się rozwiązać i uzupełnić — zawsze w nawiasach okrągłych. Skrzętnie też odnotowywałem umieszczane na awersie czy rewersie znaki mennicze, np. nazwisko, imię mincerza lub inne specjalne znaki, charakteryzujące monetę.

Uwagi — w tym punkcie podaję informacje dotyczące wartości numizmatycznej, cechy szczególne monety oraz stan zachowania. Wartość numizmatyczna uzależniona jest od ilości wybitych monet, wewnętrznej jakości i stanu zachowania (w historii znane są bowiem wypadki, że niektórzy władcy, po wstąpieniu na tron, polecali wycofywać monety poprzedników i przetapiać je, jak np. ces. Trajan. Z tego powodu zachowało się ich niezwykle mało). Rzadkość występowania monety została ujęta w następującą skalę: bardzo rzadkie, rzadkie, trudne do zdobycia, dostępne, pospolite. Stan zachowania monety decyduje o jej pięknie, a często też rzuca światło na jej losy (np. dorobienie metalowego uszka świadczy o tym, że była noszona). Dla określenia stanu zachowania przyjąłem następującą ocenę: piękna, zachowana bardzo dobrze, dobrze, średnio, słabo. W uwagach podano wszelkie znamiona świadczące o mechanicznych czy chemicznych uszkodzeniach monety. Przy ustalaniu skali rzadkości i stanu zachowania przyjąłem oceny proponowane przez Tadeusza Kałkowskiego (*Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1974).

Po wymienionych uwagach podaję w nawiasie numer zdjęcia fotograficznego, pozwalający odnaleźć monetę na dodatkowych tablicach. Są tam z 218 opisanych monet zdjęcia czterdziestu czterech wybranych, najbardziej charakterystycznych. Ilustracje uszeregowałem w porządku chronologicznym. Zdjęcia są powiększone dwukrotnie. W dwu wypadkach są w innej skali. Lecz zostało to przy danej monecie zasygnalizowane.

§ 2. ŚREDNIOWIECZE

a. BIZANCJUM

1. Follis ces. Michała IV (1034—1041)

Opis ogólny: M. miedziana o w. 6,953 g., śr. 39,55 mm.

Awers: Postać Najśw. Maryi Panny klęczącej na wydłużonym księżycu. Trzyma Ona lewą rękę nieco obniżoną, prawą zaś podniesioną do wysokości ramienia. Podtrzymuje i tuli do piersi Jezusa. Postać Jezusa jest zatarta. Rytownik stem-

pla menniczego umieścił obok głowy Maryi, ozdobionej podwójną aureolą, literkę M(aria).

Rewers: Krzyż posiadający idealnie równe ramiona; w wolnych polach między tymi ramionami znajdują się proporcjonalnie rozmieszczone greckie litery: IC-XC/NI-KA¹.

Uwagi: M. zachowana w stanie bardzo dobrym, trudna do zdobycia (zob. fot. nr 1).

2. *Follis* ces. Aleksego I (1081—1118)

Opis ogólny: M. miedziana o w. 4,455 g, śr. 23,15 mm.

Awers: Popiersie Chrystusa z Ewangelią. Wokół jego głowy aureola na tle krzyża. Obok greckie litery, z lewej IC, z prawej XC (trudne do odczytania).

Rewers: Popiersie NMP, z rozłożonymi rękami w geście orantki; głowa otoczona aureolą; obok głowy, z lewej strony litera M, z prawej (MATER THEOU)².

Uwagi: M. rzadka, słabo zachowana z widocznymi wżerami i śladami naprawy monety, częściowo zakrytymi wiekową oksydacją.

3. *Billon* ces. Manuela I Komnena (1143—1180)

Opis ogólny: M. *billon* aspron, miedziana o w. 5,290 g, śr. 29,05 mm.

Awers: Wyobrażenie stojącej Madonny z Dzieciątkiem na ręku, z aureolą wokół głowy. Obok Maryi znajduje się ołtarzyk, a wyżej niego gwiazda. Napis nieczytelny.

Rewers: Z lewej strony postać cesarza, z prawej sylwetka NMP błogosławiącej władcy. Ręka Maryi spoczywa na głowie cesarza³.

Uwagi: M. rzadka, w średnim stanie zachowania, o kształcie miseczkowym (zob. fot. nr 3).

4. *Tetarteron* ces. Izaaka II Angelusa (1185—1195)

Opis ogólny: M. AE *tetarteron*, miedziana o w. 1,830 g, śr. 25,40 mm.

Awers: Maryja z Dzieciątkiem na lewej ręce, z aureolą dookoła głowy. Półpostać NMP jest nieco zatarta, widoczne tylko pofałdowane szaty. Napis całkowicie nieczytelny.

Rewers: Półpostać cesarza z koroną na głowie, w bogato zdobionych szatach; z napisu widoczne tylko fragmentaryczne litery AC⁴.

Uwagi: M. rzadka, słabo zachowana, o dziwnym kształcie romboidu.

5. *Tetarteron* ces. Aleksego III Angelusa (1195—1203)

Opis ogólny: M. AE *tetarteron*, miedziany o w. 1,310 g, śr. 22,20 mm.

Awers: Maryja trzyma w ręku medalion z postacią Chrystusa. Na jej głowie znajduje się welon opadający na ramiona. Płaszcz spięty jest kłama; napis nieczytelny.

Rewers: Stojąca postać cesarza, napis niewidoczny.

Uwagi: M. rzadka, słabo zachowana, w formie miseczkowej, z wycięciem u dołu monety.

6. *Billon* ces. Michała VIII Paleologa (1261—1282)

Opis ogólny: M. *billon* trachy, miedziany o w. 0,730 g, śr. 19,30 mm.

Awers: Półpostać Chrystusa Pantokratora.

Rewers: Wizerunek Bogarodzicy, z szeroko rozwartymi ramionami (gest orantki);

¹ D. Sear: *Byzantine coins and their values*, London 1974, s. 329.

² Tamże, s. 334.

³ Tamże, s. 346, p. 1961.

⁴ Tamże, s. 355, p. 2004; W. Rentzmann: *Numismatisches Legenden Lexikon*, Berlin 1977, s. 118.

głowę Maryi otacza perełkowa aureola. Mimo wyraźnego rysunku, trudno dostrzec ślady napisu.

U w a g i: M. rzadka, dobrze zachowana, obcięta; miseczkowa forma została zduszona, przez co nastąpiło jej pęknięcie (zob. fot. nr 6).

b. WĘGRY

7. Dukat Macieja Korwina (1458—1490)

Opis ogólny: M. złota, o próbie 900, bez daty, o w. 3,530 g i śr. 21,20 mm.

A wers: Postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na prawym ręku. Na głowie Madonny znajduje się rozłożysta korona. Napis otokowy: MATHIAS D(ei) G(racia) R(ex) VNGARIAE.

R ewers: Stojąca postać św. Władysława w koronie, z aureolą naokoło głowy, z jabłkiem królewskim w lewej ręce i z berdysem w prawej dłoni. Napis otokowy: S(anctus) · LADISLAUS · REX.

U w a g i: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, bez napisu i znaków na obrzeżu, ze śladem małego ubytku kruszcowego pobranego celem stwierdzenia wartości złota (zob. fot. nr 7).

c. ŚLĄSK

8. Halerz Elżbiety księżnej legnicko-brzeskiej, żony Ludwika II (1436—1449)

Opis ogólny: M. srebrna z gorszego kruszcu, bez daty, wybita prawdopodobnie między r. 1449 a 1475 w mennicy Lubin, a nie w Lubiążu, jak podaje J. Szwagrzyk (*Pieniądz na ziemiach polskich X—XX w.*, Wrocław 1973, s. 77), o w. 0,22 g i śr. 11,55 mm.

A wers: Popiersie Madonny z Dzieciątkiem na lewej ręce. Matka patrzy na wprost, a Syn na prawo. Na głowie Maryi znajduje się szeroka korona. Na głowie Jezusa brak korony. Prosta aureola w formie koła otacza głowę Madonny i Dzieciątka. W dolnej części monety znajduje się ślad orła i szczytkowa litera L. Na obrzeżu monety widać ozdoby perełkowe.

R ewers: Orzeł śląski.

U w a g i: M. trudna do zdobycia, w słabym stanie zachowania, z pęknięciami i ubytkiem kruszcowym w dolnej części (zob. fot. nr 8).

§ 3. EPOKA NOWOŻYTNA

a. AUSTRO-WĘGRY

9. Dukat Władysława II z 1511 r.

Opis ogólny: M. złota o próbie 900, z datą 1511, o w. 3,510 g i śr. 21,20 mm.

A wers: Matka Boża z Dzieciątkiem na prawej ręce. Na głowie Maryi znajduje się ozdobna korona. Dookoła głowy Jezusa uwidoczniła jest aureola. Brak jej u Madonny. Matka i Syn patrzą na wprost. Jezus trzyma w ręku jabłko królewskie. Od stóp siedzącej Madonny ku górze, aż do połowy Jej postaci, biegnie cienka linia księżycowa zakończona z jednej i z drugiej strony rozetą. Pod księżycem znajduje się herb z orłem jagiellońskim w polu, a obok niego dwie rozety. Na otoku widoczny jest napis: WLADISLAUS:D(ei):G(racia):R(ex) VNGARIE.

R ewers: Postać św. Władysława w koronie na głowie, z jabłkiem królewskim w lewej ręce, z halabardą w prawej ręce. Napis otokowy S(anctus) LADISLAUS · REX: 1511.

U w a g i: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, bez znaków na obrzeżu, ze śladami przegięcia i pęknięcia po stronie rewersu (zob. fot. nr 9).

10. Denar Ferdynanda I z 1528 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna z datą 1528, wybita w Krzemnicy (Křemnitz, która wówczas nazywała się Kerès Bania, stąd na rewersie obok postaci Matki Najśw. są litery K-B) o wadze 0,460 g i średnicy 15,6 mm.

A w e r s: Duży herb Habsburgów wypełniający prawie całą powierzchnię monety. Na otoku widoczny jest napis: FERDINAND(us) · D(ei) · G(racia) · R(ex) · VNG(arie) · 1528.

R e w e r s: Postać siedzącej Madonny z Dzieciątkiem na prawej ręce i prawym kolanie. Matka Moża ma na głowie koronę, mocno poszerzoną w górnej części. Dzieciątko jest bez korony i aureoli. Napis otokowy PATRONA VNGARIE oddzielony jest od wizerunku Matki Bożej perełkami.

U w a g i: M. dostępna, zachowana w bardzo dobrym stanie, z lekkimi śladami obciążenia.

11. Denar Ferdynanda I z 1553 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna z datą 1553, wybita w mennicy krzemnickiej, o w. 0,530 g i śr. 14,8 mm.

A w e r s: Jak na monecie nr 10 z tą różnicą, że datę 1553 umieszczono u góry.

R e w e r s: Identyczny z rewersem monety nr 10 tak pod względem wizerunku, jak i napisu.

U w a g i: M. dostępna, zachowana w średnim stanie; wytarcia widoczne na niej świadczą, że była długo w obiegu handlowym.

12. Denar Ferdynanda I z 1555 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna z datą 1555, o w. 0,430 g i śr. 14,7 mm. Na rewersie obok wyobrażenia Matki Bożej znajdują się litery N-C (Novum Castrum). Zob. W. Rentzmann: *Numismatisches Legenden-Lexikon*, Berlin 1866, s. 38.

A w e r s: Podobny do awersu monety nr 10, ale z datą 1555.

R e w e r s: Jak na monecie nr 10, z wyjątkiem liter N-C.

U w a g i: M. bardzo rzadka; zachowana w bardzo dobrym stanie (zob. fot. nr 12).

13. Denar Ferdynanda I z 1559 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna wybita w Krzemnicy w r. 1559, o w. 0,425, śr. 15,9 mm.

A w e r s: Herb Habsburgów jak na monecie nr 10. W porównaniu z tamtą monetą tutaj data nie jest włączona do napisu otokowego, ale umieszczona została jako napis połowy tuż nad herbem. Sam napis otokowy także brzmi odmienianie: FER(dinandus) · D(ei) · G(ratia) · E(lectus) · RO(manorum) · I(mperator) · S(emper) · AV(gustus) · GE(rmaniae) · HV(ngariae) · B(ohemiae) · R(ex).

R e w e r s: Madonna z Dzieciątkiem jak na monecie nr 10, z literami K-B.

U w a g i: M. dostępna, słabo zachowana, szczególnie rewers z dużymi ubytkami i wżerami.

14. Denar Maksymiliana II z 1569 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna, wybita w Krzemnicy w r. 1569 z literami K-B, o w. 0,450 g, śr. 16,1 mm.

A w e r s: Herb Habsburgów jak na monecie nr 13, a nad nim data 1569. Napis otokowy przedstawia się następująco: MAX(imilianus) II · D(ei) · G(ratia) · E(lectus) · RO(manorum) · I(mperator) · S(emper) · AV(gustus) · G(ermaniae) · HV(ngariae) · B(ohemiae) · R(ex).

Rewers: Madonna i napis otokowy jak na monecie nr 10.

Uwagi: M. dostępna, o średnim stanie zachowania.

15. Denar Maksymiliana II z 1576 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wydana w Krzemnicy w r. 1576, o w. 0,440, śr. 15,7 mm.

Awers: Herb Habsburgów, a nad nim data 1576. Napis otokowy brzmi: MAX(imilianus) · RO(manorum) · I(mperator) · S(emper) · AV(gustus) · GE(rmaniae) · HV(ngariae) · BO(hemiae) · R(ex).

Rewers: Madonna z Dzieciątkiem jak na monecie nr 10 z tym, że twarz Matki Bożej przesunięta jest ponad obwódka perełkową, w następstwie czego została nieco zniekształcona. Litera mennicza KB są większe niż na pozostałych monetach.

Uwagi: M. dostępna, o średnim stanie zachowania, z wizerami na awersie świadczącymi o tym, że była przechowywana w ziemi.

16. Dukát Maksymiliana z 1566 r.

Opis ogólny: M. złota o w. 3,500 g i śr. 21,20 mm.

Awers: Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem na lewym ręku oraz legenda: MAX(imilianus) · D(ei) · G(ratia) · REX · VNGARIAE.

Rewers: Postać św. Władysława w aureoli, z halabardą oraz napis otokowy: S(anctus) · LADISLAVS · 1566.

Uwagi: M. bardzo rzadka, w pięknym stanie zachowana (zob. fot. nr 16).

17. Denar Rudolfa II z 1580 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Krzemnicy, o w. 0,550 g, śr. 14,5 mm. Charakterystyczną cechą tej monety jest to, że po raz pierwszy na niej datę wybito na rewersie, obok stóp Matki Bożej.

Awers: Herb Habsburgów i napis otokowy brzmiący następująco: RVD(olphus) · II · RO(manorum) · I(mperator) · S(emper) · AV(gustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · R(ex).

Rewers: Siedząca postać Madonny z Dzieciątkiem na prawym ręku. Matka pałczy na wprost, a Syn nieco w lewo. Matka Boża w lewej ręce trzyma jabłko królewskie. Na poprzednich monetach napis otokowy był zawsze pełny i brzmiał: PATRONA VNGARIE. W tym wypadku zastosowano napis skrócony, ale odnoszący się także do osoby Maryi i podzielono go rozetami oraz datą: PATR(ona) 1580 HVNG(ariae).

Uwagi: M. dostępna, zachowana w średnim stanie, ze śladami wytarcia i dużej oksydacji.

18. Denar Rudolfa II z 1581 r.

Opis ogólny: M. srebrna z datą, o w. 0,490, śr. 15,7 mm.

Awers: Identyfikacyjny jak na monecie nr 16.

Rewers: Jak na monecie nr 16, oprócz innej daty.

Uwagi: M. dostępna, dobrze zachowana, bez szczególnych znaków.

19. Denar Rudolfa II z 1582 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Krzemnicy, z datą, o w. 0,550 g, śr. 15,3 mm.

Awers: Jak na monecie nr 16.

Rewers: Madonna i napis jak na monecie nr 16.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana (zob. fot. nr 19).

20. Denar Rudolfa II z 1598 r.

Opis ogólny: M. srebrna o kształcie owalnym, z datą, wybita w Krzemnicy, o w. 0,590 g, śr. 16,2 mm.

Awers: Herb i napis jak wyżej.

Rewers: Madonna i napis otokowy jak na monetach nr 16, 17, 18.

Uwagi: M. dostępna, słabo zachowana, wytarta.

21. Denar Rudolfa II z 1602 r.

Opis ogólny: M. z gorszego srebra, z datą, wyprodukowana w mennicy krzemnickiej, o w. 0,470 g, śr. 15,9 mm.

Awers: Herb i napis jak na monetach nr 16—19.

Rewers: Wizerunek Madonny i napis jak na monetach nr 16—20 z tą różnicą, że pod postacią Maryi umieszczono datę 1602.

Uwagi: M. rzadka, zachowana w średnim stanie, z ubytkami na boku monety i ze śladami pęknięcia.

22. Denar Macieja II z datą nieczytelną

Opis ogólny: M. ze srebra z zatartą datą, wybita w Krzemnicy o w. 0,490 g i śr. 14,8 mm.

Awers: Zmodyfikowany herb Habsburgów z koroną w górnej części. Z lewej strony herbu znajduje się litera K, z prawej litera B (znaki mennicze Krzemnicy). Napis otokowy: MAT(hias) · II · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) i data nieczytelna.

Rewers: Madonna z koroną na głowie, z Dzieciątkiem na lewym ręku, z długim berłem w prawej. Postać Matki i Syna znajduje się w owalu, z którego rozchodzą się faliste promienie. Pod stopami Madonny znajduje się księżyc. Napis otokowy: PATRONA HUNGARI(ae).

Uwagi: M. rzadka, zachowana w bardzo dobrym stanie, choć sam wizerunek maryjny jest mniej starannie oddany a data zatarta; awers prezentuje się korzystniej od rewersu.

23. Dwudenar Leopolda I z 1703 r.

Opis ogólny: Mała moneta srebrna, wybita w Krzemnicy z lichego srebra (bardzo niska próba, z głębi monety przebija miedź), o w. 0,550 g i śr. 15,4 mm.

Awers: Ukoronowany herb Habsburgów. Z lewej strony litera K, z prawej litera B (mennica w Krzemnicy). Na obrzeżu napis otokowy: LEOP(oldus) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · REX.

Rewers: W górnej części zmniejszona postać Matki Bożej z Dzieciątkiem na lewym ręku i aureolą. Napis połowy, trzystopniowy, obok postaci Madonny: P(atrona) — H(ungariae). Niżej wizerunku napis: DUARIUS/ a pod nim data: 1703.

Uwagi: M. bardzo rzadka, rewers słabo zachowany. Awers prezentuje się o wiele korzystniej. Widoczne są pewne ślady uszkodzeń mechanicznych.

24. Poltura Leopolda I z 1696 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita za pomocą maszyny, z datą, bez liter KB, o w. 1,155 g i śr. 19,3 mm.

Awers: Popiersie ces. Leopolda zwrócone w prawo, z charakterystycznie wysuniętą do przodu dolną szczęką, z wieńcem laurowym na głowie. Napis otokowy

wyrażony jest w słowach: LEOPOLD(us) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · B(ohemiae) · REX.

Rewers: Mała postać siedzącej Madonny, z Dzieciątkiem na lewej ręce, z długim berłem w prawej, z koroną na głowie. Maryja i Jezus mają nad głowami aureole w formie kótek. Obok Madonny umieszczone zostały litery: P(atrona) i H(ungariae). Niżej znajduje się napis połowy: POLTURA, a pod nim data 1696.

Uwagi: M. rzadka, słabo zachowana, wygięta.

25. Poltura Leopolda I z 1697 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą, o w. 1,045 g, śr. 19,4 mm.

Awers: Jak na monecie nr 24.

Rewers: Identyczny z monetą nr 24, z wyjątkiem daty.

Uwagi: Moneta rzadka, dobrze zachowana, nieco wygięta.

26. Poltura Leopolda I z 1698 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą na rewersie, o w. 1,195 g, śr. 18,9 mm.

Awers: Wzorowany na monecie nr 24.

Rewers: Jak na monecie nr 24, ale z datą 1698.

Uwagi: M. rzadka, dobrze zachowana.

27. Poltura Leopolda I z 1699 r.

Opis ogólny: M. z gorszego srebra (z dużą domieszką miedzi), bita maszynowo, z datą na rewersie, o w. 1,185 g i śr. 19,2 mm.

Awers: Jak moneta nr 24.

Rewers: Zob. nr 24, z datą 1699.

Uwagi: Moneta rzadka, bardzo dobrze zachowana, nieco wygięta.

28. 3 krajcary Leopolda I z 1661 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą, wybita maszynowo na walcu mennicznym w Krzemnicy (KB), o w. 1,590 g i śr. 22,2 mm.

Awers: Popiersie ces. Leopolda zwrócone z prawo, z wieńcem laurowym na głowie. Nominał monety: 3 (krajcary) umieszczony jest w otoku między literami napisu D—R; napis jest następujący: LEOPOLDVS · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · REX.

Rewers: Siedząca postać Madonny z Dzieciątkiem na lewej ręce. Jezus tuli się do swej Matki tak, że czyni to wrażenie, iż opiera się całkowicie na ramieniu Maryi. Matka Boża patrzy na wprost, a Dzieciątko na prawo. Madonna trzyma berło w prawej dłoni, a Chrystus dzierży w lewym ręku jabłko królewskie. Maryja ma na głowie koronę z aureolą, Jezus tylko aureolę. Wizerunek Madonny znajduje się w owalu, z którego rozchodzą się faliste promienie. W otoku znajduje się napis: PATRONA HVNGARIAE, rozdzielony pośrodku i u dołu małym herbem Habsburgów. W górnej części, także w otoku, nad głową Madonny znajduje się data 1661. Obok litery K-B.

Uwagi: M. pospolita, bardzo dobrze zachowana, nieco wygięta.

29. 3 krajcary Leopolda I z 1661 r. — odmiana

Opis ogólny: M. srebrna o w. 1.500 g, śr. 22,3 mm. Odmiana dotyczy ornamentu szat władcy na awersie oraz zmniejszonej postaci Madonny i Dzieciątka na rewersie.

Uwagi: M. dobrze zachowana.

30. 3 krajcary Leopolda I z 1662 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą, mennica sygnowana, o w. 1,770 g, śr. 22,9 mm.
A wers: Jak na monecie nr 28 z tą różnicą, że napis jest nieco przesunięty, a imię władcy podane zostało skrótowo: LEOP(oldus).

Rewers: Madonna jak na monecie nr 28; napis identyczny, inna data.

Uwagi: M. pospolita, dobrze zachowana.

31. 3 krajcary Leopolda I z 1662 r. — odmiana 1

Opis ogólny: M. srebrna, w. 1,52 g, śr. 23,2 mm.

A wers: Twarz cesarza jest szczuplejsza i wyższa, a jego imię w sensie sylabowym także niepełne: LEOPOLD(us).

Rewers: Napis dookoła wyobrażenia Madonny jest wybity większymi czcionkami i dlatego ładniejszy.

Uwagi: M. jest zachowana w pięknym stanie.

32. 3 krajcary Leopolda z 1662 r. — odmiana 2

Opis ogólny: M. srebrna, w. 1,950 g, śr. 22,8 mm. Odmiana w wyrazie twarzy cesarza i bogatszym ornamentem jego szat. W napisie PATRONA końcowa litera A jest zupełnie odmienna i nieco zmniejszona. Ponieważ numizmatycy poszukują nietypowych monet i odmian, moneta ta ma dużą wartość; stan zachowania jest bardzo dobry.

33. 3 krajcary Leopolda I z 1665 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 1,62 g i śr. 21,6 mm.

A wers: Jak na m. nr 28.

Rewers: Jak na m. nr 28 z tą różnicą, że napis otokowy jest rozdzielony herbem w innym miejscu literowym. Znaki mennicze K-B umieszczone są niżej; inna jest data.

Uwagi: M. pospolita, bardzo dobrze zachowana, wygięta — co z racji specyficznej techniki bicia nie umniejsza jej wartości numizmatycznej.

34. 3 krajcary Leopolda I z 1665 r. — odmiana

M. srebrna, w. 1,62 g, śr. 23,7 mm. Duża głowa cesarza w porównaniu z m. nr 33, i w innym miejscu herb oddziela napis otokowy PATRONA HVNGARIAE. M. bardzo dobrze zachowana.

35. 3 krajcary Leopolda I z 1666 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą na rewersie, o w. 1,550 g, śr. 20,9 mm.

A wers: Jak na m. nr 28.

Rewers: Identyczny z m. nr 28, data 1666, napis otokowy jest oddzielony herbem w innym miejscu.

Uwagi: M. pospolita, dobrze zachowana.

36. 3 krajcary Leopolda I z 1673 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą na rewersie, o w. 1,710 g i śr. 23,8 mm.

A wers: Jak na m. nr 28.

Rewers: Madonna z Dzieciątkiem jak na m. nr 28, data 1673.

Uwagi: M. pospolita, dobrze zachowana.

37. 3 krajcary Leopolda I z 1675 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą na rewersie, wybita, jak prawie wszystkie krajcary, w mennicy krzemnickiej, o w. 1,620 g, śr. 2,21 mm.

A wers: Jak na m. nr 28.

Rewers: Madonna i napis otokowy jak na m. nr 28, data 1675.

Uwagi: M. pospolita, bardzo dobrze zachowana, mocno wygięta.

38. 3 krajcary Leopolda I z 1677 r.

Opis ogólny: M. srebrna, nietypowo poszerzona, z datą na rewersie, o w. 1,800 g i śr. 22,8 mm.

Awers: Jak na poprzednich monetach.

Rewers: Madonna z Dzieciątkiem jak wyżej, data 1677.

Uwagi: M. pospolita, zachowana w bardzo dobrym stanie.

39. 3 krajcary Leopolda I z 1687 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K-B na rewersie, o w. 1,590 g i śr. 21,8 mm.

Awers: Popiersie Leopolda i napis jak na m. nr 28.

Rewers: Wyobrażenie Madonny jak na m. nr 28 z tym, że głowa Maryi wystaje poza obwódkę perełkową, data 1687.

Uwagi: M. pospolita, słabo zachowana.

40. 3 krajcary Leopolda z 1688 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 1,650 g i śr. 21,3 mm.

Awers: Popiersie cesarza zwrócone w prawo, napis jak na m. nr 28 z tym, że głowa Leopolda wystaje ponad otoczkę zestawioną z perełek. Odtąd na krajcarach cesarz zawsze będzie przedstawiany w takiej formie.

Rewers: Madonna z Dzieciątkiem na lewym ręku, przedstawiona jak na m. nr 28 z tą różnicą, że postać jest nieco większa, a głowa Maryi wystaje poza obwódkę perełkową, co odtąd będzie wzorcem do wybijania następnych monet maryjnych. Napis otokowy na tej monecie jest nietypowy, bo prowadzony bardzo cienką linią i nieco zmniejszony, choć w treści w niczym nie odbiega od napisu zestawionego na m. nr 28.

Uwagi: M. rzadsza, bardzo dobrze zachowana.

41. 3 krajcary Leopolda I z 1692 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 1,260 g i śr. 21,6 mm.

Awers: Popiersie ces. zwrócone w prawo i napis otokowy jak na nr 40.

Rewers: Wizerunek Madonny jak na m. nr 40 i napis jak na m. nr 28.

Uwagi: M. pospolita, słabo zachowana.

42. 3 krajcary Leopolda I z 1692 r. — odmiana

M. srebrna, w. 1,72 g, śr. 22,2 mm. Wizerunek na awersie i rewersie zasadniczo nie odbiega od wyobrażenia m. nr 41; różnica między tą a poprzednią monetą polega na innym znaku menniczym C-H (Camera Hungarica czyli Bratysława). Por. L. Herinek: *Österreichische Münzprägungen von 1657 bis 1740*, Wien 1972, s. 9. Data emisji monety: 1692 jest nietypowo przedzielona głową Madonny. Ze względu na wymienione cechy moneta zaliczana jest do bardzo rzadkich.

43. 3 krajcary Leopolda I z 1693 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K-B na rewersie, o w. 1,560 g i śr. 21,3 mm.

Awers: Jak na m. nr 40.

Rewers: Madonna jak na m. nr 40, lecz z dłuższym berłem, data 1693.

Uwagi: M. pospolita, o słabym stanie zachowania, szczególnie od strony rewersu.

44. 3 krajcary Leopolda I z 1694 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K-B na rewersie, o w. 1,720 g i śr. 22,6 mm.

Awers: Popiersie cesarza i napis jak na m. nr 40.

Rwers: Madonna i napis otokowy jak na m. nr 40, data 1694.

Uwagi: M. pospolita, dobrze zachowana.

45. 3 krajcary Leopolda I z 1694 r. — odmiana

M. srebrna, w. 1,870 g, śr. 22,6 mm; berło w ręku Matki Bożej jest dłuższe w porównaniu z berłem uwidoczniionym na m. nr 44. Moneta w dobrym stanie zachowania.

46. 3 krajcary Leopolda I z 1695 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K-B na rewersie, o w. 1,660 g i śr. 22,4 mm.

Awers: Jak na m. nr 40.

Rwers: Madonna jak na m. nr 40, data 1695 włączona do napisu otokowego, obok postaci Maryi litery K-B.

Uwagi: M. pospolita, w średnim stanie zachowania.

47. 3 krajcary Leopolda I z 1695 r. — odmiana 1

M. srebrna, w. 1,615 g, śr. 21,9 mm, data 1695 rozdzielona głową Madonny. Litery C-H w promieniach owalu, w którym umieszczona jest postać Maryi. M. rzadka, bardzo dobrze zachowana.

48. 3 krajcary Leopolda I z 1695 r. — odmiana 2

M. srebrna, w. 1,255 g, śr. 21,5 mm, data 16—95 rozdzielona głową Madonny; postać Maryi w postawie stojącej, z Dzieciątkiem na prawym ręku, z berłem w lewej. Obok Niej widoczne są litery: N-B (mennica Nagy Banya). Bardzo charakterystyczny jest napis otokowy na rewersie monety: S(ancta) · IMAC(ulata) · VIR(go) · M(aria) — MAT(er) · D(omini) · P(atrona) · HVN(gariae).

49. 3 krajcary Leopolda I z 1696 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literami K-B na rewersie, o w. 1,755 g, śr. 21,8 mm.

Awers: Popiersie ces. zwrócone w prawo i napis jak na m. nr 40.

Rwers: Madonna i napis jak na m. nr 40, data 1696 w napisie otok.

Uwagi: M. pospolita, dobrze zachowana.

50. 3 krajcary Leopolda I z 1696 r. — odmiana 1

M. srebrna, w. 1,595 g, śr. 21,3 mm. Litery N-B na rewersie. M. rzadka, strona awersu słabo, a rewersu bardzo dobrze zachowana.

51. 3 krajcary Leopolda I z 1696 r. — odmiana 2

M. srebrna, w. 1,195 g, śr. 21,9 mm. Litery C-M (mennica Cassovia Martyrum czyli Koszyce) na rewersie, data 16—96 rozdzielona głową Madonny. M. rzadka, średni stan zachowania.

52. 3 krajcary Leopolda I z 1697 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 1,710 g, śr. 21,3 mm.

Awers: Wizerunek i napis jak na monetach poprzednich.

Rwers: Madonna jak na m. nr 40, z datą rozdzieloną głową Maryi i włączoną w napis otokowy. Litery C-H oddzielone postacią Maryi.

Uwagi: M. pospolita, w bardzo dobrym stanie zachowania.

53. 3 krajcary Leopolda I z 1697 r. — odmiana 1

M. srebrna, w. 1,765 g, śr. 21,8 mm. Napis otokowy na awersie, rozdzielony herbem w innym miejscu literowym. M. pospolita, bardzo dobrze zachowana.

54. 3 krajcary Leopolda I z 1697 r. — odmiana 2

M. srebrna, w. 1565 g, śr. 21,7 mm. Na rewersie obok Madonny znajdują się litery C-M. M. bardzo rzadka, dobrze zachowana.

55. 3 krajcary Leopolda I z 1697 r. — odmiana 3

M. srebrna, 0,915 g, śr. 22,5 mm. Na rewersie znak menniczy C-M. Napis otokowy na awersie z liczbą 3 (nominał monety), a na rewersie z herbem jest inaczej oddzielony. M. bardzo rzadka, w słabym stanie zachowania.

56. 3 krajcary Leopolda I z 1697 r. — odmiana 4

M. srebrna, w. 1,440 g, śr. 21,5 mm. Znak menniczy C-H. Szaty Madonny bardziej pofałdowane i ubogacone. M. pospolita, dobrze zachowana.

57. 3 krajcary Leopolda I z 1697 r. — odmiana 5

M. srebrna, w. 1,410 g, śr. 21,2 mm. Inne czcionki napisu otokowego na awersie i rewersie. M. pospolita, w średnim stanie zachowania.

58. 6 krajcarów Leopolda I z 1667 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K—B na rewersie, o w. 3,135 g, śr. 26,3 mm.

Awers: Popiersie cesarza zwrócone w prawo, z wieńcem laurowym na głowie.

Nominał monety został wybity nie liczbą arabską, jak na 3 krajcarach, ale rzymską: VI, która została umieszczona w napisie otokowym, pod popiersiem cesarza; napis otokowy: LEOPOLDVS · D(ei) · G(ratia) · — · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · GE(rmaniae) · HV(ngariae) · B(ohemiae) · REX.

Rewers: Postać siedzącej Matki Bożej, w owalu, z którego rozchodzą się promienie (mocno pofałdowane), z Dzieciątkiem na lewej ręce, z berłem w prawej, koroną na głowie i aureolą. Jezus ma na głowie aureolę, a w prawej ręce jabłko królewskie. Nad głową Madonny znajduje się krzyżyk jako znak rozpoczynający i kończący napis otokowy, rozdzielony herbem: +PATRONA · HV — NGARIAE · 1667+. Litery K-B umieszczone w polu monety, obok wizerunku Maryi, wskazują, że została wyprodukowana w Krzemnicy.

Uwagi: M. trudna do zdobycia, w bardzo dobrym stanie (zob. fot. nr 58).

59. 6 krajcarów Leopolda I z 1668 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K-B na rewersie, o w. 3,275 g, śr. 26,4 mm.

Awers: Popiersie cesarza i napis jak na m. nr 58.

Rewers: Madonna i napis jak na m. nr 58, data 1668.

Uwagi: M. trudna do zdobycia, średni stan zachowania, ślady wiekowej oksydacji.

60. 6 krajcarów Leopolda I z 1669 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z datą i literami K-B na rewersie, o w. 2,875 g, śr. 26,2 mm.

Awers: Jak na m. nr 58.

Rewers: Matka Boża z Dzieciątkiem i napis jak na monecie nr 58, data 1669.

Uwagi: M. trudna do zdobycia, słaby stan zachowania, ze śladami uszkodzeń mechanicznych; sprawia wrażenie, jakby była tylko posrebrzana.

61. 6 krajcarów Leopolda I z 1670 r.

Opis ogólny: M. srebrna, bita maszynowo, z literami K-B i datą na rewersie, o w. 3,525 g, śr. 26,6 mm.

A w e r s: Popiersie władcy i napis otokowy jak na m. nr 58.

R e w e r s: Wyobrażenie Maryi i napis jak na m. nr 58, data 1670.

U w a g i: M. trudna do zdobycia, bardzo dobrze zachowana, mocno wygięta.

62. 6 krajcarów Leopolda I z 1671 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 3,610 g, śr. 26,8 mm, z literami K-B, z datą na rewersie.

A w e r s: Popiersie ces. Leopolda i napis otokowy jak na m. nr 58.

R e w e r s: Postać Madonny i napis jak na m. nr 58, data 1671.

U w a g i: M. trudna do zdobycia, bardzo dobrze zachowana.

63. 6 krajcarów Leopolda I z 1672 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 3,170 g, śr. 26,4 mm, z literami K-B, z datą na rewersie.

A w e r s: Popiersie władcy i napis jak na m. nr 58.

R e w e r s: Madonna i napis jak na m. nr 58.

U w a g i: M. trudna do zdobycia, średni stan zachowania, prosta.

64. 15 krajcarów Leopolda I z 1662 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 5,975 g, śr. 31,7 mm, z datą na rewersie, wybita w Krzemnicy.

A w e r s: Popiersie ces. Leopolda, z wieńcem na głowie, zwrócone w prawo.

U dołu monety, pod popiersiem, znajduje się w otoczce nominal wyrażony rzymską liczbą XV. Napis otokowy przedstawiony jest na rozwiniętej wstędze i brzmi: LEOPOLD(us) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(E)R(maniae) · HV(ngariae) · BO(hemiae) · REX.

R e w e r s: Wizerunek Madonny siedzącej, z Dzieciątkiem na lewym ręku, z koroną na głowie, z okrągłą aureolą, z berłem w prawej ręce. Postacie Maryi i Jezusa znajdują się w owalu, z którego rozchodzą się faliste promienie. Napis otokowy, umieszczony jakby na rozwiniętej wstędze: PATRONA HVNGARIAE. U góry monety, nad głową NMP znajduje się data 1662, rozdzielona w środku kropką i rozetą. U dołu, już w napisie otokowym, znajduje się mały herb Habsburgów. Litery (znaki menniczne) K-B umieszczone są obok ramion Maryi. Matka i Syn patrzą na wprost.

U w a g i: M. dostępna, dobrze zachowawna, owalna, z ozdobnym zakończeniem otoku wchodzącym na obrzeże.

65. 15 krajcarów Leopolda I z 1665 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 5,995 g, śr. 31,4 mm.

A w e r s: Popiersie władcy i napis jak na m. nr 64.

R e w e r s: Wyobrażenie Madonny i napis jak na m. nr 64 z tą różnicą, że litery K-B umieszczone są niżej, prawie na środku owalu z postacią Maryi i Jezusa; także inna jest data, a mianowicie: 1665 r.

U w a g i: M. pospolita, w bardzo dobrym stanie.

66. 15 krajcarów Leopolda I z 1666 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 6,440 g, śr. 30,7 mm.

A w e r s: Popiersie władcy i napis jak na m. nr 64.

R e w e r s: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 64 z tą różnicą, że promie-

nie rozchodzące się od postaci Maryi są obfitsze, a data 1666 jest do tego stopnia zatarta, iż ledwo daje się odczytać. Między słowami napisu otokowego znajduje się dwukropek. Litery K-B znajdują się w środku pola.

Uwagi: M. pospolita, od strony awersu bardzo dobrze zachowana, natomiast rewers prezentuje się słabo.

67. 15 krajcarów Leopolda z 1674 r.

Opis ogólny: M. srebrna, odmienna od pozostałych 15 krajcarów, o w. 5,470 g, śr. 31,7 mm, wybita w Bratysławie.

Awers: Popiersie ces. Leopolda nieco większe, także są cyfry nominału monety. Napis otokowy nie został umieszczony na wstędze, lecz w polu otoku. Imię władcy zostało wymienione w całości, a nie w skrócie.

Rewers: Madonna a dokoła Niej widoczny inny kształt owalu i promieni wychodzących z niego. Data 16—74 rozdzielona jest w pośrodku głową Madonny. Obok herbu Habsburgów umieszczone zostały dwa inne: z lewej strony herb z dwiema wieżami, z prawej z wężem lub stylizowanymi literami CG (inicjały mincarza Cetto Georg 1674—1676, zob. L. Herinek, jw. s. 5).

Uwagi: M. bardzo rzadka, w dobrym stanie zachowania, mimo pewnych wżerów po stronie rewersu.

68. 15 krajcarów Leopolda I z 1675 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 5,820 g, śr. 31,3 mm, litery K-B.

Awers: Jak na m. nr 64.

Rewers: Madonna jak na m. nr 64, data 1675.

Uwagi: M. pospolita, w dobrym stanie zachowania.

69. 15 krajcarów Leopolda I z 1676 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literami K-B, wybita w Krzemnicy, o w. 5,270 g, śr. 29,2.

Awers: Popiersie władcy i napis jak na m. nr 64.

Rewers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 64, data 1676.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana, mimo że na obrzeżu są ślady piłowania dokonane prawdopodobnie w celu zbadania próby srebra (zob. fot. nr 69).

70. 15 krajcarów Leopolda I z 1680 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wyprodukowana w Krzemnicy, o w. 5,605 g i śr. 30,8 mm.

Awers: Jak na m. nr 64.

Rewers: Wyobrażenie Madonny i napis jak na m. nr 64, data 1680.

Uwagi: M. dostępna, zachowana w średnim stanie, ze śladami oksydacji.

71. 15 krajcarów Leopolda I z 1681 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literami K-B, o w. 5,620 g, śr. 30,3 mm.

Awers: Popiersie ces. Leopolda jak na m. nr 64.

Rewers: Podobizna Madonny i napis jak na m. nr 64, data 1681, rozdzielona w pośrodku krzyżykiem.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana.

72. 15 krajcarów Leopolda I z 1683 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 6,355 g, śr. 30,7 mm, z literami K-B.

Awers: Popiersie władcy i napis otokowy jak na m. nr 64.

Rewers: Postać Madonny i napis jak na m. nr 64, data 1683 z krzyżykiem.

U w a g i: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana, mimo mechanicznego wgniecenia po stronie awersu.

73. 15 krajcarów Leopolda I z 1684 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Krzemnicy, o w. 5,210 g, śr. 30,1 mm.

A wers: Popiersie władcy jak na m. nr 64.

Rewers: Madonna i napis jak na m. nr 64, cyfry daty 1684 bardziej rozłożone, a nad nimi znajduje się krzyżyk.

U w a g i: M. dostępna, bardzo słabo zachowana.

74. 15 krajcarów Leopolda I z 1687 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w mennicy w Nagy Banya (litera N-B umieszczone na rewersie), o w. 4,611 g, śr. 28,0 mm.

A wers: Popiersie władcy przedstawione dostojniej, bez charakterystycznie wysuniętej dolnej szczęki. Napis otokowy jak na m. nr 64.

Rewers: Wizerunek stojącej Madonny, z Dzieciątkiem na prawym ręku. Takie ujęcie jest dużą rzadkością, gdyż w tym czasie prawie na wszystkich monetach węgierskich przedstawiano Maryję z Dzieciątkiem na lewym ręku. Na tej monecie Maryja trzyma w lewej ręce berło. Naokoło Jezusa i Maryi widoczny jest promienisty owal, a w nim litery N-B. Niżej, prawie u stóp Madonny, znajduje się litera P i jeszcze inna, niestety zatarta; prawdopodobnie były to inicjały mincerza (Peter Österreicher 1684—1699, por. L. Herinek, jw. s. 4). Maryja nie patrzy na wprost, jak na innych monetach, lecz w prawo, w kierunku Jezusa. Nietypowy jest napis otokowy: S(ancta) · IMMACVLATA · VNA · MAT(er) · D(ei) · PAT(rona) · HV(ngariae) · 1687.

U w a g i: M. rzadka, dobrze zachowana, o kształcie nieco owalnym (zob. fot. nr 74).

75. 15 krajcarów Leopolda I z 1688 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Krzemnicy z literami K-B, o w. 6,150 g, śr. 31,1 mm.

A wers: Jak na m. nr 64; popiersie cesarza bardziej ozdobne.

Rewers: Wizerunek Madonny jak na m. nr 64; promienie otaczające postać Maryi są liczniejsze i więcej pofałdowane. Pod stopami NMP znajduje się bardziej rozłożysty księżyc. Datę 1688 umieszczono z lewej strony, obok głowy NMP, i włączono do napisu otokowego.

U w a g i: M. dostępna, słabo zachowana, szczególnie od strony awersu.

76. 15 krajcarów Leopolda I z 1689 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literami K-B, o w. 6,150 g, śr. 30,9 mm.

A wers: Popiersie władcy i napis jak na m. nr 64.

Rewers: Wyobrażenie Madonny i napis jak na m. nr 64, data 1689.

U w a g i: M. dostępna, dobrze zachowana.

77. 15 krajcarów Leopolda I z 1690 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Krzemnicy, o w. 6,150 g, śr. 31,0 mm.

A wers: Jak na m. nr 64 z tym, że głowa cesarza jest nieco większa.

Rewers: Postać Madonny jak na m. nr 64 z tą różnicą, że tutaj korona na głowie Maryi jest bardziej eliptyczna, a napis otokowy nie jest, jak dotychczas, umieszczony na wstędze. Data 1690 bardziej rozłożysta.

U w a g i: M. dostępna, o stanie zachowania średnim, wydłużona.

78. 15 krajcarów Leopolda z 1692 r.

M. srebrna o w. 5,650 g, śr. 30,6 mm, zupełnie podobna do monety poprzedniej, lecz nieco gorzej zachowana.

79. 15 krajcarów Leopolda I z 1692 r.

M. srebrna o w. 6,855 g, śr. 29,6 mm, podobna do dwóch poprzednich monet, w dobrym stanie zachowana, dostępna.

80. 15 krajcarów Leopolda I z 1693 r.

M. srebrna, o w. 5,655 g, śr. 30,6 mm, podobna do trzech ostatnich monet z tym, że nad głową Madonny jest mała aureola, a po dacie 1693 brak kropki. M. dostępna, o średnim stanie zachowania.

81. 15 krajcarów Leopolda I z 1694 r.

M. srebrna, o w. 5,750 g, śr. 30,1 mm, podobna do monet poprzednich z tą różnicą, że tutaj zastosowano dwukropek jako interpunkcję oddzielającą od siebie poszczególne słowa w napisie otokowym. M. dostępna, dobrze zachowana.

82. 15 krajcarów Leopolda I z 1696 r.

M. srebrna, o w. 6,110 gr, śr. 21,2 mm. W porównaniu z monetami poprzednimi data na tej monecie jest bardziej ozdobna i stylizowana. M. bardzo dobrze zachowana.

83. 15 krajcarów Leopolda I z 1697 (lub z 1677) r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Nagy Banya, o czym świadczą litery N-B umieszczone na awersie obok wizerunku Madonny, o w. 4,710 g, śr. 28,8 mm.

Awers: Taki jak na m. nr 74, lecz władca ma nos garbaty (wyjątkowo).

Rewers: Jak na m. nr 74 z tą różnicą, że obok stóp Madonny wybite są małe litery I-S, prawdopodobnie inicjały mincerza. Napis otokowy brzmi: S(ancta) · IMM·ACVLATA · V(irgo) · MAR(ia) — MAT(er) · DEI · PAT(rona) · HVN(garriae). Data w końcówce zatarta.

Uwagi: M. rzadka, słabo zachowana, wytarta.

Rewolucja Malkontentów (1703—1707)

84. 1 Poltura z okresu Rewolucji Malkontentów z 1704 r.

Opis ogólny: M. wybita z miedzi w mennicy krzemnickiej (litery K-B), o w. 3,150 g i śr. 23,9 mm.

Awers: Duży herb, a nad nim także korona. Obok herbu, z lewej strony litera K, z prawej litera B; w otoku słowo: POLTURA, potem rozeta, a za nią duża litera A z małym o (skrót słowo ANNO), dalej data 1704.

Rewers: Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem na lewej ręce, z berłem w prawej, z małą koroną na głowie, z księżycem pod stopami. Jezus trzyma w lewej ręce jabłko królewskie. Matka Najśw. i Syn patrzą na wprost i nie posiadają aureoli. Napis otokowy PATRONA HUNGARIAE rozdzielony jest rozetą.

Uwagi: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, nieco owalna, z ozdobami na brzegach otoku (zob. fot. nr 84).

85. Poltura okresu Rewolucji Malkontentów z 1705 r.

Opis ogólny: M. miedziana, z literami K-B, o w. 2,910 g, śr. 23,9 mm.

Awers: Herb z koroną i napis jak na m. nr 84 z tą różnicą, że po dużej literze

A brak małej litery o; zamiast niej jest dwukropek; data 1705.

Rewers: Madonna i napis jak na m. nr 84.

Uwagi: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, ze śladami oksydacji.

86. Poltura z okresu Rewolucji Malkontentów z 1706 r.

Opis ogólny: M. miedziana, z literami C-M na awersie, o w. 3,150 g, śr. 23,3 mm.

Awers: Herb i korona. Korona jest wyżej umieszczona nad herbem w porównaniu z monetą nr 84 i 85. Data 1706, a przed nią duża litera „A” z małym „o” na końcu i z kropką pod tą literą. Obok herbu znajdują się litery C-M na oznaczenie Koszyc — miejsca emisji.

Rewers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 84.

Uwagi: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, ciemno-brunatna.

87. 10 poltur z okresu Rewolucji Malkontentów z 1705 r.

Opis ogólny: M. miedziana, bez znaków menniczych, o w. 10,205 g, śr. 32,5 mm.

Awers: Duży herb, a nad nim ozdobna korona z pięcioma wypustkami. Data 17—05 umieszczona w polu i rozdzielona herbem. Brak napisu otokowego. Cechą charakterystyczną tej monety jest dodatkowe wybitcie małeńskiej kontrasygnaty przedstawiającej Madonnę z Dzieciątkiem na prawym ręku, z berłem w lewej, bez aureoli, z księżycem pod stopami; ta kontrasygnata jest umieszczona w lewym polu herbu i pod cyfrą 17.

Rewers: W górnej części napis połowy, dwustopniowy: PRO LIBERTATE, a niżej w ozdobnej otoczce widoczny jest nominal monety wyrażony liczbą rzymską X.

Uwagi: M. bardzo rzadka, zachowana w dobrym stanie, mimo śladów piłowania z prawej strony i wygięcia spowodowanego biciem kontrasygnaty (zob. fot. nr 87).

88. 20 poltur z okresu Rewolucji Malkontentów z 1705 r.

Opis ogólny: M. wybita z miedzi, bez znaków menniczych, o w. 16,93 g i śr. 38,1 mm.

Awers: Duży herb, nad którym jest także korona. Obok herbu rozdzielona data 17—05.

Rewers: W górnej części monety uwidacznia się podobizna Madonny z Dzieciątkiem na prawym ręku, z berłem w lewej ręce, z małą koroną na głowie. U stóp Maryi znajduje się księżyc, a obok niego litery: z lewej strony „P”, z prawej „H” (skrót PATRONA HUNGARIAE). W dolnej części monety, w ozdobnej otoczce, wyryty jest rzymskimi cyframi nominal XX. Półotokowy napis PRO LIBERTATE umieszczono nad postacią Madonny.

Uwagi: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, z ozdobnymi nacięciami na brzegach otoku (zob. fot. nr 88).

89. 20 poltur z okresu Rewolucji Malkontentów 1706 r.

Opis ogólny: M. miedziana, bez znaków menniczych, w. 17,705 g, śr. 38,2 mm.

Awers: Identyczny z m. nr 88, różni się od niej tylko niniejszą kontrasygnatą, przedstawiającą Matkę Najśw. z Dzieciątkiem na prawym ręku i z berłem w lewej dłoni.

Rewers: Jak na m. nr 88.

Uwagi: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, na obrzeżu posiada ślady uszkodzeń mechanicznych (zob. fot. nr 89).

90. 3 krajcary Józefa I z 1711 r.

Opis ogólny: M. srebrna z literami C-H (Camera Hungarica), o w. 1,375 g i śr. 21,2 mm.

A wers: Popiersie ces. Józefa zwrócone w prawo, z wieńcem laurowym na głowie. Pod popiersiem znajduje się nominal monety (arabska liczba 3). Napis otokowy: JOSEPHUS · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · REX.

R ewers: Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem na lewej ręce, z berłem w prawej dłoni, z koroną i aureolą. Jezus posiada aureolę i jabłko królewskie w lewej ręce. Herb Habsburgów umieszczony został pod stopami Maryi w otoczeniu dwóch tarczy; z lewej litera P, z prawej W (Paul Wödrich 1709—1711 — por. L. Herinek, jw. s. 17). Data 17—11 w pośrodku rozdzielona jest głową Maryi. Napis otokowy brzmi: PATRONA HUNGARIAE. Znaki mennicze C-H znajdują się w promieniach owalu, w którym umieszczona została postać Maryi i Jezusa.

U w a g i: M. rzadka, słabo zachowana, szczególnie po stronie awersu.

91. Dukat ces. Karola VI z 1739 r.

Opis ogólny: M. złota o próbie 900, z literami K-B na awersie, o w. 3,465 g i śr. 22,8 mm.

A wers: Pełna postać ces. Karola zwrócona w prawo, w zbroi, koronie na głowie, z berłem w lewej i jabłkiem królewskim w prawej ręce. Obok postaci cesarza z jednej strony litera K, z drugiej litera B. Napis otokowy wyrażony: CAROL(us): · VI · D(ei):G(ratia):R(omanorum):I(mperator):S(emper):A(ugustus):GE(rmaniae):HI(spaniae):H(ungariae):B(ohemiae):REX.

R ewers: Wyobrażenie Matki Najśw. z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem w prawej dłoni. Głowa Madonny wraz z koroną otoczona jest aureolą. Od postaci Matki i Syna rozchodzą się obfite promienie. U stóp Maryi znajduje się szeroki księżyc, niżej niego herb Habsburgów. Legenda w otoku: PATRONA · REGNI HVNGARIAE · 1739.

U w a g i: M. rzadka, mimo śladów przegięcia, bardzo dobrze zachowana (zob. fot. nr 91).

92. 1/2 poltury Marii Teresy z 1763 r.

Opis ogólny: M. z miedzi, bez znaków mennicznych, o w. 6,210 g i śr. 22,9 mm.

A wers: Ukoronowany herb Habsburgów w ozdobnej oprawie. Napis otokowy: M(aria) · THERESIA · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · IMP(eratrix) · G(ermaniae) · HU(ngariae) · BO(hemiae) · REG(ina) · 1763.

R ewers: Madonna z Dzieciątkiem na lewym ręką, z berłem w prawej, z koroną, w aureoli i promieniach. Legenda brzmi: PATRONA HUNGARIAE.

U w a g i: M. rzadka, awers bardzo dobrze zachowany, rewers średnio, ornamenty na obrzeżu.

93. Poltura Marii Teresy z 1763 r.

Opis ogólny: M. z brązu, o w. 16,510 g, śr. 30,1 mm.

A wers: Popiersie cesarzowej zwrócone w prawo, z diademem na głowie. Pod popiersiem znajduje się litera S jako znak mennicy w Schmöllnitz, gdzie wybijano tylko miedziane monety. Legenda otokowa podobna jak na monecie nr 92.

R ewers: Postać siedzącej Madonny, z Dzieciątkiem na lewej ręce, z berłem w prawej, z koroną i aureolą, księżycem pod stopami, w otoczeniu licznych i niesymetrycznych promieni. U stóp Maryi znajduje się napis POLTURA, wy-

żej rozdzielona data 17—63. Nad datą widoczne są litery P. H. czyli PATRONA HUNGARIAE, a niżej K. M.

U w a g i: M. pospolita, bardzo dobrze zachowana, z ornamentami na obrzeżu (zob. fot. nr 93).

94. Poltura Marii Teresy z 1765 r.

M. z brązu, pospolita, bardzo dobrze zachowana, zupełnie podobna do m. nr 93, tylko inna data.

95. 3 krajcary Marii Teresy z 1765 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna, z literami K-B, o w. 1,545 g, śr. 20,4 mm.

A w e r s: Popiersie cesarzowej zwrócone w prawo, z diademem na głowie. Napis otokowy: M(aria) · THER(esia) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperatrix) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · R(egina) · A(rchiducissa) · A(ustriae) · D(ucissa) · B(urgundiae) · C(omitissa) · T(irolis).

R e w e r s: Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem w prawym, z koroną na głowie. Maryja ma aureolę w formie kółka, a Dziecię jest bez korony i w aureoli kreskowej. U stóp Maryi widoczny jest księżyc, pod nim nominal monety wyrażony cyfrą arabską. W promieniach wychodzących od świętych postaci umieszczone są litery K-B. Legenda otokowa: PATRONA REGNI HUNGARIAE · 1765.

96. 15 krajcarów Marii Teresy z 1744 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna, z literami K-B na rewersie, o w. 6,222 g, śr. 28,7 mm.

A w e r s: Popiersie władczyni zwrócono w prawo, z diademem na głowie. Napis otokowy: M(aria) · THERES(ia) · D(ei) · G(ratia) · REG(ina) · HU(ngariae) · BO(hemiae) · A(rchiducissa) · A(ustriae).

R e w e r s: Połowa postaci Madonny, z Dzieciątkiem na prawym ręku, z berłem w prawej dłoni. Na głowie Maryi korona z krzyżykiem. Prosta, kołowa aureola otacza głowę. Dziecko ma aureolę zestawioną z dość długich kresek. U dołu monety, pod półpostacią Matki wyryte są rzymskie cyfry XV na oznaczenie nominalu monety. Obok głowy Jezusa znajduje się litera K, a przy berle trzymanym przez Matkę Najśw. litera B jako znaki mennicy krzemnickiej. Legenda otokowa: PATRONA · REG(ni) HUNG(ariae) · 1744.

U w a g i: M. dostępna, w średnim stanie zachowania.

97. 15 krajcarów Marii Teresy z 1747 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna, z literami K-B, o w. 6,115, śr. 28,5 mm.

A w e r s: Popiersie cesarzowej i napis otokowy: M(aria) · THER(esia) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperatrix) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · R(egina) · A(rchiducissa) · A(ustriae) · D(ucissa) · B(urgundiae) · C(omitissa) · T(irolis).

R e w e r s: Postać siedzącej Madonny, z Dzieciątkiem na kolanach, z berłem w lewej ręce, z koroną na głowie i z aureolą, z księżycem pod stopami. Jezus ma także aureolę prostą w formie koła, w rączce lewej trzyma jabłko królewskie. Od wizerunku Maryi i Jezusa rozchodzą się niesymetryczne promienie, w których umieszczono litery K-B (Kerès Bania). Legenda otokowa: PATRONA REGNI HUNGARIAE · 1747 w środkowej części rozdzielona jest nominal monety, wyrażonym liczbą rzymską XV.

U w a g i: M. dostępna, słabo zachowany awers, dobrze rewers, choć na tej stronie monety jest mała skaza wywołana działaniem kwasu.

98. 15 krajcarów Marii Teresy z 1748 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakami mennicznymi K-B, o w. 5,920 g i śr. 28,6 mm, z ozdobami na końcach otoku.

Awers: Wizerunek i napis jak na m. nr 97.

Rwers: Madonna i legenda jak na m. nr 97, data 1748.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana, z nacięciami mennicznymi na obrzeżu, wykonanymi w celu upiększenia monety.

99. 15 krajcarów Marii Teresy z 1755 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakami mennicznymi N-B (Nagy Banya), o w. 5,910 g i śr. 28,9 mm.

Awers: Popiersie i napis jak na m. nr 97.

Rwers: Madonna i napis jak na m. nr 97 z tym, że Dzieciątko ma aureole nie kółczkową, a kreskową oraz pod stopami Maryi umieszczono nominal m., liczbę rzymską XVII. Po dacie 1775 do napisu otokowego dołączono dwa skrzyżowane berła (bardzo małe).

Uwagi: M. dostępna, w średnim stanie zachowania, z ozdobnymi nacięciami na obrzeżu.

100. 20 krajcarów Marii Teresy z 1764 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakami mennicznymi K-B, o w. 6,915 g i śr. 28,3 mm.

Awers: Popiersie Marii Teresy zwrócone w prawo, w owalu zestawionym z dwóch gałązek: palmowej z lewej strony i laurowej z prawej. Napis jak na m. nr 92.

Rwers: Postać Madonny umieszczona na postumencie. Dziecko na lewej ręce, berło w prawej, korona z aureolą kółczkową, księżyc pod stopami, w licznych promieniach. Od kółczkowej aureoli Jezusa rozchodzi się druga aureola kreskowa, czego nie ma u Maryi. Na cokole postumentu widoczna jest arabska liczba 20 oznaczająca nominal monety. Od tegoż postumentu, jakoby od korzenia, wyrastają gałązki: z lewej strony laurowa, a z prawej palmowa. W dolnej części m. znajdują się litery K-B, oddzielone od siebie podstawą postumentu. Napis otokowy jak na m. nr 97.

Uwagi: M. rzadka, w średnim stanie zachowania.

101. 20 krajcarów Marii Teresy z 1771 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakiem mennicznym B na awersie, o w. 6,155 g, i śr. 27,4 mm.

Awers: Popiersie cesarzowej zwrócone w prawo, w otoczce z gałązek palmowej i laurowej, pod nim litera B (symbol mennicy krzemnickiej). Napis otokowy jak na m. nr 92.

Rwers: W promieniach postać siedzącej Madonny, z Jezusem na lewym kolanie, z koroną na głowie, z księżycem pod stopami. Aureole Matki i Syna są identyczne o formie kołowej. Niżej wizerunku Madonny wybite są drobne litery: E.V.M. (minc. Ign. Krammer Edl. v. Münzburg 1765—1774) oraz D. (zarządca Paschal Jos. v. Damiani) — por. L. Herinek, jw. s. 13. Poniżej w otoczce wypustki gałązki laurowej i palmowej umieszczona jest arabska liczba 20 — wartość nominalna. Legenda jak na m. nr 97. Data 1771.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana, z ozdobami na obrzeżu.

102. 20 krajcarów Marii Teresy z 1771 r. — odmiana

M. podobna do poprzedniej z tą różnicą, że litery E.V.M.D. ułożone są nie pod postacią Madonny, jak na m. nr 101, lecz w środkowej części rewersu, obok wizerunku Maryi. M. słabo zachowana, dostępna.

103. 20 krajcarów Marii Teresy z 1773 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ow. 6,410 g i śr. 27,8 mm.

Awers: Wizerunek jak na m. nr 101, a napis jak na m. nr 92.

Rewers: Madonna i napis jak na m. nr 101; litery E.V.M.D. są usytuowane jak na m. 102. Data 1773.

Uwagi: M. dostępna, słabo zachowana od strony awersu, a w dobrym stanie od strony rewersu; ozdobne nacięcia na obwodzie.

104. 20 krajcarów Marii Teresy z 1775 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 6,520 g i śr. 28,5 mm.

Awers: Popiersie władczyni jak na m. nr 101, bez litery B, napis jak na m. nr 92.

Rewers: Wizerunek Madonny jak na m. nr 101 z tą różnicą, że pod postacią Maryi są litery I.B. (minc. Jos. Brunner 1765—1780) oraz I.V. (zarz. Jos. Vischer 1772—1780) — zob. L. Herinek, jw. s. 14. Legenda jak na m. nr 92. Data 1775.

Uwagi: M. rzadka, dobrze zachowana, z ozdobami na obwodzie.

105. 20 krajcarów Marii Teresy z 1779 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literą B, o w. 6,520 g i śr. 28,8 mm.

Awers: Jak na m. nr 101, a napis z m. nr 92.

Rewers: Podobizna Madonny jak na m. nr 101. Inne są litery obok postaci Maryi: S.K. (minc. Sigm. A. Klemmer 1774—1780) oraz P.D. (zarz. Paschal Jos. v. Damiani) — por. L. Herinek, jw. s. 13. Napis jak na m. nr 92, data 1779.

Uwagi: M. rzadka, dobrze zachowana (awers), bardzo dobry stan rewersu, ozdobne obrzeże.

106. 1/2-talar Marii Teresy z 1743 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakami mennicznymi K-B, o w. 14,30 g i śr. 46,2 mm.

Awers: Duże popiersie cesarzowej Marii Teresy, z diademem na głowie, zwrócone w prawo. Napis otokowy ma jako interpunkcję dwukropek: MA(ria):THERESIA — D(ei):G(ratia):REG(ina):HU(ngariae):BO(hemiae).

Rewers: Stojąca na księżycu postać Madonny, z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem dość nisko opuszczonym w lewej ręce, z koroną na głowie. Maryja i Jezus nie patrzą na wprost, lecz nieco na prawą stronę; mają identyczne aureole dookoła głów w formie prostych kółeczek. Niżej postaci NMP umieszczono maleńki i ukoronowany herb Habsburgów rozdzielający napis otokowy: S(ancta):MARIA MATER DEI — PATRONA HUNG(ariae):1743. Od postaci Matki i Syna bieżną w kierunku napisu grube, proste, nierówne pod względem długości promienie, w których ułożone są litery K-B.

Uwagi: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, z zatartym nieco napisem wypukłym na obrzeżu: IUSTITIA ET CLEMENTIA.

107. 1/2-talar Marii Teresy z 1776 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literą K jako znakiem mennicznym Krzemnicy, o w. 13,470 g i śr. 33,5 mm.

A wers: Duży herb Habsburgów, nad którym dwa anioły podtrzymują bogato ozdobioną koronę. W dolnej części herb ubogaczony jest złączonymi gałązkami: laurową i palmową. Napis otokowy: M(aria) · THER(esia) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · IMP(eratrix) · HU(ngariae) · BO(hemiae) · R(egina) · A(rchiducissa) · A(ustriae) · D(ucissa) · B(urgundiae) · C(omitissa) · T(irolis).

R e w e r s: Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem na lewym kolanie, z berłem w prawej ręce, na tle promieni, z koroną i prostą aureolą na głowie, z księżycem pod stopami. Pod nim, obok dużej litery K, znajdują się drobne S.K. — P.D. (objaśnione w nr. 105), jakby świadomie włączone do napisu otokowego, wykonanego wielkimi literami: S(ancta) MARIA MATER DEI — PATRONA HUNG(ariae) · 1776.

U w a g i: M. bardzo rzadka, zachowana w słabym stanie, ze śladami wypukłego napisu na obrzeżu.

108. 1/2-talara Marii Teresy z 1780 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literą B, o w. 13,800 g i śr. 43,5 mm.

A wers: Herb i legenda jak na m. nr 107.

Rewers: Madonna i napis jak na m. nr 107, litera B, data 1780.

U w a g i: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, z częściowo zatartym napisem na obrzeżu: IUSTITIA ET CLEMENTIA.

109. Talar Marii Teresy z 1741 r.

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 900, ze znakami mennicznymi K-B, o w. 28,650 g i śr. 41,8 mm.

A wers: Popiersie cesarzowej zwrócone w prawo, z diademem na głowie i z napisem na otoku monety: MAR(ia):THERESIA · D(ei):G(ratia):REG(ina):HUNG(ariae):BOH(emiae).

Rewers: Madonna w postawie stojącej na księżycu, z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem w prawej dłoni, nisko opuszczonej, z koroną na głowie i z aureolą kołową dookoła głowy. Jezus nie ma korony, lecz tylko podobną aureolę. Maryja patrzy na wprost, Syn na prawo. W niesymetrycznych promieniach, biegnących od Madonny, umieszczone zostały znaki mennicze K-B. Na dole, pod księżycem, mały, ukoronowany herb Habsburgów. Napis otokowy: S(ancta) MARIA · MATER DEI — PATRONA HUNG(ariae): 1741.

U w a g i: M. bardzo rzadka, zachowana w pięknym stanie, z wypukłym napisem na obrzeżu: IUSTITIA ET CLEMENTIA.

110. Talar Marii Teresy z 1742 r.

M. srebrna o próbie 900, w. 28,550 g, śr. 42,1 mm. Prócz daty 1742 zupełnie podobna do monety nr 109. Bardzo dobrze zachowana (zob. fot. nr 110).

111. Talar Marii Teresy z 1743 r.

Współczesny falsyfikat, o czym m.in. świadczy niska waga monety — 21,900 g, przy średnicy 40,8 mm. Wygląd awersu i rewersu zbliżony jest do monety nr 109.

112. Talar Marii Teresy z 1744 r.

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 900, ze znakami mennicznymi K-B, o w. 28,610 g i śr. 42,4 mm.

A wers: Jak na m. nr 109.

Rewers: Jak na m. nr 109, data 1744.

U w a g i: M. rzadka zachowana w dobrym stanie, z napisem wypukłym na obrze-

zu jak na m. nr 109, ze śladami wskazującymi, że była noszona jako medalik.

113. Talar Marii Teresy z 1745 r.

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 900, z literami K-B, o w. 28,20 g i śr. 41,7 mm.

Awers: Popiersie cesarzowej i napis jak na m. nr 109.

Rwers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 109, data 1745.

Uwagi: M. rzadka zachowana w średnim stanie, z napisem wypukłym na obrzeżu jak wyżej.

114. Talar Marii Teresy z 1763 r.

Opis ogólny: M. srebrna, próba 900, z literami K-B obok małego herbu pod stopami Maryi, o w. 27,720 g i śr. 41,2 mm.

Awers: Popiersie Marii Teresy jak na monetach poprzednich z tą różnicą, że jest nieco większe i inne są ozdoby na szacie ramienia. Napis otokowy: M(a-ria) · THER(esia) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · IMP(eratrix) · GE(rmaniae) · HU(ngariae) · BO(hemiae) · R(egina) · A(rchiducissa) · A(ustriae) · D(ucissa) · B(urgundiae) · C(omitissa) · T(irolis).

Rwers: Wyobrażenie Madonny zbliżone do wizerunku przedstawionego na m. nr 109 z tą modyfikacją, że postać Maryi jest szczuplejsza i otoczona innym rodzajem promieni. Jezus ma podwójną aureolę — kołową i kreskową. Ukoronowany herb pod stopami Madonny jest bardziej owalny, a obok niego znajdują się znaki mennicze K-B. Napis otokowy jak wyżej. Data 1763.

Uwagi: M. bardzo rzadka, rwers w pięknym stanie zachowania, awers w dobrym, z ładnymi ozdobami i napisem wypukłym na obrzeżu: IUSTITIA ET CLEMENTIA (zob. fot. nr 114).

115. Talar Marii Teresy z 1771 r.

Opis ogólny: M. srebrna, próba 900, ze znakiem menniczym K. i mniejszymi literami E.V.M.—D. (inicjały rozwiązane w nr. 101) pod stopami Madonny, o w. 27,320 g, śr. 40,6 mm.

Awers: Duży herb Habsburgów w otoczeniu 2 aniołów, podtrzymujących nad nim ozdobną koronę i napis otokowy jak na 1/2-talarze m. nr 107.

Rwers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 107.

Uwagi: M. bardzo rzadka, słabo zachowana od strony awersu, a dobrze po stronie rwersu, z ozdobami i napisem wypukłym na obrzeżu.

116. Talar Marii Teresy z 1779 r.

Opis ogólny: M. srebrne o próbie 900, ze znakiem menniczym K i małymi literami S.K.—P.D. (inicjały objaśnione w nr. 105), o w. 27,700 g i śr. 41,2 mm.

Awers i rwers — jak przy m. nr 107, data 1779.

Uwagi: M. rzadka, ślicznie zachowany awers, dobry rwers, napis na obrzeżu jak poprzednio.

117. Talar Marii Teresy z 1780 r.

M. podobna do poprzedniej za wyjątkiem daty 1780; w. 27,95 g, śr. 41,4 mm; rzadka, stan śliczny (zob. fot. nr 117).

118. Dukat Marii Teresy z 1745 r.

Opis ogólny: M. złota o próbie 900, ze znakami menniczymi K-B, o w. 3,415 g i śr. 23,1 mm.

A wers: Pełna postać cesarzowej zwrócona w prawo, w stroju koronacyjnym, z mieczem przy lewym boku, z jabłkiem królewskim w lewej ręce mocno wysuniętej do przodu, z berłem w prawej dłoni, nieco opuszczonej, z małą koroną na głowie. Litery K-B rozdzielone są postacią władczyni. Legenda z dwukropkiem jako znakiem interpunkcyjnym: MA(ria):THERESIA:D(ei):G(ratia):REG(ina):HU(ngariae):BO(hemiae).

Rewers: Siedząca Madonna z Dzieciątkiem na lewym kolanie, z berłem w prawej dłoni nieco uniesionej, z koroną na głowie, w aureoli, w promieniach z rozłożystym księżycem pod stopami. Jezus w lewej ręce trzyma jabłko królewskie, a od Jego aureoli kółeczkowej (w górnej jej części) rozchodzi się 6 dodatkowych kresiek. Data włączona jest w napis otokowy: PATRONA · REGNI --- HUNGARIAE · 1745. Herb rozdziela napis otokowy (w miejscu kreski).

Uwagi: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana.

119. Dukat Marii Teresy z 1765 r.

Opis ogólny: M. złota o próbie 900, wybita w Krzemnicy, o w. 3,345 g i śr. 23,5 mm.

A wers: Postać Marii Teresy jak na m. nr 118. Inna jest natomiast legenda: M(aria) · THER(esia) · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperatrix) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · R(egina) · A(rchiducissa) · A(ustriae) · D(ucissa) · B(urgundiae) · C(omitissa) · T(irolis).

Uwagi: M. rzadka, dobrze zachowany awers, słabo rewers; była noszona jako medalik, o czym świadczy ubytek kruszcu spowodowany urwaniem uszka.

120. 1/2-talara Józefa II z 1782 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakiem menniczym B, o w. 13,850 g i śr. 34,7 mm.

A wers: Ozdobny herb Habsburgów z koroną podtrzymywaną przez 2 aniołów i napis otokowy: IOS(eph) · II · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · IMP(erator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · REX · A(rchidux) · A(ustriae) · D(ux) · B(urgundiae) · ET · L(otharingiae).

Rewers: Madonna z Dzieckiem na lewym kolanie, z berłem w prawej ręce, z koroną, aureolą, na tle promieni, z księżycem pod stopami. Jezus lewą rękę unosi do góry, a w prawej trzyma jabłko królewskie. Litera B i data 1782 zostały włączone do napisu otokowego: S(ancta) · MARIA MATER DEI — PATRONA HUNG(ariae).

Uwagi: M. rzadka, dobrze zachowana, ze śladami wypukłego napisu na obrzeżu.

121. 1/2-talara Józefa II z 1783 r.

M. srebrna, o w. 13,570 g i śr. 34,2 mm; zupełnie podobna do m. nr 120, data 1783; rzadka, słabo zachowana na rewersie, lepiej na awersie.

122. Talar Józefa II z 1782 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakiem menniczym B na rewersie, o w. 27,80 g i śr. 41,6 mm.

A wers: Herb Habsburgów z koroną i aniołami oraz napis otokowy jak na m. nr 120.

Rewers: Wizerunek Madonny i legenda jak na m. nr 120. Data 1782.

Uwagi: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, z wypukłym napisem na obrzeżu: VIRTUTE ET EXEMPLO.

123. Talar Józefa II z 1783 r.

M. srebrna, o w. 27,800 g, śr. 40,9 mm; prócz daty 1783 r. podobna do m. nr 122; rzadka, zachowana w pięknym stanie.

124. Talar Józefa II z 1786 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literą B, o w. 27,910 g, śr. 40,6 mm.

A wers: Napis jak na m. nr 120; wizerunek nieco zmodyfikowany, herb poszeżony a korona zmniejszona; aniołowie przedstawieni są w ruchu z większą ekspresją.

Rewers: Napis i Madonna jak na m. nr 120—123, ale na tle nieco mniejszych promieni; wzrok Maryi skierowany jest bardziej w lewo, a Jezusa na prawo.

U w a g i: M. bardzo rzadka, zachowana w średnim stanie, z napisem na obrzeżu jak wyżej.

125. Dwudukat Józefa II z 1784 r.

Opis ogólny: M. złota, próba 900, o w. 6,725 g i śr. 24,9 mm.

A wers: Postać cesarza zwrócona w prawo, w zbroi, z mieczem przy lewym boku, z berłem w prawej dłoni i jabłkiem królewskim w lewej, z koroną na głowie. Pod stopami władcy liczba 2 oznaczająca wartość nominalną monety. Napis otokowy: IOS(ephus) · II · D(ei) · G(ratia) · R(omanorum) · I(mperator) · S(emper) · A(ugustus) · G(ermaniae) · H(ungariae) · B(ohemiae) · R(ex) · A(archi-dux) · A(ustriae) · D(ux) · B(urgundiae) · ET · L(otharingiae).

Rewers: Wizerunek Madonny i napis otokowy jak na 1/2-talarach i talarach wybitych w czasach panowania ces. Józefa II.

U w a g i: M. bardzo rzadka, zachowana w słabym stanie, ze śladami wskazującymi na to, iż była noszona jako medalik (zob. fot. nr 125).

b. BAWARIA I KSIĘSTWA NIEMIECKIE**Mennica biskupia w Salzburgu****126. Talar abpa Parysa von Lodron (1619—1654) z 1624 r.**

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 900, o w. 28,70 g i śr. 41,2 mm.

A wers: Madonna z Dzieckiem na lewej ręce, z berłem w prawej, z wysoką koroną na głowie i prostą aureolą. Niżej półpostaci Maryi znajduje się herb abpa Parysa. Podwójny napis otokowy, z których pierwszy, wybity mniejszymi czcionkami znajduje się tuż przy wyobrażeniu Madonny: SVB TVVM PRAESIDIVM CONFVG(imus); drugi większymi literami na skraju otoku: PARIS · D(ei) · G(ratia) · ARCHIEP(iscopus)S · SAL(isburgensis) · SE(dis) · AP(ostolicae) · LE(gatus).

Rewers: Sw. Rudbert, patron Salzburga, w aureoli, w szatach pontyfikalnych, z mitrą na głowie, z pastorałem w lewej ręce i relikwiarzem w prawej. Niżej znajduje się herb miasta (w lewym polu lew, w prawym część tarczy), włączony w napis otokowy: SANCT(us) · RUDBERTUS · EP(iscopus) · SALISB(ur-gensis) · 1624.

U w a g i: M. rzadka, dobrze zachowana, z obrzeżem gładkim, ale nieco ukośnym.

127. Talar abpa Gwidobalda von Thun-Hohenstein (1654—1668) z 1655 r.

Opis ogólny: M. srebrna, próba 900, o w. 28,350 g i śr. 41,3 mm.

A wers: Madonna jak na m. nr 126, oprócz bardziej ozdobnej korony, któregoś berła i innego herbu biskupiego. Napis otokowy mniejszy, taki sam jak na monecie poprzedniej: SVB TVVM PRAESIDIVM CONFVG(imus); napis większy jest inny: GVIDOBALD(us) · D(ei) · G(ratia) · AR(chi) · EP(iscopus) · SAL(isburgensis) · SE(dis) · AP(ostolicae) · L(egatus).

Rewers: Wizerunek św. Rudberta w aureoli, napis otokowy jak na m. nr 126

z tym, że postać św. jest szczuplejsza oraz w szatach pontyfikalnych i innych ozdobach. Data 1655.

U w a g i: M. bardzo rzadka, zachowana w dobrym stanie, z gładkim obrzeżem.

128. Talar abpa Jana Ernesta von Thun-Hohenstein (1687—1709) z 1694 r.

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 900, wybita w Salsburgu, o w. 28,150 g, śr. 42,5 mm.

A w e r s: Madonna i napisy otokowe jak wyżej z tą różnicą, że wymienione jest imię abpa Jana Ernesta; inny jest także herb.

R e w e r s: Wyobrażenie św. Rudberta w aureoli i legenda jak na m. nr 126. Data 1694.

U w a g i: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, bez znaków na obrzeżu (zob. fot. nr 128).

129. Talar abpa Jana Ernesta z 1702 r.

M. srebrna, o w. 28,690 g, śr. 41,6 mm, z wizerunkami i napisami jak na m. nr 128; m. bardzo rzadka, awers dobrze zachowany, rewers średnio, ze śladami uszkodzeń mechanicznych.

B a w a r i a

130. Talar Maksymiliana III Józefa z 1753 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 27,615 g, śr. 41,9 mm.

A w e r s: Popiersie księcia zwrócone w prawo i napis otokowy: D(ei) · G(ratia) · MAX(imilianus) · IOS(ephus) · U(triusque) · B(avariae) · P(alatinatus) · S(uperioris) · D(ux) · C(omes) · P(alatinatus) · R(heni) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · A(rchidapifer) · EL(ector) · L(angravius) · L(euchtenbergensis).

R e w e r s: Wizerunek siedzącej na tronie z chmur i promieni Madonny, z Dzieciątkiem na lewym kolanie, z berłem w lewej ręce, z koroną na głowie i kółkową aureolą, księżyc pod stopami. Jezus trzyma na kolanach jabłko królewskie, podpierane prawą rączką, a lewą rękę unosi do góry. Data 1753 wybita małymi cyframi i znajduje się poniżej rozłożystego księżycyca. Półotokowy napis PATRONA BAVARIAE rozdzielony jest głową Maryi.

U w a g i: M. rzadka, dobrze zachowana, z ozdobnymi nacięciami na obrzeżu.

131. Talar Maksymiliana III Józefa z 1755 r.

Opis ogólny: M. srebrna, próba 900, o w. 27,820 g, śr. 42,3 mm.

A w e r s: Popiersie księcia i napis otokowy jak na m. nr 130.

R e w e r s: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 130. Data 1755, a po niej nie kropka jak na m. poprzedniej, ale rozeta.

U w a g i: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, z ornamentami na obrzeżu.

132. Talar Maksymiliana III Józefa z 1755 r. — odmiana

M. srebrna, o w. 27,690 g, śr. 43,9 mm, z wizerunkami i napisami jak wyżej; odmiana dotyczy braku księżycyca pod stopami Madonny. Bardzo rzadka, dobrze zachowana.

133. Talar Maksymiliana III Józef z 1756 r.

M. srebrna, o w. 27,660 g, śr. 41,0 mm, z wyobrażeniami i napisami jak na m. nr 130. Brak księżycyca pod stopami Maryi. Po dacie 1756 znajduje się rozeta. M. bardzo rzadka, podobnie dobrze zachowana od strony awersu, słabo zaś rewers ze względu na mechaniczne uszkodzenia. Warto zaznaczyć, że prawie wszystkie monety bawarskie z podobizną Matki Bożej mają ślady cięć i rysów

mechanicznych spowodowanych prawdopodobnie tym, że kiedyś były one w rękach protestantów, którzy niszcząc rewersy monet wyrażali swą dezaprobatę wobec kultu maryjnego.

134. Talar Maksymiliana III Józefa z 1756 r. — odmiana

- M. srebrna o w. 28,430 g. Większa waga spowodowana została przyczepieniem srebrnego uszka o średnicy 0,8 mm, celem noszenia jej w charakterze medalika. Bardzo rzadka i dobrze zachowana, z dużymi śladami uszkodzeń mechanicznych (zob. fot. nr 134).

135. Talar Maksymiliana III Józefa z 1757 r.

- M. srebrna o w. 27,250 g i śr. 42,1 mm. Zupełnie podobna do monet poprzednich, data 1757 z rozetą; brak księżycy, bardzo rzadka, zachowana w średnim stanie. Na podstawie dokładnych badań można wyprowadzić wniosek, iż moneta ta była w ogniu (gorszy dźwięk i specyficzny, nietypowy wygląd).

136. Talar Maksymiliana III Józefa z 1759 r.

- M. srebrna o w. 27,710 g, śr. 43,0 mm, podobna całkowicie do monet poprzednich, z datą 1759 zakończoną rozetą, z księżycem pod stopami Maryi. Trudna do zdobycia, bardzo dobrze zachowana, z ornamentami na obrzeżu.

137. Talar Maksymiliana III Józefa z 1760 r.

- M. srebrna o w. 27,820 g, śr. 41,6 mm, z wypukłym napisem na obrzeżu: CON-SILIVM IN DEO, z wizerunkami i napisami jak na m. poprzednich; pominięto litery P.S.D.C.P.R. (Palatinatus Superioris dux, comes Palatinatus Rheni); trudna do zdobycia, bardzo dobrze zachowana.

138. Talar Maksymiliana III Józefa z 1760 r.

- M. posrebrzana, nowe bicie na wzór dawniejszych talarów, z datą 1760, o w. 19,110 g, śr. 42,2 mm, brak napisu na obrzeżu.

139. Talar Maksymiliana III Józefa z 1763 r.

Opis ogólny: M. srebrna o w. 27,350 g, śr. 41,5 mm.

Awers: Popiersie księcia, nieco większe niż na monetach sprzed roku 1760. Głowa władcy rozdziela napis otokowy, pomniejszony o pewne tytuły, co już zostało zastosowane przy m. nr 137. Ponieważ tytułatura o takiej treści będzie odtąd umieszczana na wszystkich późniejszych talarach, dlatego już w tym miejscu cytuję pełne jej brzmienie: D(ei) · G(ratia) · MAX(imilianus) · IOS(e-phus) · U(triusque) · B(avariae) · — · D(ux) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · A(rchidapifer) · ET · EL(ector) · L(angravius) · L(euchtenbergensis).

Rewers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 130, z księżycem, datą 1763 (wybitą mniejszymi cyframi), z kropką na końcu.

Uwagi: M. bardzo rzadka, prawie nie notowana w katalogach aukcyjnych, dobrze zachowana, z napisem wypukłym na obrzeżu: CONSILIVM IN DEO.

140. Talar Maksymiliana III Józefa z 1764 r.

- M. srebrna o w. 27,600 g, śr. 41,2 mm; awers jak na m. nr 139; rewers podobny do m. nr 130, z datą 1764 i kropką po niej, z księżycem; m. rzadka, śliczny stan zachowania, z napisem na obrzeżu: CONSILIVM IN DEO.

141. Talar Maksymiliana III Józefa z 1765 r.

- Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Ambergu, o czym świadczy znak menniczy A umieszczony pod popiersiem księcia, o w. 27,500 g i śr. 42,2 mm.

Awers: Wizerunek i legenda jak na m. nr 139.

Rewers: Madonna i napis półotokowy jak na m. nr 130, data 1765.

Uwagi: M. rzadka, dobrze zachowana, z małymi rysami na twarzy i korpucie Madonny, z wypukłym napisem na obrzeżu: CONSILIVM IN DEO.

142. Talar Maksymiliana III Józefa z 1767 r.

M. srebrna, o w. 27,730 g, śr. 41,7 mm, ze znakiem menniczym A (Amberg); awers jak na m. nr 139, rewers jak m. nr 130, oprócz daty 1767, po której umieszczona jest kropka; zaliczana jest do monet rzadkich, z napisem wypukłym na obrzeżu, średni stan zachowania.

143. Talar Maksymiliana III Józefa z 1768 r.

M. srebrna, bez znaku menniczego A, o w. 28,000 g, śr. 41,4 mm; awers jak przy m. nr 139, rewers jak m. nr 130, po dacie 1768 widoczna jest większa kropka; m. bardzo ładnie zachowana, z napisem na obrzeżu, jak przy wszystkich m. bawarskich wydawanych po 1760 r.; zaliczana jest do m. rzadkich.

144. Talar Maksymiliana III Józefa z 1769 r.

M. srebrna, wybita w Ambergu, gdzie od 1763 r. produkowano talary z literą A jako znakiem menniczym, o w. 27,600 g, śr. 41,7 mm, z datą 1769, z rysunkami i z napisami jak powyżej. M. rzadka, słabo zachowana ze względu na duże wytarcia.

145. Talar Maksymiliana III Józefa z 1770 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 27,750 g, śr. 41,0 mm, ze znakiem menniczym A, bez kropki po dacie 1770.

Awers: Popiersie księcia i legenda jak na m. nr 139.

Rewers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 130.

Uwagi: M. dostępna, awers dobrze zachowany, rewers słabo, z nacięciami mechanicznymi.

146. Talar Maksymiliana III Józefa z 1770 r. — odmiana

M. srebrna, zupełnie podobna do m. poprzedniej nr 145, za wyjątkiem braku znaku menniczego i kropki po dacie; w słabym stanie, ze śladami noszenia jej jako medalika.

147. Talar Maksymiliana III Józefa z 1771 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakiem menniczym A na awersie, o w. 27,755 g i śr. 41,5 mm.

Awers: Jak na m. nr 139.

Rewers: Wyobrażenie Madonny i napis jak na m. nr 130 data 1771.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana, z napisem na obrzeżu jak wyżej.

148. Talar Maksymiliana III Józefa z 1772 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literą A pod popiersiem księcia, o w. 27,850 g i śr. 41,3 mm.

Awers: Jak na m. nr 139.

Rewers: Wizerunek i legenda jak na m. nr 130, data 1772 z kropką.

Uwagi: M. dostępna, bardzo dobrze zachowana, z napisem na obrzeżu.

149. Talar Maksymiliana II Józefa z 1772 r. — odmiana

M. jak nr 148, za wyjątkiem samej daty wybitej małymi cyframi z kropką, nieco obniżoną; z tego względu m. jest rzadszą; bardzo dobry stan zachowania, o w. 27,830 g i śr. 41,7 mm. Brakuje litery C na obrzeżu.

150. Talar Maksymiliana III Józef z 1774 r.

Opis ogólny: M. srebrna, z literą A na awersie, o w. 27,770 g, śr. 41,3 mm.
 Awers: Popiersie księcia zwrócone w prawo i legenda jak na m. nr 139.
 Rewers: Postać Madonny i napis jak na m. nr 130, data 1774.
 Uwagi: M. pospolita, awers bardzo dobrze zachowany, rewers w dobrym stanie.

151. Talar Maksymiliana III Józefa z 1774 r. — odmiana

M. identyczna z m. nr 150. Jedyną różnicę stanowi to, że głowa księcia oddziela napis otokowy w innym miejscu literowym: B-D, a nie jak zwykle: U-B. Talar ten jest m. rzadszą w porównaniu z innymi, w bardzo dobrym stanie zachowania, o w. 27,900 g i śr. 41,1 mm.

152. Talar Maksymiliana III Józefa z 1775 r.

Opis ogólny: M. srebrna, bez znaku mennicznego A, o w. 27,810 g i śr. 41,4 mm.
 Awers: Popiersie księcia i napis otokowy jak na m. nr 139.
 Rewers: Wizerunek Madonny i legenda jak na m. nr 130, data 1775, z kropką u góry umieszczoną po pochylonej liczbie 5.
 Uwagi: M. pospolita, w bardzo dobrym stanie, z napisem na obrzeżu.

153. Talar Maksymiliana III Józefa z 1775 r. — odmiana

Odmienność w porównaniu z m. nr 152 polega na tym, że na awersie pod popiersiem księcia jest wybity znak menniczny A, na rewersie zaś cyferki daty 1775 są bardzo maleńkie. Brak także napisu na obrzeżu. M. rzadka, słabo zachowana, o w. 26,950 g i śr. 41,0 mm.

154. Talar Maksymiliana III Józef z 1776 r.

Opis ogólny: M. srebrna o nietypowym wyglądzie, spowodowanym działaniem kwasu ługowego, wybita w Ambergu (litera A), o w. 27,210 g i śr. 40,6 mm.
 Awers: Popiersie Maksymiliana i legenda jak na m. nr 139.
 Rewers: Wyobrażenie Madonny, napis jak na m. nr 130, data 1776 zatarta i mniej czytelna.
 Uwagi: M. pospolita, w bardzo słabym stanie, bez napisu, ale za to z ozdobami na obrzeżu.

155. Talar Maksymiliana III Józefa z 1777 r.

Opis ogólny: M. srebrna, bez litery A jako znaku mennicznego, o w. 27,210 g, śr. 41,99 mm.
 Awers: Jak na m. nr 139.
 Rewers: Madonna i napis jak na m. nr 130, data 1777 z kropką.
 Uwagi: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, z wypukłym napisem CONSILIUM IN DEO na obrzeżu.

156. Miniatura talara o dacie 1760 r.

Srebrny żeton o w. 6,200 g, śr. 27,7 mm, wybity współcześnie na wzór dawnych talarów, z ząbkowanym obrzeżem.

157. Falsyfikat talara Maksymiliana III, bez daty

Miedź o w. 7,600 g i śr. 34,2 mm, z otworem nad głową Madonny, z przeznaczeniem do noszenia na szyi lub przyłączenia do pojazdu, wykonana na wzór talara z podobizną księcia bawarskiego.

158. 20 kreuzerów Karola Teodora z 1779 r.

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w Ambergu z literą A na awersie, o w. 6,450 g i śr. 29,4 mm.

A wers: Głowa księcia w otoczce z wieńca dębowego, zwrócona w prawo oraz napis otokowy: CAR(olus) · THEOD(orus) · D(ei) · G(ratia) · C(omes) · P(alatinatus) · R(heni) · U(triusqve) · B(avariae) · D(ux) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · A(rchidapifer) · ET · E(lector) · D(ominus) · I(uliaci) · C(liviae) · M(on-tium).

R ewers: Podobizna Madonny z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem w prawym, koroną i prostą aureolą. Postać Maryi i Syna umieszczona na postumencie zawierającym nominał monety, wyrażony arabską cyfrą 20. Data 17—79 w środku została rozdzielona podstawą postumentu. Do tego samego postumentu przymocowane są stojące gałązki: z lewej strony dębu, a z prawej palmowa.

U w a g i: M. rzadka, słabo zachowana, z ząbkami na obrzeżu.

159. 20 kruzzerów Karola Teodora z 1781 r.

M. srebrna, wybita w Ambergu z literą A, o w. 6,540 g, śr. 29,2 mm, o rysunkach i legendach podobnych do m. nr 158, z datą 1781 (zob. fot. nr 159).

160. Talar Karola Teodora z 1778 r.

O pis ogólny: M. srebrna, o w. 27,810 g, śr. 41,4 mm, bez znaku menniczego, z inicjałami projektanta m. H. St.

A wers: Popiersie księcia zwrócone w prawo, z literami H.St. na ramieniu oraz napis otokowy: CAR(olus) · TH(eodorus) · D(ei) · G(ratia) · C(omes) · P(alatinatus) · R(heni) · U(triusqve) · B(avariae) · D(ux) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · A(rchidapifer) · ET · EL(ector) · D(ominus) · I(uliaci) · C(liviae) · ET · M(on-tium).

R ewers: Podobizna Madonny i legenda jak na m. nr 130, data 1778.

U w a g i: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, z ornamentami na obrzeżu.

161. Talar Karola Teodora z 1779 r.

O pis ogólny: M. srebrna, emitowana w Ambergu ze znakiem mennicznym A, o w. 27,615 g i śr. 41,9 mm.

A wers: Wyobrażenie i napis jak na m. nr 160.

R ewers: Wizerunek Madonny i legenda jak na m. nr 130, data 1779.

U w a g i: M. rzadka, słabo zachowana, z wypukłym napisem na obrzeżu: CONFIDO IN DOMINO.

162. Talar Karola Teodora z 1781 r.

M. srebrna, o w. 27,620 g, śr. 42,1 mm, zupełnie podobna do m. nr 161, za wyjątkiem daty 1779 i braku znaku menniczego A na awersie; bardzo dobrze zachowana, z napisem na obrzeżu: CONFIDO IN DOMINO, rzadka.

163. Talar Karola Teodora z 1794 r.

M. srebrna, o w. 27,655 g, śr. 41,3 mm, z wizerunkami i napisami jak na m. nr 161, z datą 1794, bez znaku menniczego A, bez kropki po dacie.

164. Talar Karola Teodora z 1795 r.

M. srebrna, o w. 27,855 g i śr. 41,8 mm, podobna do m. nr 161 z tym, że twarz księcia jest nieco większa, a po dacie 1795 nie ma kropki; bardzo dobrze zachowana, z małym śladem noszenia jej na szyi w charakterze medalika.

B a m b e r g (biskupstwo)

165. 20 fenigów biskupa Adolfa Fryderyka z 1763 r.

O pis ogólny: M. srebrna, o w. 6,425 g i śr. 29,7 mm.

A wers: Popiersie biskupa Adama Fryderyka zwrócone w prawo i napis otokowy: AD(olphus) · FRI(dericus) · D(ei) · G(ratia) · EP(iscopus) · BAM(bergensis) · ET · WIR(cburgensis) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · P(rinceps) · F(ranconiae) · O(rientalis) · D(ux).

R ewers: Wizerunek Madonny w postawie stojącej, z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem w prawej, z koroną na głowie, z księżycem pod stopami. Aureola jest nietypowa: jedna, duża, obejmująca zarówno głowę Maryi jak i Jezusa, zestawiona z promieni nierównych pod względem długości, wychodząca zza ramion Maryi, tworząca w całości formę elipsy. Nominał monety 20 wybity jest niżej stóp Madonny w cyfrach arabskich, w otocze, w której umieszczono maleńskie literki M-P. Napis otokowy nie odnosi się do Madonny, a wyjaśnia wartość monety: 60 EINE FEINE — MARK-1763.

U w a g i: M. bardzo rzadka, słabo zachowana, ze śladami ozdób na obrzeżu.

166. 20 fenigów bpa Adolfa Fryderyka z 1763 r. — odmiana

M. zupełnie podobna do poprzedniej, ale zamieniona na medalik i połączona, z wiśiorkiem, dużym uszkiem i spiralną ozdobą przycynowaną do obrzeża, o w. 8,650 g (zob. fot. nr 166).

G o s l a r (mennica miejska)

167. 1 fenig z 1764 r.

O p i s o g ó l n y: M. z miedzi, o w. 2,250 g i śr. 19,7 mm.

A wers: Wizerunek stojącej Madonny z Dzieciątkiem na lewym ramieniu, z koroną na głowie, z grubym berłem w prawej dłoni, na końcu którego znajduje się duży krzyżyk. Środkowa część postaci NMP otoczona jest promienistym kołem. Jezus dookoła głowy ma aureolę, a nie posiada jej Matka. Brak księżycy pod stopami Madonny. Legenda odnosi się tak do Jezusa, jak i Maryi: MARIA · MA — TER · DOMINI.

R ewers: Brak wizerunku, a napis połowy zestawiony jest w sześciu poziomach, które oddzielał przecinkiem: I, PFENN, SCHEIDE, MVNTZ, 1764, HCRF.

U w a g i: M. bardzo rzadka, awers bardzo dobrze zachowany, słabo zaś rewers (zob. fot. nr 167).

H a n n o w e r (mennica miejska)

168. Doppelschilling z 1552 r.

O p i s o g ó l n y: M. srebrna o wysokiej próbie, o w. 1,650 g i śr. 23,2 mm.

A wers: Rozeta (herb miejski i napis otokowy: MONETA ☆ NOVA ☆ HONNO · VER 52.

R ewers: Postać Madonny w promieniach, z Dzieciątkiem na lewym ręku, z ozdobnym berłem w prawym, z szeroką koroną na głowie, bez aureoli, którą posiada Dzieciątko. Napis otokowy (ma formę skrótową): MARIA ☆ MAT(e)R ☆ DOMIN(i).

U w a g i: M. bardzo rzadka, w bardzo ładnym stanie (zob. fot. nr 168).

H a n n o w e r (mennica książęca)

169. Mariengroschen Jana Fryderyka (1648—1679), bez daty

Jan Fryderyk, książę brunszwicko-luneburski, w czasie swego pobytu we Włoszech, w roku 1651 przeszedł na katolicyzm; wydarzenie to uczcił wybiciem monety na cześć Matki Najśw.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 0,675 g i śr. 14,2 mm.

Awers: Dwa napisy: polowy i otokowy. Polowy zestawiony jest w trzech rzędach: I, MARI(en), GR(oschen). Napis zaś otokowy wygląda następująco: IOAN(nes) · FR(idericus) · D(ei) · G(ratia) · BR(unsuicensis) · ET · LU(neburgensis).

Rwers: Postać Madonny z Dzieciątkiem na prawym ręku, z dużym berłem w lewym, w koronie, bez aureoli, w promieniach. Brak napisu.

Uwagi: M. bardzo rzadka, bardzo dobrze zachowana, cienka, bez ozdób na obrzeżu (zob. fot. nr 169).

Paderborn (mennica biskupia)

170. Mariengroschen bpa Klemensa Augusta z 1723 r.

Klemens August był bpem w Hildesheim (1721—61), Kolonii (1723—61), Münster (1719—61), Osnabrück (1721—61) oraz wielkim mistrzem Zakonu Krzyżackiego (1732—61).

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 1,415 g i śr. 17,8 mm.

Awers: Napis polowy i otokowy. Polowy składa się z czterech rzędów: I, MARIEN, GROS(chen), ACP. Napis otokowy brzmi: FVRST(lich) · PADERB(ornsche) ☆ LANDT · MVNZ(e) · 1723.

Rwers: Madonna z Dzieciątkiem na prawej ręce, z berłem w lewej, z koroną na głowie, w dużym, promienistym owalu. Uderza brak napisu.

Uwagi: M. bardzo rzadka, zachowana w średnim stanie (zob. fot. nr 170).

Würzburg (mennica biskupia)

171. 20 fenigów bpa Jerzego Karola (1795—1802) z 1795 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 6,475 g i śr. 29,1 mm.

Awers: Popiersie biskupa i napis otokowy: GEORG(ius) · CAROL(us) · D(ei) · G(ratia) · EP(iscopus) · WIR(ceburgensis) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · PR(inceps) · FR(anconiae) · OR(ientalis) · DUX.

Rwers: Wizerunek Madonny z Dzieciątkiem na lewym ręku, z berłem w prawym, na tle promieni, z koroną i aureolą. Napis otokowy zestawiony z większych i mniejszych liter; większe: PATRONA FRANCONIAE; mniejsze: 60 EINE F(eine) MARCK. Nominał monety: 20 wybity cyfrą arabską i znajduje się pod stopą Madonny. Data 17—95 umieszczona w promieniach i rozdzielona w pośrodku postacią Maryi.

Uwagi: M. bardzo rzadka, słabo zachowana, ze śladami naprawy, z prostymi ozdobami na obrzeżu (zob. fot. nr 171).

c. PAŃSTWO KOŚCIELNE

172. Zeschino pap. Klemensa XIV (1769—1774) z 1770 r.

Opis ogólny: M. złota o próbie 900, przy w. 3,395 g i śr. 21,2 mm.

Awers: Insygnia papieskie nad herbem. Herb w górnym polu zawiera dwie skrzyżowane ręce pod krzyżem, z trzema gwiazdami niżej położonymi (znak franciszkański), a w dolnym polu wieżę obronną. Legenda: CLEM(ens) XIV PONT(ifex) M(aximus) A(nno) II jest rozdzielona zarówno tiarą, jak i herbem.

Rwers: Wyobrażenie jak na m. nr 173, lecz inna jest data, inna legenda: FIAT PAX IN VIRTUTE TVA · 1770.

Uwagi: M. bardzo rzadka, awers dobrze zachowany, a słabo rwers, z ząbkowaniem na obrzeżu.

173. Scudo pap. Piusa VI (1775—1799) z 1780 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o próbie 900, o w. 25,815 g, śr. 42,1 mm.

Awers: Insignia papieskie: tiara, klucze Piotrowe i stuła. Herb papieski (mający w górnym polu trzy gwiazdy, a w dolnym lilię i jedną gwiazdę z warkoczem) został wkomponowany w ozdoby tychże insygni. Półkolisty napis: PIVS · SEXS-
TVS — PONT(ifex) · M(aximus) · A(nno) · VI rozdzielony jest tiarą.

Rewers: Postać niewieścia siedząca na tronie z chmur, z kluczami w prawej ręce — uniesionej do góry i z makiętą kościoła w lewej — nieco opuszczonej, z promienistą aureolą, rozchodzącą się od chustki na głowie. Numizmatycy widzą w tym obrazie personifikację Kościoła. Wielu jednak sądzi, że przedstawiono tutaj NMP jako Matkę Kościoła. Napis otokowy: AVXILIVM DE SANCTO 1780 jest rozdzielony czterokrotnie fragmentami wizerunku.

Uwagi: M. bardzo rzadka, przechowana w słabym stanie, z kancerą przy ręce z kluczami po stronie rewersu, z ornamentami na obrzeżu (zob. fot. nr 173).

d. GENUA I WENECJA

174. VIII denarów z 1715 r.

Opis ogólny: M. srebrna o dobrej próbie, w. 2,045 g i śr. 18,5 mm.

Awers: Krzyż maltański z czterema gwiazdami umieszczonymi między jego ramionami oraz napis otokowy rozpoczynający się krzyżykiem: + DVX · ET · GVB(ernator) · REIP(ublicae) · GENV(ensis).

Rewers: Madonna siedząca na tronie z chmur, z Dzieciątkiem na lewym ręku, wyrwywającym się z rąk Matki, z berłem w prawej dłoni, wysoko unoszonym, z aureolą zestawioną z siedmiu gwiazd oraz napis otokowy: ET · REGE · EOS · 1715 · F(ac) · M(aria) · S(anctos) · VIII. Wymienione po dacie cyfry to zapewne inicjały doży.

Uwagi: M. bardzo rzadka, rewers bardzo dobrze zachowany, awers dobrze, o kształcie owalnym, bez ornamentu i napisu na obrzeżu (zob. fot. nr 174).

175. VI denarów z 1762 r.

Opis ogólny: Miedź o w. 2,630 g i śr. 21,9 mm.

Awers: Półpostać Madonny z Dzieciątkiem na lewym ręku, bez korony, bez berła, z aureolą. Jezus nie posiada aureoli, ani jabłka król. Podobizna Madonny wraz z napisem półotokowym górnym, oddzielona jest od napisu połowego dolnego grubą kreską poziomą. Napis górny: R(egina) ☆ C(aeli) ☆ L(aetare) ☆ A(lleluia) porozdzielany jest rozetami z tym, że między literą C a L jest aż pięć rozet, tworzących równocześnie nad Głową Maryi jakoby drugą aureolę. Na dolny napis połowy składa się skrótowa data wraz z literą P.

Rewers: Półpostać św. Marka patrona Wenecji, z aureolą kółeczkową i z rozłożonymi rękami oraz napis otokowy: SANCT(us) ☆ MARC(us) · V(enetiae).

Uwagi: M. bardzo rzadka, w bardzo dobrym stanie, bez znaków na obrzeżu (zob. fot. nr 175).

§ 4. CZASY NAJNOWSZE

a. AUSTRO-WĘGRY

176. 20 krajearów ces. Franciszka I z 1833 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakiem menniczym B na awersie, o w. 6,615 g i śr. 26,2 mm.

Awers: Głowa cesarza z wieńcem na głowie, zwrócona w prawo, oraz napis

otokowy: FRANC(iscus) · I · D(ei) · G(ratia) · AVST(riac) · IMP(erator) · HVNG(ariae) · B(ohemiae) · L(ombardiae) · IL(lyriae) · REX · A(rchidux) · A(ustriae).

Rewers: Madonna w postawie siedzącej, z Dzieciątkiem na lewym kolanie, z głową skierowaną nieco na lewo, z berłem w prawej ręce, z koroną na głowie i aureolą dookoła głowy. Maryja patrzy na prawo, a Jezus na lewo. Chrystus ma na kolanach jabłko królewskie, a lewą rękę unosi do góry. Data i nominał monety, wybity cyframi arabskimi, włączone są do napisu otokowego: S(ancta) · MARIA · MATER · DEI · 20 · PATRONA · HVNG(ariae) · 1833.

Uwagi: M. trudna do zdobycia, awers w dobrym stanie, rewers w średnim, ząbkowanie na obrzeżu.

177. 20 krajcarów Franciszka I z 1834 r.

M. srebrna jak moneta nr 176, z datą 1834, w bardzo dobrym stanie, o w. 6,650 g i śr. 26,5 mm. Taką samą średnicę mają wszystkie pozostałe monety 20-krajcarowe.

178. 20 krajcarów Franciszka I z 1835 r.

M. srebrna jak wyżej, z datą 1845, zachowana w pięknym stanie.

179. 20 krajcarów ces. Ferdynanda z 1838 r.

Opis ogólny: M. srebrna, ze znakiem menniczym B, o w. 6,620 g.

Awers: Głowa cesarza w wieńcu, zwrócona w prawo i napis otokowy: FERD(i-
nandus) · I · D(ei) · G(ratia) · AVST(riac) · IMP(erator) · HVNG(ariae) · B(ohemiae) · REX · H(uius) · N(ominis) · V · R(ex) · L(ombardiae) · V(ene-
tiae) · D(almatiae) · G(aliciae) · L(odomiriae) · I(lyriae) · A(rchidux) · A(u-
striae).

Rewers: Wizerunek Madonny i napis jak na m. nr 176, data 1838.

Uwagi: M. pospolita, przechowana w dobrym stanie.

180. 20 krajcarów Ferdynanda z 1839 r.

M. pospolita, słabo zachowana, z datą 1839, o w. 6,570 g, z wizerunkami i napisami jak na m. nr 179.

181. 20 krajcarów Ferdynanda z 1840 r.

Patrz nr 179, data 1840, w. 6,640 g, w bardzo dobrym stanie.

182. 20 krajcarów Ferdynanda z 1841 r.

M. podobna do nr 179, data 1841; wytarta i dlatego waży 6,440 g, słabo zachowana.

183. 20 krajcarów Ferdynanda z 1842 r.

Jak wyżej, data 1842, waga 6,680 g, zachowana w pięknym stanie.

184. 20 krajcarów Ferdynanda z 1843 r.

Podobna do m. nr 179, bardzo dobrze zachowana (awers), gorzej rewers; data 1843, w. 6,590 g.

185. 20 krajcarów Ferdynanda z 1844 r.

Moneta jak nr 179, awers słabo zachowany, rewers w dobrym stanie, o w. 6,350 g.

186. 20 krajcarów Ferdynanda z 1845 r.

Jak pod nr 179, z datą 1845, pospolita, zachowana w pięknym stanie, o w. 6,640 g.

187. 20 krajcarów Ferdynanda z 1846 r.

Patrz nr 179, z datą 1846, o w. 6,600 g, w pięknym stanie.

188. 20 krajcarów Ferdynanda z 1847 r.

Taka jak nr 179, o w. 6,530, data 1847, w słabym stanie.

189. 20 krajcarów Ferdynanda z 1848 r.

Identyczna z monetą nr 179, data 1848 i wagą 6,540 g; piękny stan zachowania (zob. fot. nr 189).

190. 20 krajcarów Ferdynanda z 1848 r. — odmiana 1

M. poślōcona, zob. nr 189, o w. 6,680 g, z nacięciami mechanicznymi, co decyduje o słabym stanie zachowania.

191. 20 krajcarów Ferdynanda z 1848 r. — odmiana 2

Opis ogólny: M. srebrna, wybita w czasie Wiosny Ludów na Węgrzech, ze znakami mennicznymi K.B. na awersie, w. 6,610 g, śr. 26,8 mm.

A wers: Głowa cesarza Ferdynanda z wieńcem, zwrōcona w prawo oraz napis otokowy w transkrypcji węgierskiej: V · FERD · MAGY · H · T · ORSZ · KIRALYA ERD · N · FEJED.

R ewers: Wizerunek Madonny jak na m. nr 179, ale napis węgierski: SZ · MARIA IST · ANNYA 20 MAGY · OR · VEDOJE · 1848.

U w a g i: M. dostępna, dobrze zachowana (zob. fot. nr 191).

192. 10 krajcarów Ferdynanda z 1838 r.

M. srebrna, o wizerunkach i napisach jak na m. nr 179, ale o mniejszej wartości nominalnej, z w. 3,630 g i śr. 22,7 mm, słabo zachowana.

193. 10 krajcarów Ferdynanda z 1840 r.

Podobna do m. nr 181, o w. 3,790 g i śr. 22,7 mm, dobrze zachowana.

194. 10 krajcarów Ferdynanda z 1845 r.

Tak jak m. nr 186; z tą samą datą, o wadze 3,850 g i śr. 22,7 mm, słaby stan zachowania.

195. 10 krajcarów z 1848 r.

M. wyobrażeniami i napisami podobna do nr 191, wybitej przez rewolucjonistów węgierskich, ale o nominale mniejszym o połowę, w. 3,710 g, śr. 22,8 mm. Bardzo słabo zachowana, ze śladami uszka.

b. REPUBLIKA AUSTRIACKA

196. 5 schillingów z 1934 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 14,910 g, śr. 31,1 mm.

A wers: Dwugłowy orzeł z aureolami, z tarczą, oraz napis otokowy: ÖSTERREICH ☆ FUNF SCHILLING.

R ewers: Postać Matki Najśw. czczonej w Maria Zell, w bogato zdobionej szacie rozszerzającej się ku dołowi, z Dzieciątkiem na prawej ręce, bez berła, z koroną na głowie; nad nią dość duży krzyżyk, z okrągłą i kreskową aureolą, do tego stopnia dużą, iż obejmuje swym zasięgiem nie tylko głowę Jezusa i Maryi, ale także ich ramiona. Pod stopami Madonny znajdują się obłoki z chmur, a niżej data emisji monety. Napis otokowy: MAGNA · MATER · AUSTRIAE · 1934.

U w a g i: M. trudna do zdobycia, w bardzo dobrym stanie, z napisem wklęsłym na obrzeżu: FUNF SCHILLING, na końcu którego znajdują się 3 gwiazdki (zob. fot. nr 196).

197. 5 schillingów z 1935 r.

M. srebrna, podobna do m. nr 196, za wyjątkiem daty 1935 i innego ciężaru — 14,900 g, ale słabiej zachowana, ze śladami noszenia jej jako medalika.

198. 25 schillingów z 1957 r.

Opis ogólny: M. srebrna o w. 12,955 g i śr. 30,2 mm.

A wers: Liczba 25 jako nominał monety, w otoczce z dziewięciu małych herbów i legendy: REPUBLIK ÖSTERREICH.

Rewers: Panorama sanktuarium maryjnego; niżej napis polowy dwurzędowy: MARIAZELL, 1157—1957. Moneta ta została emitowana z okazji 800 rocznicy powstania sanktuarium Maria Zell.

U wagi: M. dostępna, dobrze zachowana, z wklęsłym napisem na obrzeżu: FUENF UND ZWANZIG SCHILLING, zakończonym dwiema gwiazdkami.

c. PAŃSTWO WĘGIERSKIE

199. 2 pengo z 1929 r.

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 640, wybita w nakładzie 5 milionów⁵, o w. 9,800 g i śr. 27,0 mm.

A wers: Herb z koroną podtrzymywaną przez dwóch aniołów, w bogatej otoczce ornamentowej oraz napis otokowy: MAGYAR · KIRALYSAG 2 PENGÓ.

Rewers: Postać Madonny siedzącej na tronie z chmur i promieni, z Dzieciątkiem na lewym kolanie, z berłem w prawej dłoni, z koroną na głowie i aureolą, z księżycem pod stopami; niżej umieszczona data emisji monety. Jezus, na wzór dawniejszych monet, na kolanach trzyma jabłko królewskie, a lewą rękę unosi do góry. Napis otokowy jest całkowicie zlany literowo: MAGYARORSZÁG — VEDASSZONYA · 1929.

U wagi: M. pospolita, słabo zachowana, z ornamentami na obrzeżu.

200. 2 pengo z 1932 r.

Moneta srebrna jak nr 199, z datą 1932, zachowana w słabym stanie.

201. 2 pengo z 1933 r.

Wyobrażenia i napisy jak na m. nr 199, data 1933, w. 9,950 g, słaby stan zachowania.

202. 2 pengo z 1938 r.

Taka jak m. nr 199, ale zachowana w pięknym stanie i o wyższej wadze — 10,050 g (zob. fot. nr 202).

d. BAWARIA

203. Dwugulden Maksymiliana II (1848—1864) z 1855 r.

Opis ogólny: M. srebrna o próbie 900 i w. 21,110 g, śr. 36,0 mm.

A wers: Głowa księcia Maksymiliana zwrócona w prawo, legenda: MAXIMILIAN II KOENIG V. BAYERN. W okolicach szyi drobnymi literami utrwalone nazwisko mincerza: C. VOIGT.

Rewers: Matka Boża stoi na kolumnie. U stóp ma księżyc. Na lewej ręce trzyma Dzieciątko Jezus, prawą z ozdobnym berłem unosi wysoko do góry. Na głowie posiada śliczną koronę. Nagie Dzieciątko w lewej ręce trzyma jabłko królewskie, w prawej chustkę Matki. Na monecie istnieją dwa rodzaje napisu: a) napis polowy łac.: PATRONA (z lewej strony Madonny) i BAVARIAE (z prawej); b) napis otokowy w języku niemieckim: ZUR ERINNERUNG AN DIE WIEDERHERSTELLUNG (duże litery); DER MARIENSÄULE IN

⁵ Ch. Krause: *World coins*, Wisconsin 1976, s. 633, p. 43.

MÜNCHEN 1855 (mniejsza czcionka). Obydwie legendy są dwuwierszowe. Uwagi: M. rzadka, wybita w nakładzie jednego miliona sztuk⁶, zachowana w pięknym stanie, z wklęsłym napisem na obrzeżu: ZWEI GULDEN (zob. fot. nr 203).

204. Talar (Vereinsthaler) Ludwika II (1864—1886), bez daty

Opis ogólny: M. srebrna o w. 18,190 g i śr. 33,2 mm.

Awers: Głowa księcia, zwrócona w prawo i legenda: LVDOVICVS II BAVARIAE REX. Pod szyją władcy widać drobnymi literami wybite nazwisko mincerza: C. VOIGT.

Rewers: Wizerunek Madonny siedzącej na tronie z chmur, z Dzieciątkiem na prawym kolanie, przytrzymywanym prawą ręką, z berłem w lewej dłoni, z welonem i koroną na głowie, z aureolą obejmującą także rozpuszczone włosy Maryi. Nagie Dzieciątko trzyma na kolanach jabłko królewskie, a prawą ręką unosi do góry. Matka Boża patrzy nie na wprost, ale nieco w lewą stronę, Chrystus zaś jakby lekko na prawo. Jak zwykle pod stopami Madonny umieszczony jest księżyc. Legenda brzmi: PATRONA BAVARIAE.

Uwagi: M. bardzo rzadka, dobrze zachowana, z wklęsłym napisem na obrzeżu: EIN PFUND FEIN XXX.

205. Talar Ludwika II z 1866 r.

M. srebrna o próbie 900, z w. 18,420 g, śr. 33,2 mm, w pięknym stanie, rzadka, ze swymi napisami i wizerunkami podobna do m. nr 203, data emisji 1866 wybita małymi cyframi pod księżycem.

206. Talar Ludwika II z 1870 r.

Moneta podobna do nr 203, z datą 1870 u nasad księżyca, rzadka, w słabym stanie, ze śladami wskazującymi na to, że była noszona jako medalik; wytarta, o niższej wadze — 18,350 g.

207. Talar Ludwika II z 1871 r.

M. srebrna o w. 18,455 g i dacie emisji 1871, podobna w formie i treści do m. nr 203, w stanie bardzo dobrym.

208. Medalik z talara Ludwika II

Nie wiadomo, kiedy i kto przerobił tę srebrną monetę na medalik, przyłączając nad głową Madonny uszko i piękny uchwyt, wycinając pewne płaszczyzny monety, by medalikowi nadać efektywniejszy wygląd. W związku z pilowaniem pewnych zamierzonych części monety usunięto także miejsce, gdzie była wybita data emisji tego egzemplarza monetarnego. Powyższy piękny okaz nabyłem przed kilku laty we wrocławskiej DESIE. Waży on 16,605 g i ma średnicę 33,2 mm, a razem z uszkiem 37,2 mm (zob. fot. nr 208).

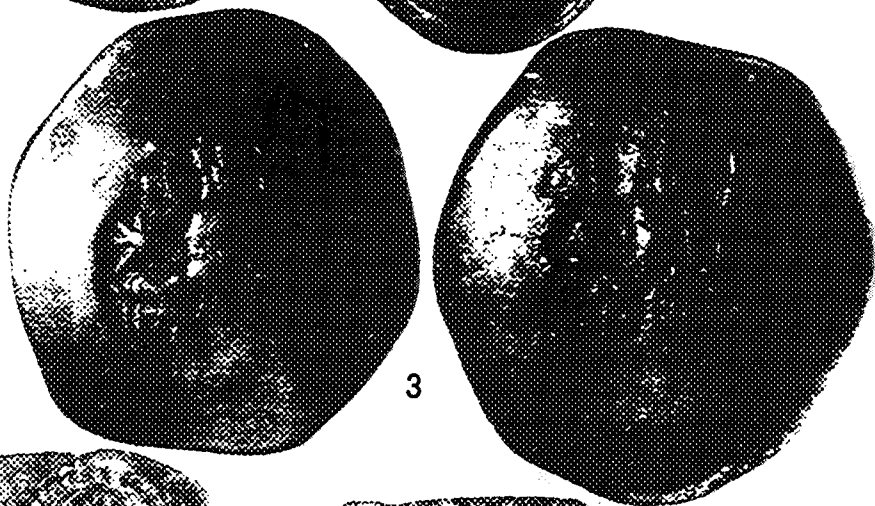
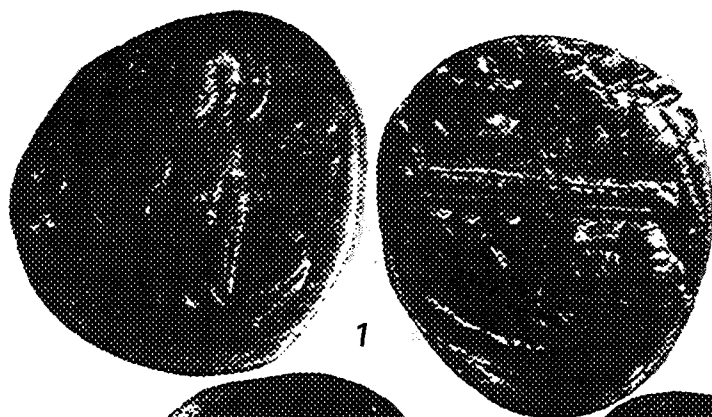
e. PAŃSTWO WATYKAŃSKIE

209. 10 lirów pap. Piusa XI (1922—1939) z 1931 r.

Opis ogólny: M. srebrna, o w. 10,000 g i śr. 27,2 mm.

Awers: Popiersie pap. Piusa XI zwrócone w lewo, z piuską na głowie, w ozdobnej stule na ramieniu. Obok ramienia wytwórca i mincerz umieścili swoje nazwiska: MISTRUZZI, A. MOTTI MINC; napis otokowy: PIVS XI PONT(i-fex) · MAX(imus) · A(nno) · X.

⁶ Tamże, s. 426, p. 233.

16

16

19

58

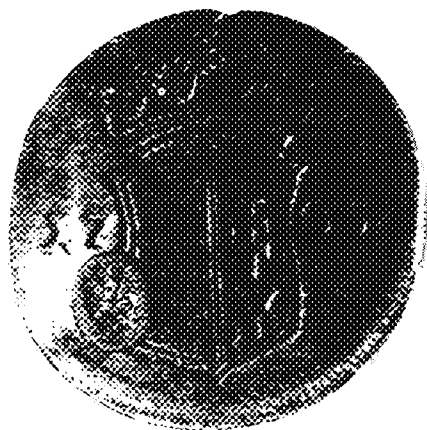

84

Tabl. II

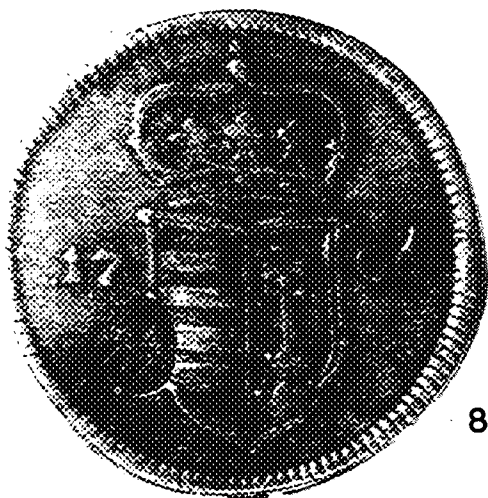

87

88

89

Tabl. IV

69

74

114

117

91

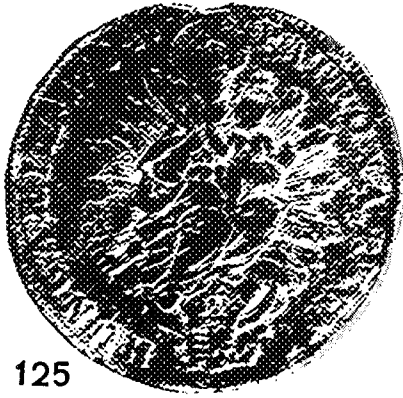
93

110

91

125

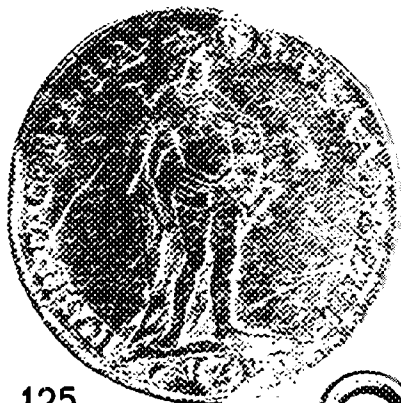
159

166

125

128

134

171

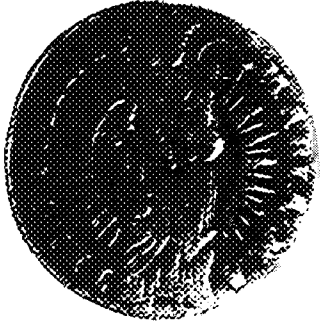
173

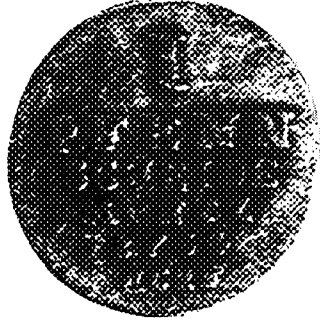
175

Tabl. X

167

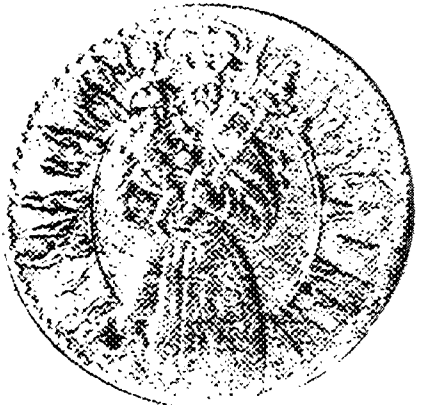
168

169

170

175

189

174

191

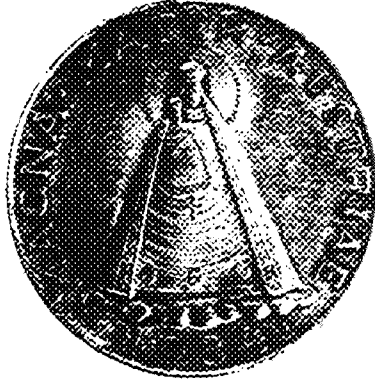

202

196

203

208

209

211

216

218

Rewers: Matka Boża siedząca na tronie, z Dzieciątkiem Jezus na jej prawym kolanie, z gałązką oliwną w lewej ręce, w koronie i aureoli. Jezus nie ma korony i aureoli. Spogląda na prawo, a Maryja patrzy na wprost. U stóp tronu widoczny jest napis: REGINA PACIS, a obok rozdzielona data 19—31 i nominal monety. Napis otokowy: STATTO DELLA CITTA' DEL VATICANO.
U w a g i: M. rzadka, bardzo dobrze zachowana, z literami P. C. na obrzeżu (zob. fot. 209).

210. 10 lirów Piusa XI z 1932 r.

M. srebrna, podobna do m. nr 209, z datą 1932, zachowana w dobrym stanie.

211. 1 lir pap. Piusa XI z 1930 r.

Opis ogólny: M. niklowa, o w. 7,900 g i śr. 26,7 mm.

Awers: Insignia papieskie nad herbem, z orłem i legenda: PIVS · XI · PONTIFEX · MAXIMVS · ANNO · IX i data 19—30.

Rewers: NMP stojąca na globie, na tle księżycy, w długich szatach, z rękami złożonymi na sercu, z podwójną aureolą — jedną w kształcie koła, drugą zestawioną z gwiazd. Pod stopami Niepokalanej widoczny jest wąż, a obok z lewej strony nominal monetarny i nazwisko wytwórcy i mincerza: MISTRUZZI oraz MOTTI A. Legenda: STATO DELLA CITTA' DEL VATICANO.

U w a g i: M. pospolita, bardzo dobrze zachowana, z ząbkowaniem na obrzeżu (zob. fot. nr 211).

212. 1 lir. pap. Piusa XI z l. 1933/1934

Moneta podobna do poprzedniej, zastanawia w niej podwójna data emisji 1933/1934. W bardzo dobrym stanie zachowana.

213. 1 lir pap. Piusa XI z 1936 r.

M. podobna do nr 211, data 1936; stan numizmatyczny słaby, ze względu na uszkodzenia mechaniczne na obrzeżu.

214. 1 lir pap. Piusa XII z 1939 r.

Opis ogólny: M. niklowa, o w. 7,750 g i śr. 26,7 mm.

Awers: Insignia papieskie umieszczone nad herbem i napis otokowy: PIVS XII PONTIFEX MAXIMVS A(NNO) I. Data 19—39.

Rewers: Wizerunek Niepokalanej Poczętej i napis jak na m. nr 211.

U w a g i: M. pospolita, bardzo dobrze zachowana.

215. 1 lir pap. Piusa XII z 1940 r.

Oprócz daty 1940, moneta ta jest podobna do nr 214, zachowana w bardzo dobrym stanie.

216. 5 lirów pap. Pawła VI z 1969 r.

Opis ogólny: M. aluminiowa, o w. 1,200 g i śr. 20,2 mm.

Awers: Popiersie pap. Pawła VI z napisem otokowym: PAVLVS VI PONTIFEX) MAXIMVS) A(NNO) VI. Pod portretem papieża napis (nazwisko mincerza) G. Pirrone — Morvassino.

Rewers: Matka Boska stojąca wśród kłosów, z rozłożonymi w geście orantki rękami; w dłoniach trzyma kłosy zboża. Głowa otoczona kółkową aureolą, z której wychodzi 7 promieni. Napis otokowy: CITTA' DELL VATICANO. Po lewej stronie Madonny, wśród kłosów, litera L, po prawej cyfra 5.

U w a g i: Stan zachowania bardzo dobry, obrzeże gładkie (zob. fot. nr 216).

217. 50 lirów pap. Pawła VI z 1969 r.

Opis ogólny: M. niklowa, o w. 6,255 g, śr. 24,8 mm.

A wers: Popiersie pap. Pawła VI.

Rewers: Postać Najśw. Maryi Panny z kłosami w ręku.

U w a g i: M. zachowana bardzo dobrze, obrzeże ząbkowane.

f. WOLNE MIASTO GDAŃSK

218. 5 guldenów z 1923 r.

Opis ogólny: M. srebrna, próba 750, wybita w Gdańsku w ilości 700 tys. sztuk, według projektu F. Fischera⁷, o w. 24,970 g i śr. 35,1 mm.

A wers: Herb m. Gdańska (z dwoma krzyżami i koroną), podtrzymywany przez dwa lwy zwrócone ku sobie; nad herbem znajduje się pięcioramienna gwiazda, a pod nim napis: 5 GULDEN.

Rewers: Kamienice staromiejskie, za nimi wieże kościoła N. Maryi Panny w Gdańsku; wokoło napis: FREIE STADT DANZIG ☆ FÜNF GULDEN ☆ 1923.

U w a g i: Moneta bardzo rzadka, w dobrym stanie, z napisem wklęsłym na obrzeżu: NEC TEMERE. NEC TIMIDE (zob. fot. nr 218).

Z A K O Ń C Z E N I E

(Wnioski i postulaty badawcze)

Praca moja zbliża się do końca. Czas więc na wyciągnięcie wniosków i pewne syntezy. Przedmiotem oceny będą dwa ostatnie rozdziały. Odnośnie drugiego pragnę zaznaczyć, że ma on charakter szkicu. Stanowi, jak wolno przypuszczać, pierwszą próbę przedstawienia omawianego zagadnienia w literaturze polskiej. Zdaję sobie sprawę, że memu zestawieniu daleko do kompletności. W miarę zdobywania nowych informacji, czy też pojawienia się kolejnych katalogów — trzeba będzie ten rozdział uzupełniać, a zestaw poszerzać. Niemniej, ten daleki od perfekcji szkic, pozwala na sformułowanie pewnych wniosków ogólniejszej natury. Rodzi też szereg pytań i postulatów badawczych. Pewne uwagi, zwłaszcza dotyczące strony technicznej opisywanych monet, zamieściłem już w podsumowaniu rozdziału drugiego.

Najpierw warto zwrócić uwagę na geografie krajów emitujących monety maryjne. Są to Bizancjum, państwa powstałe na gruzach cesarstwa Karola Wielkiego (a więc wschodnie tereny dzisiejszej Francji, prawie cały obszar RFN), dalej ziemie włoskie, potem obszar historycznych ziem Monarchii Austro-Węgierskiej, Śląsk, Państwo Krzyżackie. Co więcej, tradycja wybijania monet z motywami maryjnymi wykazuje w tych ośrodkach cechy trwałości, mimo wiekowych przerw. W tej panoramie geograficznej uderza brak krajów uchodzących tradycyjnie za szczególnie maryjne, jak Polski, Hiszpanii, państw latyno-amerykańskich. Pytania te postulują konieczność dalszych badań. Obecnie każda odpowiedź będzie pozbawionym podstaw domysłem. Przypuszczalnie bliższe zapoznanie się z pobożnością poszczególnych władców, wybijających monety maryjne, lepsza znajomość monarszych tradycji religijnych pomoże w rozwiązaniu problemu.

Specjalnych studiów z zakresu ikonografii, teologii i historii sztuki wymagają same przedstawienia maryjnych wizerunków.

⁷ Cz. Kamiński: *Ilustrowany katalog monet polskich 1916—1977*, wyd. 4, Warszawa 1977, s. 32, p. 43.

Badań wymagają również mennice europejskie, zwłaszcza artystyczna działalność mincerzy. Tak pogłębione badania pozwoliłyby lepiej zrozumieć charakter produkowanych przez nią monet.

Jak na tle szkicu dziejów monet maryjnych przedstawia się mój zbiór, zaprezentowany w trzecim rozdziale? Daleko mu do kompletności, lecz jest on miniaturową egzemplifikacją tego, co wydarzyło się w historii monet maryjnych. Zaczyna się jedenastowieczną monetą bizantyńską ces. Michała, rządzącego w latach 1034—1041, a kończy się na monecie 50-ciolirowej wydanej za pontyfikatu pap. Pawła VI w 1969 r. Reprezentowane są też w zbiorze wszystkie ważniejsze kraje i mennice, mające długą niekiedy tradycję wybijania monet maryjnych. Najwięcej jest monet austro-węgierskich (117+20+3); stanowią one 64,22% zbioru. Dalej idą mennice krajów niemieckich (46+6), Państwa Kościelnego i Watykańskiego (2+9). Inne występują w minimalnych ilościach.

Najwięcej monet w zbiorze zostało wyprodukowanych w wiekach od XVI do końca XVIII. Jest ich 167 sztuk, co stanowi 76,61%; z XIX i XX stulecia pochodzą 43 egzemplarze (19,72%); mały procent, wyrażający się liczbą 3,67, stanowią monety okresu średniowiecza.

Podstawowym kruszcem dla monet maryjnych było srebro. Opinia powyższa zyskuje potwierdzenie także w opisywanym zbiorze monet. Stanowią 84% wszystkich (184 na 218). Złoto było rzadko używane, co znajduje wyraz w zbiorze; stanowi zaledwie 3,67% całości (8 sztuk). Pozostałe monety są wykonane z miedzi w 7,8% (17 sztuk), z niklu — 2,75% zbioru (6 sztuk). Dwie monety są z brązu, jedna z aluminium. Dokładne dane przedstawia tabela 1.

Tabela nr 1: Sumaryczne zestawienie monet (w oparciu o dane rozdziału III)

Kraj pochodzenia monety	Ilość	Złoto	Srebro	Miedź	Inne metale	Numery monet	Uwagi
Bizancjum	6			6		1—6	
Węgry	1	1				7	
Śląsk	1		1			8	
Austro-Węgry	117	6	102	7	2	9—125	2 brązowe, m. nr 111 falsyfikat
Kraje niemieckie	46		43	3		126—171	
Państwo Kościelne	2	1	1			172—173	
Genua, Wenecja	2		1	1		174—175	
Austro-Węgry	20		20			176—195	m. nr 190 poślaczana
Austria	3		3			196—198	
Węgry	4		4			199—202	
Bawaria	6		6			203—208	
Watykan	9		2		7	209—217	6 niklowych, 1 aluminiowa
W.M. Gdańsk	1		1			218	
Suma	218	8	184	17	9		

Dla oceny znaczenia zbioru ważną rzeczą jest ustalenie jego wartości numizmatycznej. Trudno ją określić przekonująco dla każdej monety. Z opisanych 218 monet ustaliłem wartość numizmatyczną dla 172. Dane na ten temat sumuje tabela 2.

Tabela nr 2. Wartość numizmatyczna zbioru (Ocena 172 monet)

Skala	Ilość	Procent
Barczo rzadka	42	24,72
rzadka	50	29,07
trudna do zdobycia	11	6,40
dostępna	35	20,35
pospolita	34	19,77
S u m a	173	100,31%

Tabela nr 3. Stan zachowania monet

Skala	Ilość	Procent
Piękne	15	6,88
zachowane b. dobrze	67	30,73
dobrze	60	27,52
średnio	29	13,3
słabo	47	21,56
S u m a	218	99,99%

Rzut oka na tabelę 2 pozwala zorientować się w wartości numizmatycznej zbioru. 24,2% stanowią w nim monety bardzo rzadkie, 29% rzadkie. Wśród nich na uwagę zasługuje m. nr 139, nie tylko bardzo rzadka, lecz prawie nie notowana na aukcjach numizmatycznych. Ciekawa jest także m. nr 208, przerobiona na medalion; z jednej strony umniejsza to wartość numizmatyczną, lecz z drugiej stanowi prawdziwe curiosum numizmatyczne i kulturowe.

Stan zachowania zbioru ilustruje tabela 3. Bez przesady można powiedzieć, że jest on bardzo dobry, gdyż aż 65,14% można zaliczyć do tej kategorii. Na wyróżnienie zasługuje m. nr 116 i 217, które są szczególnie piękne, wręcz śliczne i doskonale zachowane. Monety słabo zachowane, uszkodzone stanowią zaledwie 21,56% zbioru.

Z tego co uprzednio powiedziano wynika, że omawiana kolekcja jest pięknym, dobrze utrzymanym i ciekawym zbiorem monet maryjnych.